

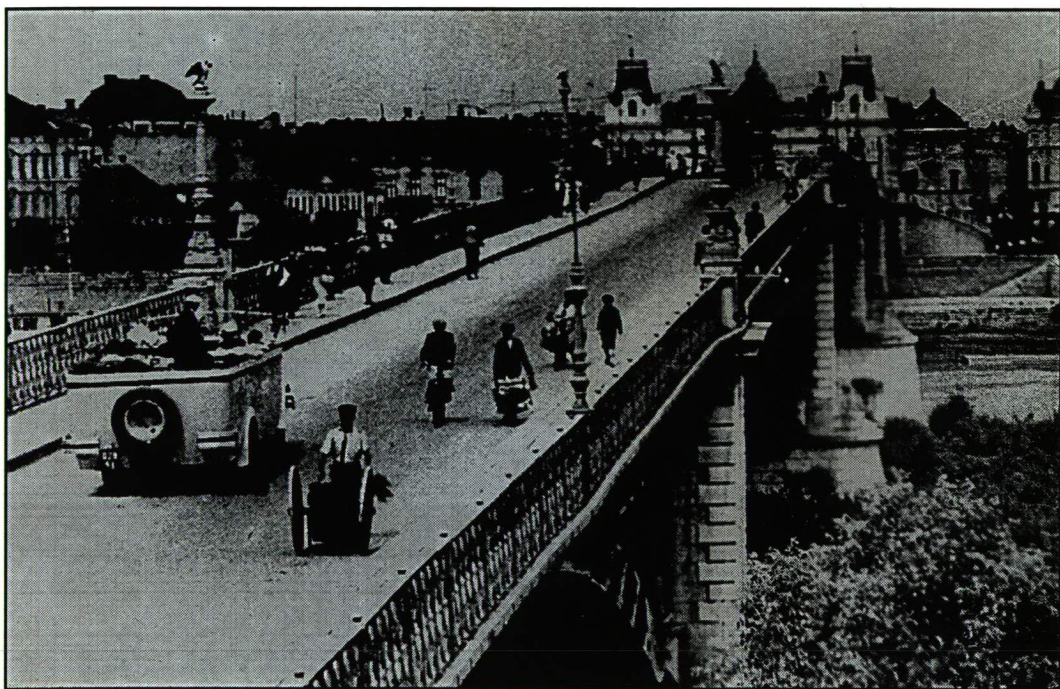
BELVEDERE

MERIDIONALE

A JGYTF TÖRTÉNÉSZHALLGATÓINAK LAPJA XI. évfolyam 5-6. szám

Közlekedés a napfény városában

Engl József szegedi közlekedéstörténész tanulmányának
második része lapunk 97-121. oldalán olvasható

MCMXCIX

szeptember – október

BELVEDERE

MERIDIONALE

A JGYTF TÖRTÉNÉSZHALLGATÓINAK LAPJA

Főszerkesztő: KISS GÁBOR FERENC

Főszerkesztő-helyettes: KOTECZKI ISTVÁN

Szerkesztők: BODNÁR TAMÁS, FORRÓ LAJOS, HEGYI GERGELY, MÉSZÁROS CSABA

Főmunkatársak: DÖBÖR ANDRÁS, JANCSÁK CSABA, NAGY TAMÁS

Munkatársak: JAKSA HELGA, VINCZE JÓZSEF

Fényszerkesztés: MÉNESI GABRIELLA, TAR LEVENTE

A technikai szerkesztést ZÉKÁNY EDMUND PSZH. végezte

Számunk a Pro Renovanda Cultura Hungariæ Alapítvány
Diákok a Tudományért Szakalapítvány,
EMKE Kft.,
Felsőoktatási Programfinanszírozási Pályázat,
Aktív Tourist,
Nemzeti Kulturális Alap,
Magyar Millennium Emlékbizottság,
Magyar Országgyűlés Oktatási Bizottság,
Millenniumi Kormánybiztosi Hivatal,
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
Szegedi Kulturális Alap,
Szegedért Alapítvány,
Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó,
Juhász Gyula Tanárképző Főiskola,
Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Hallgatói Önkormányzat,
Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja,
Magyar Államvasutak Szegedi Területi Igazgatósága
és a Vasúttörténeti Alapítvány támogatásával készült.

Megjelenik tavasszal: február–március és április–május;
ősszel szeptember–október és november–december hónapokban.
A lap közöl tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat
a történelem és más társadalomtudományok tárgyköréből.
A főiskola Történettudományi Tanszékén megrendezett konferenciák
a BELVEDERE KISKÖNYVTÁR sorozatban jelennek meg.

❖ ❖

Kiadja a BELVEDERE MERIDIONALE ALAPÍTVÁNY

Felelős kiadó: DR. SZEGFŰ LÁSZLÓ

A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Hattyas sor 10.

Telefon 62/456-090

Nyomás: BÁBA ÉS TÁRSAI KFT.

Megjelenik 750 példányban

Lapengedély B/KUL/523/SS1993.

ISSN 1419-0222

Tartalom

Referátumok

NÓTÁRI TAMÁS: Vallástörténeti megjegyzések az Aeneis XII. 725-727. sorához (1. rész)	4
BÁNKI-NAGY ENDRE: Rózsa Sándor	21
ÖRDÖG ANDREA: Az általános válság jelei a XVII. századi Európa történetében	28

Hajdani vármegyénk

Hont (VINCZE JÓZSEF)	55
----------------------------	----

Beszélgetések

„A magyar vasúti műemlékvédelem Európában bárhol mintának tekinthető” Beszélgetés Dr. Kubinszky Mihály építész-vasúttörténész professzorral (KISS GÁBOR FERENC)	59
--	----

Balkane moj – Az én Balkánom 11.

FORRÓ LAJOS: Na zidovima naši tragovi	63
---	----

Szemtanú

PATAKY ZOLTÁN: Visszaemlékezések (2. rész)	68
--	----

„Hajrá, Hellász!”

BODNÁR TAMÁS: A világ tetején, avagy sok hűhó egy hegyért	72
---	----

Hadak útján

KOVÁCS GYÖRGY ATTILA: A Tegetthoff-osztályú hadihajók hatása... (1. rész)	77
---	----

Megjegyzések

NÓTÁRI TAMÁS: Timur Lenk és I. Bajazid Aeneas Sylvius Piccolomini „Európa” című művében	89
SOMOGYI FERENC: Az ír-magyar párhuzamok és sorsközösség	94

Pihenő, avagy a közúti személyszállítás története

ENGI JÓZSEF: A szegedi autóbusz-közlekedés története (2. rész: 1945-től napjainkig)	97
RÓNYAI LÁSZLÓ: A kerékpár története	122

Téka

Delumeau, Jean: Reneszánsz (<i>Hegyi Gergely</i>)	126
Magyar nyelvű református bibliakiadások a XVII. században (<i>Baricz Árpád</i>)	128

Anekdotalincs

Arhimédész halála... (Adomagazda: MÉSZÁROS CSABA)	134
---	-----

Háztáji

A Hattyasi Sutyók nyerték a Belvedere-kupát	136
---	-----

Nótári Tamás

Referátumok

Vallástörténeti megjegyzések az Aeneis XII. 725–727. sorához

„A fatum mint átfogó motívum vörös fonalként húzódik végig az Aeneisen, s jelentősen hozzájárul annak mind külső, mind belső egységéhez”¹

Az Aeneis XII. énekében kerül sor Aeneas és Turnus között a döntő összecsapásra; ebben a leírásban a következő sorokat olvashatjuk:

Aen. XII.725–727 .

Iuppiter ipse duas aequato examine lances
sustinet et fata imponit diversa duorum,
quem damnet labor et quo vergat pondere letum.²

Iuppiter akkor fogta a végzet mérlege nyelvét /egyenlő két tányérjába a két nem egyenlő /sorsot tette, melyik küzdő fele billen a mérleg. (Kartal Zs. ford.)

A két fél között a harc kimenetelét tehát a legfőbb isten, Iuppiter azzal dönti el, hogy mérlege két serpenyőjébe teszi mindkettejük sorsát (fata diversa duorum).

1. Előképek után kutatva már az Iliászban is találunk egy hasonló jelenetet, amelyben Zeusz szintén a mérleg segítségével dönt az Akhilleusz és Hektor közötti harc kimeneteléről.

II. XXII.209.

καὶ τότε δὴ χρῆσεια πατὴρ ἐτίθειν τεύχεα,
ἐν δ' ἔλθει δῖο κῆρ τετυγμένος θανάτοιο,
τὴν μὲν Ἀχιλλεύς, τὴν δ' Ἕκτορος ἱπποδάμοιο,
ἔλαε δὲ μέσσα λαβῶν· ῥέπει δ' Ἕκτορος αἰσιμον ἤμαρ,
ῥῆγιστο δ' εἰς Αἴδαο, λίπει δὲ ἰ Φοῖβος Ἀπόλλων.

Zeusz az arany mérleghez nyúlt s a magasba emelte; /s hosszúranyújtó vég két sorsát tette be abba: /Hektórét meg Akhilleuszét, s tartotta középen /ő maga és Hektór végzet-teli napja lesüllyedt /Hadész háza felé; elhagyta azonnal Apollón. (Devecseri G. ford.)

Már Servius kommentárja is utal arra, mely szerint tudnivaló, hogy e helyet Vergilius úgy fordította le, amint Homérosznál olvasta (Tamen sciendum locum hunc a Vergilio ita esse translatum, ut in Homero lectus est. – Serv. a.h.l.)

Igen jelentős különbség továbbá, hogy míg Homérosz kerosztáziájában a moirában megadott rend végső kifürkészésére kerül sor, tényleges mérés zajlik, addig Vergiliusnál a döntések, a fatumok már előbb ismertek, a mérés csak a fatumok által meghatározott eredmény ünnepélyes kihirdetése.³ A fatum az Aeneisben átfogó motívum, rendezőelv. Felmerül azonban a kérdés, hogy mi is értendő az egyes esetekben e kifejezés alatt: római vallási fogalom, homéroszi moira, sztoikus végzet, heimarmené, milyen Iuppiter s az istenek viszonya hozzá, milyen kapcsolatban áll a Párkákkal, hogyan kell, illetve lehet az egyes szöveghelyeken értelmezni...?

A homéroszi kerosztázia szolgált tehát a vergiliusi fatum-mérés alapjául. Azonban míg Vergilius Iuppitere a két személyhez kapcsolódó fatumokat méri, addig Homérosz Zeusza a kéreket (diuo kére).

A kérnek igen különböző jelentései és értelmezései találhatók a szakirodalomban. Malten megcáfolta azon nézetet, mely szerint a kér halotti lelket jelentene.⁴ Norden szerint a kér csupán helyettesíti az emberi lelket (pszükhai), egyszerű „Todeslos”.⁵ Ez ellentmond az igen szemléletes homéroszi megjelenítésnek.⁶ Azon elgondolást pedig, hogy a kér istent, daimónt jelentene, cáfolja az, hogy míg a kér lehet erős vagy gyenge, az istenek azonban mindig telve vannak erővel.⁷ Pötscher szerint azon, amelyeket Zeusz a mérleg serpenyőibe helyez a Kér-kér. (Kér halálistennő, azaz magától a haláltól személy-hatáskör-egység) által megtámadott, ezzel átítatott lelkek, melyeket így már magukat is kérenek lehet nevezni, s a viadalból győztesen kikerülő ember, azaz lelkére vonatkozóan ez annyiban helytálló, hogy a harc során az is életveszélyben forgott.⁸

A személy-hatáskörgondolkodás az antik ember számára sajátos módja volt a dolgok megtapasztalásának, amely során a dologi valóságot (tárgyat, folyamatot, állapotot) megélte mint olyat, s megélte egyszerre mint személyes istenséget is.⁹ A dolgot és az istenséget ugyanazon szóval jelölik – ez a szöveghagyományban, mivel az antik írásmód nem tett különbséget a maiuscula és a minuscula között, néha jelentős nehézségeket okoz, pl. hogy egy adott esetben fortuna vagy Fortuna írandó; természetesen akármelyiket is írjuk, a másik hallgatólágon is része a fogalomnak és odaértendő. Az azonos szóval történő jelölés külsőleg ugyan egymásmellettséget sugall, ám valójában a személy és az általa képviselt terület, betöltött funkció egységéről van szó, amelyben szükség szerint hol egyik, hol másik aspektus lép előtérbe.¹⁰ Néhány példa segítségével megvilágítva: Ókeanos, a Földet körülfolyló édesvíz gyűrű egyszerre jelöli a vizet és az istenséget, amely ezzel a vízzel azonos. Felesége Thetys, tőlük származnak Homérosz szerint az istenek (II. XIV.201). A személyes alkotóelem már csak abból is kitűnik, hogy feleségével időnként vitát folytat (II. XIV.205).

Árész maga a harc és a harc istensége is egyszerre. Nielsson csupán a harc megszemélyesítésének tartotta, ám ennek határozottan ellentmond azon tény, hogy már a mükénéi korban is istenként tisztelték,¹¹ – a szótó maga kárt jelent, viszont a korabeli gyermekek között találunk olyanokat, akiket a-re-i-jo-nak neveztek, ami ebben a formában az Areshez tartozót jelenti, tekintve a kár jelentést: azon istenhez, aki a harcban az ellenségnek kárt okoz.¹² Homérosznál hadistenként találkozunk vele, személyes komponensének ékes bizonyítéka az Aphroditével lezajlott gáláns kalandja (Od. VIII.,266sq.). Ám ugyanakkor magát a vad harcot is jelenti, ha valami telve van árésszel, akkor az annyit jelent, hogy vad harccal van tele. A harcot megkezdeni Áréa egeirein, a kép nem idegen a rómaiaktól sem, a háború kezdetén Mars-mars templomába lépve annak lándzsáját „Mars, vigila!” (Mars/harc, riadj!) kiáltás kíséretében megérintették – s a harcosok, akik megkezdték a harcot, az áréphiloi elnevezést kapták, amely egyszerre jelenti az Árésznak kedvest, és a harc barátját.¹³

Kérdéses, hogy mennyiben tekinthető a kultusz döntő bizonyítéknak arra nézve, hogy az adott istent személyként is megélték, helyesebben a kultusz hiánya arra, hogy a személyes komponens hiányzott az adott istenségből. Elterjedt nézet, hogy amennyiben egy isten nem rendelkezik kultusszal, csupán személytelen erő, mana, wakonda stb., s így már nem is annyira vallási, mint inkább a mágikus világhoz tartozik.¹⁴ Kétségtelen, hogy az elterjedt kultusz imákkal, áldozatokkal, papsággal, templommal határozott bizonyítéka a személyes istenképnek. Ám a kultusz a vallásos tiszteletnek nem az egyetlen kifejeződési lehetőség; s szükséges volt-e azon istenek számára, akiket igen látványosan és fokozott érzelmi töltéssel éltek meg, külön templomot szentelni? Szükséges-e a mindent látó Héliosznak, a mindent és

mindenkit hordozó Földanyának, Gaiának, vagy a Szépség istennőinek a Khariszoknak, akivel a természet szépségeiben nap mint nap találkoznak, különleges kultuszt létrehozni?¹⁵

Ugyanakkor egyes istenségek esetén, akiket a görögök és a rómaiak személy-hatáskör-egységként élt meg, a kultusz meglehetősen széles körben elterjedt. Így pl. az eredetileg ide. Eg- és Esőisten Zeusz, a Tiberis folyó (kultikus neve Tiberinus), Árész, a Szelek (pl. az Athénban állami kultusszal bíró Boreas¹⁶ mind a kér, azaz a romlás, a kár (a szó eredetileg végéles), mind pedig a kér, azaz a lélek, szív (a szó végrehajtott) dualisban másodhajtott (kére), a Viharok, a Tempestates (Rómában L. Cornelius Scipio (consul 259; censor 258) sírfeliratából; Dedet Tempestatebus aide meretod,¹⁷ esetén.¹⁸

Ezek semmiképpen sem minősíthetők csupán a költők által teremtett megszemélyesítéseknek, perszifikációknak. Ezen istenségeket leghelyesebb, amint már mondtunk, a W. Pötscher által bevezetett Person-Bereich-Einheitnek, személy-hatáskör-egységnek nevezni. A perszifikációk (Gyűlölet, Ifjúság, Jó és Rossz Lelkiismeret) esetén soha senki nem gondolta volna róluk, hogy személyek volnának, megszemélyesített megjelenésük ellenére csupán dologi jellegük érzékelhető. Míg a megszemélyesítés az allegória körébe tartozik, költői eszköz, addig a személy-hatáskör-egység vallási kategória.¹⁹

A személy-hatáskörgondolkodásban Árész-árész nem „félíg személy és félíg dolog”,²⁰ nem megosztás és egymás melletti jelenlét, hanem a dologi valóságnak mint olyannak, és ennek egyszerre mint személyes istenségnek a megélésének egysége.²¹

Azon tény, hogy a homerosi szövegben szereplő kér mind az ártó istenséget,²² mind az ez által megtámadott lelket²³ is jelentheti, az is alátámasztja, hogy hajtott- tehát egyik fogalom használatának elsődleges volta sem bizonyítható.

A kerosztázia a korábbi pszichosztázián alapul,²⁴ amelyről vázaábrázolások és Aiszkhülosznak Psziukhosztázia című drámája tanúskodnak. A pszichosztázia alkalmával a lélemben található menosz, vitalitás nagysága vizsgálatik. Akiben több a menosz, annak a serpenyője süllyed le, az győz a harcban, – nem véletlen, hogy Homérosz a Hadészban bolygó lelkeket amenéna karéná-nak, menoszt nélkülöző, erőtlen főknek nevezi. Az ábrázolásban az életerős lélek jóval nagyobb, mint a halálra szánt, ezt az antik művészetből jól ismert kvalitás-quantitás párhuzam, ezek egyenes aránya teszi érthetővé.²⁵

A pszichosztáziának kerosztáziává való átalakulása a szemléletmód, az aspektus megváltozására vezethető vissza: amely lélemben túl kevés a menosz, az életerő, azt túlságosan áthatotta a „kér”, ezért süllyed le a halálra szánt lélek serpenyője (a pszichosztáziában, amíg a menoszt mérték, ennek kellett emelkednie). A változást talán az is elősegítette, hogy a Hadész és a sír a föld alatt, azaz „lefelé” található.²⁶ A pszichosztáziánál az erőt, a kerosztáziánál ennek hiányát, az ebben keletkezett kárt mérték.

Ezen példák nyomán haladva alkotta meg Vergilius a maga mérési jelenetét. A serpenyőkbe a két személy fatumai kerülnek (fata imponit diversa duorum). Homérosz leírásában rögtön értesülünk a mérés kimeneteléről, Vergiliusnál erre csupán a földi eseményekből következtethetünk az eredményre, arra, hogy jelen esetben Aeneas javára született a döntés.

2. Elsőként helyesnek tűnik az ide vonatkozó irodalomban fellelhető főbb nézetek rövid vázolója.

Máig meghatározó jelentőséggel bír a Richard Heinze által megfogalmazott vélemény, mely szerint a fatum nem más, mint a legfőbb isten akarata, akinek az Aeneisben neve Iuppiter, ám magán viseli a sztoikusok által elképzelt, világmindenséget uraló isten (Allgott)

vonásait.²⁷ Lényegében azonos nézetet képvisel C. Bailey: Vergilius gondolkodása a sztoikus bölcelet alapjain nyugszik, az Aeneisben oly nagy szerepet betöltő fatum azonos a heimarmenével.²⁸ A fatum F. Greiner szerint Iuppiter akarata.²⁹ K. Büchner, noha a fatumot Iuppiter akaratóval azonosnak tekinti, megfogalmazza azon értelmezési lehetőséget, mely szerint a Iuppiter a fatumok irányítója, vagy maga testesíti meg azokat.³⁰ A. Wlosok értelmezésében a végzet rendje és Iuppiter akarata azonosak.³¹ G. Carlsson kifejti, hogy Vergilius Aeneisében a fatum sztoikus tanokra vezethető vissza, s ezért azonos Iuppiter akaratóval, ezzel együtt azonban a vergiliusi istenvilágot csupán a költői koncepcióból eredezteti, s szerinte még az sem lehetetlen, hogy a „személytelen fatum” elképzelése is a görög költészetből lett átvéve.³² W. Kühn tagadja ugyan, hogy Iuppiter akarata és a fatum azonosak volnának, ám ezzel egyidejűleg a fatumot teljességgel függetleníti az istenektől, s csupán a történelem megmásíthatatlan és logikus törvényszerűségét látja benne.³³ A szakirodalomban képviselt álláspontok felsorolását még lehetne folytatni, ám kielégítő eredményre nem vezetne.

Egyik sem ad túrhetően elfogadható magyarázatot az olyan kérdésekre, mint pl.: Ha a fatum Iuppiter akarata, hogyan értelmezhető a fata deum és a fata Iunonis kifejezés? Ha a fatum megfelel a sztoikus világtörvénynek, a heimarmenének, milyen kapcsolatban áll ez a kifejezés eredeti jelentésével, az „isteni szóval”, „isteni döntéssel”?

Egy kérdés esetén, mely ekkora vitát vált ki, s ily különböző nézeteket szül értelmezését tekintve, célszerűnek látszik magából a szó jelentéséből kiindulni, jelen esetben a „fatum”-ból, különösképpen azért, mivel antik fogalomról van szó, melyben maga a szó a valóság adekvát kifejezésének számít.

A szó eredetét illetően több római szerzőt is lehet idézni: Varro szerint a végzet (fatum) kifejezés abból ered, hogy a Párkák meghatározzák az újszülött életének idejét áltál, hogy kimondják döntésüket. (Ab hoc sc. fari, tempora quod tum pueris constituent Parcae fando, dictum fatum et res fatales. l.l. VI.52) Ezt Fronto is megerősíti, miszerint a végzetet a kimondott szóról nevezik fatumnak. (Fata a fando appellata aiunt. p233, N7)

Az antikok ezen felismerését, nevezetesen, hogy a „fatum” a for, fari, fatus sum igéből ered – melynek jelentése „szól, mond, beszél” – a modern nyelvtudomány is megerősíti.³⁴ További értelmezéséhez Servius Aeneis kommentárja nyújt segítséget: Modo participium est, hoc est, quae dii loquuntur (Serv. Aen. II.54), azaz a fatum participium, s azt jelöli, amit az istenek mondtak. Tehát maga a kifejezés „isteni szót”, „isteni döntést” (Götterspruch) jelent,³⁵ alakja a klasszikus latin grammatika szerint participium perfectum passivi, többes száma: fata.

Ugyanakkor tudunk egy „Fata”-nak nevezett istennőről is. Lavinium területén találtak három, a Kr.e. IV.-III. századból származó oltárfeliratot, amely „Fata” istennő kultuszát bizonyítja: 1.: Neuna. Fata, 2.: Neuna. Dono, 3.: Parca Martia/Dono. Neve Neuna (Nona), amit már több irodalmi forrásból ismerünk. „Parca... Nona et Decima a partus tempestivi tempore” – Varro (Gell. III.16,10), „Tria nomina Parcarum sunt Nona, Decuma, Morta et versum hinc Livii ponit ex Odyssea: quando dies adveniet, quem profata est Morta?” – Caesellius Vindex (Gell. III.16,11), aki a Párkák nevééről is tudósít, valamint Livius Andronicus Odyssea-idézete alapján egy a Morta által előre megmondott nap eljövételéről. A Caesellius Vindex által megnevezett Parca Morta/Maurtiáról a három laviniumi kő feliratából is tudunk.³⁶ Felmerül a kérdés, hogy Fata istennő nevezhető-e Párkának,³⁷ vagyis precízebben, hogy ugyanarról az istennőről beszélünk-e a Fata és a Parca említésekor?³⁸

Nonát a feliratok Fatának, az irodalmi források Parcának mondják, Mortát mind a feliratos, mind az irodalmi forrás Parcaként említi. Ugyanakkor a Livius Andronicus-i töredék Maurtiáról beszél, akinek a „Fata” mintegy értelmezője, azaz tevékenységi köre a „fari”. Varrótól megtudjuk, hogy a Parca nevét a „születés” (partus) szóból veszi, annak egy hangjának megváltoztatásával: „Nam Parca, inquit, inmutata una littera a partu nominata” (Gell. III.16,10). A Parca neve eredetileg Parica volt,³⁹ azaz szülési, születési istennőként tisztelték.⁴⁰ A Parca azonban lehet Morta/Maurtia is, tehát szoros kapcsolatban áll a halállal (mors), ami egy szülési istennőnél a halvaszületés esetén kap különleges hangsúlyt. A források alapján viszont Morta/Maurtia éppúgy állhat Fata istennő mellett értelmezőként, ami nem különösképpen meglepő, ha figyelembe vesszük a „Fata” kapcsolatát a „fatumhoz”, amelynek egyik jelentése: halál, pusztulás, romlás.

A görögök hitében a Moirák, a végzet istennői mérték ki a halandó moiráját, életrésztét, s minthogy végigkísérték az emberi életet, így a születésnél is „tevékenykedtek”.⁴¹ A római gondolkodás e funkciót kettébontja, a születéssel kapcsolatos feladatokat mint Parcae látják el az istennők, az emberi sors felett mint Fatae döntenek.

Míg a görög Moirák mindkét aspektust egyesítik magukban, addig a római vallás e két funkciót két istennő által fejezi ki (Parca és Fata) – köztük a különbség csupán hangsúlybeli, hiszen amint a három felirat és az irodalmi források összevetéséből láttuk, a Parca egyszerre Fata is, a Fata egyidejűleg Parca is.⁴²

Rövid magyarázatra szorul azon gondolat, mely szerint „az istennők Fataként és Parcaként tesznek valamint...”, illetve a Parca egyidejűleg Fata is és viszont”. A római vallásnak lényeges sajátossága mutatkozik meg ezen a példán keresztül. Míg a görög gondolkodás az isteneket személyként, lényegüket tekintve szemléletesen élte meg, addig a római vallásban az isten mint személy háttérbe lép, működése, funkciója – ez az ún. numen – mögött, ami természetesen nem jelenti azt, hogy a rómaiak isteneiket ne élték volna meg személyes istenként (működésük is személyes akaratak kifejeződése).⁴³ A numen eredetileg nem jelentett mást, mint bölintást (mint az akarat kifejezését). A „quo numine laeso” (Aen.I.8.) helyhez Servius a következőket fűzi: Namque Iuno multa habet numina: est Curitis... est Lucina... est Regina... sunt et alia eius numina. Azaz Iunonak sok numenje, isteni funkciója van: Curitis, Lucina – szülést segítő istennő –, Regina, azaz királynő, és még sok más numenje is van. Így tehát ezek mellett Héra-Iuno Argeié, a házasság védője, Karthágó városvédője stb...

Mindezzel együtt bizonyítottnak tekinthetjük, hogy ezen istennő, a Párkák és a Fáták valóban személyiséggel bíró istenségként léteztek a római vallásban.

Tény, hogy mind a fatum, az isteni szó, mind a Fata, az istennő, aki szólt, a fari igéből származik, alakjuk -tus, -ta, -tum végződésű participium perfectum. A klasszikus latin nyelvtanban ezen alak általában passzív jelentésű, kivéve a deponens igék esetén. Ugyanakkor a nyelvtankönyvek bizonyos aktív alakú és jelentésű igék esetén a -tus, -ta, -tum végű participiumoknál aktív jelentést adnak meg (noha ezen alak, amint mondtuk elsődlegesen passzív), így pl. pransus, valaki, aki reggelizett, cenatus, aki étkezett, potus, aki ivott, iuratus, aki esküt tett.⁴⁴ A probléma nyelvtörténeti gyökereinek feltárása nélkül is egyértelmű, hogy a -tus, -ta, -tum participium az ősi indogermán nyelvben mentes volt a diathesisről,⁴⁵ mind aktív, mind passzív, mind intranszitiv jelentésben állhatott. Azon deponens igéknél, amelyek közé a fari is tartozik, az aktív jelentés az elsődleges, ám a passzív is megengedett.⁴⁶ A fatum és a Fata kapcsolata nem tűnik véletlennek, sőt igen valószínű,

hogy egyazon egységes élménynek aktív és passzív aspektusával állunk szemben.⁴⁷ A fatum, az isteni szó, a Fata, e szót kimondó istennő tevékenységének az eredménye.

A latinok ezzel a funkcióval a Párkákat is felruházták, ám a tevékenység minden istenre illik, aki egy adott isteni döntést kimond.⁴⁸ Ezen felfogás igen sokáig tartotta magát, ugyanis Isidorus Hispalensis szerint is fatumnak azt nevezik, amit az istenek mondanak és amit Iuppiter mond (Fatum dicunt esse, quidquid dii fantur, quidquid Iuppiter fatur. Orig. VIII.11,90). Tehát a fatum a kimondott isteni döntés adása, a fari nem korlátozódott a Párkákra.⁴⁹

3. Induljunk ki a moira, illetve a Moirák vizsgálatánál is a szó eredeti jelentéséből.

A moira annyit jelent mint rész, részesedés, porció,⁵⁰ lényegét leginkább a porció (Portion) jelentés teszi érthetővé – jegyzi meg Nielsson –, mivel az idők folyamán a rész (Teil) és a részesedés (Anteil) fogalmak némiképp absztrakttá váltak, noha eredetileg nem hordoztak elvont tartalmat.

Ezt mutatják az Iliász és az Odüsszeia szöveghelyei⁵¹ is, ahol a moira a következő jelentésekben fordul elő: egy istennek a világ feletti uralmának része,⁵² adott időtartam,⁵³ a zsákmányból kapott részesedés,⁵⁴ egy adag az étkezésnél,⁵⁵ pluralisban a hús darabjait is jelölheti.⁵⁶ A „rész” jelentés igen ősi, hiszen már a mükénei görög nyelv is ismeri a mo-ro-pa₂ kifejezést, amely „egy rész tulajdonosa”, illetve „egy földtulajdonos elnevezése a faluban”.⁵⁷ A konkrét szerencserészből (Lebensglück) ered a végzet eszméjének a kifejlődése – az egyik ember moirája közvetlen kapcsolatban áll a másikéval, ezért a moira nem vált absztrakt sorsképzetté.⁵⁸

Achilleus minőségileg nagy, ám mennyiségileg csekély moirája, életrésze, anyja, Thetis számára is végzet, saját szavai szerint kaké aiszé szült (II.I.418). Tehát részese fia moirájának. Ezért fordul e fontos pillanatban azzal a kéréssel Zeuszhoz, hogy tisztelje fiát, és garantálja moirájának sértetlenségét (II. I.,503). Ami Akhilleusz számára moira, Thetisz számára is az, dicsősége Thetisz dicsősége is.

A moirával jelölt végzet gyakran személyként, illetve személyekként jelentik meg: a végzet istennő a Moirai. Megszemélyesítés helyett tanácsosabbnak tűnik ezen jelenséget Person-Bereich-Einheitnek, azaz személy-hatáskör-egységnek nevezni.⁵⁹ A Moira-moira is azon fogalmak egyike, amely esetén a személy és a dologi terület elválaszthatatlan egységet képeznek.⁶⁰ A moira nyelvtani neméből következik az istenség neme is.⁶¹ Noha – amint már mondtuk – a kultusz, helyesebben annak hiánya nem bizonyítja az istenség személyes komponensének hiányát, a Moira-moira esetén (annak ellenére, hogy pl. Homérosznál nem jelenik meg oly plasztikusan, mint Árész vagy Themisz) a kultusz bizonyított.⁶²

A Moirák száma három, ami eredetileg csak azt volt hivatott jelezni, hogy a görög vallási tudatban „több Moira” élt, a görög nyelv régebbi stádiumában ugyanis a legkisebb szám, amely már többes számként, pluralisként állhat, a három, mivel abban a korban a nyelv még ismerte a kettesszámot, a dualist.⁶³ A későbbiekben számuk, egyéb isteni hármasságok, pl. a Hórák mintájára háromban rögzült, s az egyes személyek szerepe is világosan meg lett határozva (Klóthó, Lakhészisz, Atróposz).

Jóval lényegesebb és több vitára okot adó kérdés a moira-Moira és Zeusz, illetve a moira és az istenek viszonya. A szakirodalomban képviselt nézetek három fő csoportba sorolhatók: míg az egyik csoport a moirát Zeusz alá, a másik Zeusz fölé rendeli, addig a harmadik nézet szerint képviselői többek között Nielsson és Pötscher – az alá- vagy fölérendelés kérdésselvetése nem felel meg a görög vallási gondolkodásnak, szerintük a moira egy az

istenektől teljesen heterogén elképzelés,⁶⁴ az pedig, hogy a Moirák maguk is istennők, nem hat zavaróan a logikusan felépített teológiai rendszert nélkülöző görög hitvilágban.⁶⁵ Az istenek garantálják a rendet, így szerepük jóval aktívabb, mint a moiráé, ám a moira maga azon rend is, melyet az istenek fenntartanak; így tehát bizonyos értelemben Zeusz és az istenek a moira felett állnak, ugyanis megvalósítják azt, ám megint más nézőpontból a moira-Moira áll az istenek felett, hiszen az fejezi ki azon rendet, amelyet az isteneknek meg kell valósítaniuk.⁶⁶ Említést érdemelnek még a hüper maron és hüper aisan kifejezések, amelyek egyértelműen bizonyítják, hogy a moirában illetve az aiszában foglalt rend nem merev, statikus és változtathatatlan vasvégzet, amit a Moira-moira személy-hatáskör-egység által adott karakter különösképp érthetővé tesz.⁶⁷ E két kifejezés (II. XVI.780) magába foglalja egy a végzetten túli, s ezáltal végzet feletti esemény illetve cselekvés lehetőségét,⁶⁸ alátámasztván az előbb mondottakat.

4. Következzék tehát néhány vergiliusi szöveghely, amelyek segítségével a fatumnak az Aeneisben betöltött szerepe talán valamivel pontosabb megvilágításba kerül.⁶⁹

a) Fatum általánosságban⁷⁰

Aen. I.2. *fato profugus*

Aeneas nem a végzet elől, hanem a végzet által üzetve menekül.⁷¹ Servius írja kommentárjában e helyhez: *Fato ad utrumque pertinet, et quod fugit, et quod ad Italiam venit; et bene addit „fato”, ne videatur aut causa criminis patriam deseruisse aut novi imperii cupiditate* (A „végzet által” kifejezés mindkettőhöz tartozik, mind ahhoz, hogy menekül, mind ahhoz, hogy Itáliába jön; helyesen teszi hozzá (ti. Vergilius) a *fato* kifejezést, nehogy úgy tűnjék, hogy hazáját büntette vagy új uralomra való áhítozása miatt hagyta volna el.). Az Aeneas jelölő *profugus* egyaránt tartozik mint az „*Italiam venit*”, mind a „*Troiae ab oris profugus*” kifejezésekhez; ezen szerkesztést nevezi a latin és görög grammatika *apo koinunak*. „*Apo koinuról* van szó akkor, amikor egy szót, amely csak egyszer van kitéve, többször értünk és több helyre kapcsolunk. Például: „eltávoztván kérte a férfiakat, leginkább ezt és ezt.” Itt *apo koinu* szerkesztésű a »kérte« (Phoebammon).⁷²

A fatum deklinált alakja egyes számban áll, az egyes istenek által adott fatumok háttérben maradnak, ezeknek egységes rendelkezéseit fejezi ki a *singularis*.

Aen. XII.819 sq. *Illud te, nulla fati quod lege tenetur, / pro Latio obtestor, pro maiestate tuorum.*

Iuno, akinek kezdeti haragja (Aen. I.8-11), amint azt Iuppiter előre megmondotta a fiáért, Aeneasért könyörgő Venusnak (Aen. I.279-282), csillapodván már csupán azt kéri Iuppitertől, amit a fatum egy törvénye sem tilt, Latiumért és az övéinek (Iuppiter népének) nagyságáért könyörög, a trójaiakat már nem fizikai valójukban kívánja elpusztítani, hanem kizárólag nevük eltörlését követeli (*occidit, occideritque sinas cum nomine Troia*. Aen. XII.826). A kérés a ma embere számára talán nem tűnik oly súlyosnak, ám a rómaiak, miként általában az antik népek a névnek igen fontos léthordozó szerepet tulajdonítottak, a név kiveszése szinte azonos kegyetlenségű sors a nép kipusztulásával. A fatum és a *lex* kapcsolata a heimarmenté törvényszerűségére emlékeztetnek, Iuppiter akaratára, amely a logosban jut kifejezésre.

A heimarmenté fogalmát a ion bölcselők teremtették meg, a VI-V. században még a filozófiai fogalomtárban is igen csekély jelentőséggel bírt, a közgondolkodásban értelemszerűen háttérben maradt a moira, ananké és aisa fogalmához képest. Vizsgálódásuk

középpontjába a sztoikus bölcselők emelték.⁷⁴ A szó – akárcsak a moira – a meiomai (osztani) igére megy vissza. Betekintésünk számára azért bír némi fontossággal, mert a rómaiak gyakran fordították fatummal (hasonlóképpen szerepelt fati necessitas, vis fatalis, fatalis lex és necessitasként is).⁷⁵

Maga a „heimarmené” kifejezés soha nem vált latin terminus technicusszá, egyedül a posztklasszikus Firmicus Maternus vette át asztrológiai tárgyú művébe „himarmene” alakban.

Az áthághatatlan, feltétlen kényszerítő erejű végzetet jelenti, amellyel szemben a halandó, s maga a halhatatlan isten is teljességgel tehetetlen (A moira, mint mondtuk, kevésbé szigorúan dogmatikus fogalom, enged bizonyos cselekvési függetlenséget az egyéni sors alakításában, nem feltétlen erejű világtörvény.)⁷⁶

A fatumnak mint feltétlenül kényszerítő szükségszerűségnek, necessitasnak a felfogása kétségkívül az „isteni döntés” jelentésből ered, ám ezt mint necessitast csupán a heimarmené hívta életre.⁷⁷

A fatum fogalmába egyes kutatók – különösképpen e század elején – túlzott sztoikus hatást kívántak belemagyarázni, amint ezt F. Altheim is hangsúlyozza.⁷⁸ Valószínűleg hozzájárult a fatumnak mint sztoikus végzetnek a kialakulásához a fatumnak mint dictumnak a kapcsolata a logossal; a fatum vallási tartalma és a logosz némi vallási színezete is elősegítette ezt a folyamatot.⁷⁹

Említettük a görögök által kialakított további két végzetfogalmat, az aisát és az anankét is, ám ezek tárgyalásába itt szükségtelen belebocsátkozni, mert – bizonyos, jelenlegi vizsgálódásunk szempontjából irreleváns eltérésektől eltekintve – az aisát azonosnak tekinthetjük a moirával,⁸⁰ a későbbi fejlődést tekintve pedig az anankét a heimarmenével.⁸¹

Ezen értelmezés esetén azonban nehezen értelmezhető Iunonak a végzet elleni hosszas harca, noha azt maga is ismeri (Aen. X.794).

Aeneas sorsára – természetesen Iuppiter mellett – két istennő van döntő befolyással, anyja, Venus, és Iuno, Iovis et soror et coniunx (Aen.I.46.), a trójaiak, s így Aeneasnak is legádázabb ellensége. Venus el akarja juttatni fiát Itáliába, hogy ott népének új hazát találjon, s feltámadhasson Trója birodalma; kívánságát a fatumok többsége támogatja, és be is teljesíti. Iuno szerepe már jóval problematikusabb és sokrétűbb. A szakirodalom szinte egységesen „Aeneas gonosz szellemének”,⁸² „a kísértés megtestesítőjének”, „Iuppiter és a fatum ellenségének”, „a démoni hatalmak isteni szimbólumának”⁸³ nevezi.

Ezen jellemzéseket olvasván felmerül a kérdés: Hogyan ábrázolhatta a mélyen vallásos Vergilius így a rómaiak legfőbb istennőjét, a capitoliumi triász tagját ilyennek? Valóban ilyennek ábrázolta volna?

Iuno ténykedésének megítélése szorosan összefügg a fatum értelmezésével: ha a fatum Iuppiter akarata, világtörvény, vasvégzet, heimarmené stb., akkor Iuno valóban ez ellen lázad, tettei bűnösek, erkölcstelenek. Ez igen különös volna egy római főistennő esetén.

A feltehetően helyes megoldáshoz a pötscheri értelmezés közelebb vihet. Tehát ha a fatumok az istenek döntései, ha fata Iovis csak azáltal és annyiban lesz belőlük, hogy Iuppiter koordinálja és ezzel magáévá teszi őket, akkor Iuno is más megítélés alá esik: Iuno akarata nem a fatum ellen lázad, mert az ő döntése is fatum; a trójaiak veszére tör ugyan, s ebben szembeáll a többi – jóformán az összes többi – istenséggel, ám míg a fatumok nem válnak egységessé, azaz amíg Iuppiter ki nem mondja, hogy „Eddig és ne tovább!” – Ulterius temptare veto! (Aen.XII.806) – addig nem beszélhetünk a világrend elleni lázadásról.⁸⁴

Iuno ellenséges viselkedése magyarázatot nyer a régi Zeusz–Héra-viszály és a trójaiakkal

szemben táplált ősi ellenszenv alapján. Ő maga sem tesz egyebet, mint megkísérli saját teljes joggal adott fatáját érvényre juttatni. Magatartása ellenszenves, haragja kegyetlen, de nem erkölcstelen, hiszen istennőről van szó. Az emberek bűnt követhetnek el bízgatására, befolyására, parancsára, s ezek az emberek bűnössé is válnak.⁸⁵ Iuno mint istennő lehet kegyes vagy kegyetlen, erkölcsi értelemben magatartása túl van jón és rosszon.

b) Fatum konkrétan⁸⁶

Aen. I. 299. nec fati nescia Dido

Iuppiter miután az őt könyörgéseivel ostromló Venust megnyugtatta, Hermest küldte az égből, hogy Karthago vendégszeretően nyíljk meg a trójaiaknak, s hogy őket a „fatumáról mit sem tudó Dido királynő” ne űzze el birodalma határából. Jelen esetben a fatum a Didóra mért sorsot, Aeneas iránti végzetes szerelmét és tragikus öngyilkosságát jelöli. A konkrét döntést a singularis érzékelteti.⁸⁷

Aen. VI. 713sq. animae, quibus altera fato/ corpora debentur.

Anchises az Alvilágban azon lelkekről szól fiának, Aeneasnak, akiknek a sors új megtestesüléssel tartozik. A lélekvándorlás gondolatát Vergilius az orphikus-püthagoreus hagyományból meríti.⁸⁸

c) Fatum bizonyos asztrológiai vonatkozásokkal

Aen. IV. 519sq. testatur moritura deos et conscia fati/ sidera

E jelenetben a halni készülő Dido hívja tanúul a fatumot ismerő csillagokat. Tény, hogy a heimarmené fogalmához gyakran járultak asztrológiai képzettársítások akár mellékkomponensként, mint a sztoikusok, akár fő alkotóelemként, miként a chaldeusok gondolatvilágában. Azonban ezen szöveghely, miként Vergiliusnál oly gyakran, lehetőséget nyújt a sztoikus értelmezésre, ám az ezt alátámasztó érvek nem kényszerítőek; a Kre. I. század Rómájában erős divatja volt az asztrológiának. Természetesen egyes – műveltebb – elmékben az asztrológiai tanok filozófiai gondolatokkal is társulhattak.⁸⁹

d) Fatum divom

Aen. VII. 50sq. Filius huic fato divom prolesque virilis, / nulla fuit primaque oriens erepta iuventa est.

A szövegben a már idős Latinus királyról van szó, akit az istenek által rendelt sors nem ajándékozott meg fiúutóddal, egyszülött fiát kora ifjúságában ragadta el tőle a halál. Az egyes számot feltehetően az indokolja, hogy az istenek közös döntését a költő az egység szemszögéből fogja fel.⁹⁰

e) Fata általánosságban⁹¹

Aen. I. 18. si qua fata sinant

Vergilius Iuno Karthagót legfőbb hatalommá tevő terveiről szól, amelyeket azonban a többi isten által adott fatum korlátozhat, illetve meg is gátolhat. A rómaiak világuuralmát, melynek majdan Karthago vesztére kell lennie, e szöveghely szerint már a Párkák is elhatározták (sic volvere Parcas – 1.22). Itt a Párkákról mint a fatumok személyes hordozóiról van szó, ám amint láttuk, a fatumok nem csupán ezen istennőktől (Fatae-Parcae) származhatnak.

Aen. I. 39. quippe vetor fatis

Iuno – hiszen maga is istennő, Iovis et soror et coniunx – már előre tudja, hogy a többi fatum meg fogja őt gátolni bosszútervének kivitelezésében, vagyis abban, hogy a trójaiak

nemzetiségét eltörölje a föld színéről, hogy írماغjuk se maradjon. Ám a fatumok nem azonosak a heimarmené világtörvényével, tehát bizonyos módosításokra, haladékokra és egyéni tettekre még mindig van lehetőség. Aeolus azért véli megengedettnek, hogy Iuno parancsát teljesítse (mihi iussa capessere fas est -I.77), vagyis a tengeren hajózó trójaiak elveszejtésére pusztító szélvihart támasszon.

Aen. X.67. *Italiam petiit fatis auctoribus, esto.*

Aeneast az égiek fatumainak konszenzusa vezette Itáliába, s Iuno ezt – látszólag – el is fogadja (esto!).

Aen. XI.701. *dum fallere fata sinebant*

Amíg a fatumokat be lehetett csapni, ki lehetett kerülni – e gondolat szoros rokonságot mutat a homéroszi hüper moron (II.XVI.780) kifejezéssel, amely meghagyja a lehetőséget egy a fatum illetve moira feletti eseménysorra. A moira és a fatum léte és működése nem jelent egyszerre fatalizmust is.⁹²

f) Az istenek által adott fata – fata deum⁹³

Aen. II.54. *si fata deum, si mens non laeva fuisset*

Ha az istenek által adott fatumok és az emberi elme nem lettek volna balgák, Trója még állana, s Priamos fellegvára is megmaradt volna – panaszolja Aeneas.

Aen. II.257. *fatis deum defensus iniquis*

A görögök cselét (dolus Danaum) közvetlenül sikerre juttató Sinont az istenek igaztalan fatumai védték.

Mindkét esetben elsősorban a trójaiaknak – ilyen vagy olyan okból – vesztét kívánó istenek fatumairól van szó. A falovat Minervának szánt fogalmi ajándéknak álcázták, az ő pajzsa alá menekültek a Laocoont és két fiát megölő kígyók is (Aen. II.199–227). A lovat Minerva mellett a trójaiak vesztére törő saeva memor Iuno is védelme alá vette.

g) Fata Iunonis

Aen. VIII.291sq. *ut duros mille labores/ rege sub Eurystheo fatis Iunonis iniquae pertulerit.* Herkulesnek Eurystheus király uralkodása alatt igen sok megpróbáltatást kellett az igaztalan Iuno fatumai folytán kiállnia. A fatum valószínűleg azért áll pluralisban, mert minden egyes Hercules labort külön fatum mérte rá. E szöveghely egyértelműen cáfolja azon sztoikus hatás jelentőségét eltúlzó nézetet, mely szerint „a fatum Vergiliusnál nem más, mint a legfőbb isten akarata”.⁹⁴

h) *Contraria fata*⁹⁵

Aen. I.239. *fatis contraria fata rependens*

A fiáért aggódó Venus azzal vigasztalta magát eddig, hogy a fatumokat az ellentétes fatumokkal vetette össze / ellensúlyozta. Azon tény, hogy a fatumok ellentétesek lehetnek, luce clarius mutatja, hogy semmiképpen sem csupán a legfőbb isten döntéseit láthatjuk a fatumokban. Ha ezt nem fogadnók el, Iuppitert könnyen a személyiséghasadás gyanújába kevernénk. Tehát itt a fatumok vagy egy adott személy döntéseit jelentik, aki ezeket időközben megváltoztatta, vagy többek döntéseit, akiknek a tervei egymással ellentétesek.⁹⁶

Egyik gondolat sem illik bele a sztoikus világbébe. A sztoikus ember minden körülmény között ragaszkodik egyszer kimondott elhatározásához; amit egyszer eldöntött, azt nem változtatja meg – mennyivel inkább állna ez egy sztoikus isten esetén? Ha azonban csupán Iuppiter időközben megváltozott döntéséről volna szó, nem adna túl sok értelmet, hogy

Venus ezeket vesse össze. *Lex posterior derogat priori*. Egy döntés megváltoztatásával, azaz új döntés hozatalával a korábbi *eo ipso* hatálytalanná válik. Venus nem mérlegelheti a hatályos és hatálytalan döntések közötti különbséget.

Így a fatumok kétséget kizáróan több isten egymásnak ellentmondó döntéseit jelentik, amelyeket Iuppiter imperiummal bíró gondos római magistratus mintájára, *primus inter pares*ként hoz közös nevezőre. Konszenzus, közös akaratképzés a célja, nem zsarnoki önkény.

Venust azzal nyugtatja meg, hogy sem az ő döntése, sem más istenek akarata nem változott meg, s hogy noha Iuno még gyötri Aeneas és társait, végül meg fog majd enyhülni, s vele együtt támogatni fogja Róma tógás népét. *Quin aspera Iuno/quae mare nunc terrasque metu caelumque fatigat, consilia in melius referet, mecum fovebit/Romanos, rerum dominos gentemque togatam.* (I.279.)

i) *Fata Iovis*⁹⁷

Aen. IV.612. *si... necesse est, et sic fata Iovis poscunt.*

Ha szükséges, s így kívánják a Iuppiter által adott fatumok. Iuppiter fatumai nem lehetnek önkényesek, amint ezt a szükségszerűsége való utalás (*necessitas*) is mutatja. A szükségszerűség a heimarmené fogalmának sarkalatos alkotóeleme, ám Vergilius itt sem elsődlegesen filozofikus színezettel ábrázol, a *necesse* úgyszintén jelölheti az isteni döntések által meghatározott eseménysort. Iuppiter az isteni döntések összehangolója, tehát az istenek által adott fatumok a maguk összességében – amelyeknek természetesen Iuppiter fatuma is része – az őket harmonizáló főisten döntései is; ezen a ponton találkozik legközvetlenebbül kimutathatóan az Aeneisben a római vallás és a sztoikus filozófia.⁹⁸

j) *Fata „oracula” közelében*⁹⁹

Aen. II.246. *tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris*

Apollo parancsára Cassandra feltárja a fatumokat, ám ezen összefüggésben részint csupán az isteni fatumok hirdetője.

k) *Fata mint halál*¹⁰⁰

Aen. IV.20sq. *miseri post fata Sychaei/ coniugis*

Dido megvallja nővéreinek, Annának, hogy férjének, Sychaeusnak halála után először és egyedül Aeneas keltett benne vonzalmat. Itt a *fata* egyszerűen halált jelent. A pluralis használata valószínűleg azzal magyarázható, hogy a halál az utolsó fatum, tehát *post fata*, a rá vonatkozó összes isteni döntés beteljesülése után következik be.¹⁰¹

l) *Fata bizonyos filozófiai színezettel, kivéve, ahol fata Iovisról szól a forrás.*

Aen. V.706sq. *vel quae portenderet ira/ magna deum vel quae fatorum posceret ordo*

Nautes, akit maga Pallasz istennő tanított ki, mondja el, hogy mit hoz majd az istenek nagy haragja, s mit követel a fatumok rendje. A *fatorum ordo*, mely az isteni döntések egységes voltára utal, pontosan megfelel ugyan a sztoikus heimarmené fogalmának, ám az *ira magna deum* alapvetően idegen az apatheiat hirdető sztoától. A sztoikus bölcs szerint minden indulat, szenvedély hibás, ki kell őket gyomlálni az ember lelkéből. Ezen szenvedélyek közül a harag a legveszélyesebb, Seneca egy egész művet szentelt e kérdéskörnek (*De ira*). Vergilius jellemzően itt is bizonyos filozófiai színezetet ad mondanivalójának, viszont egységes rendszerbe most sem kapcsolja a bölceleti elemet.

Aen. V.709sq. *quo fata trahunt, retrahuntque sequamur; / quidquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est.*

Aeneas szájából hangzik el a gondolat: bármerre hányjon és vessen (oda majd vissza vonszoljon) a végzet, követni fogjuk; jöjjön akármi, a szerencse minden változását le lehet győzni azáltal, hogy elviseljük/kiálljuk.

E mondat önkéntelenül is a Senecánál olvasható „Ducunt volentem fata, nolentem trahunt.” (Ep. CVII.10), azaz „Az őt követőket a sors vezeti, az ellenszegülőket magával vonszolja.” szentenciával felállítható párhuzamra csábít, ám itt a trahere nem értelmezhető a senecai gondolat segítségével, ugyanis Aeneas épphogy volens, – nem véletlenül állandó eposzi jelzője a pius, a kegyes, – az istenek fatumait akarván, azok előtt meghajolván követő. Hogy a fatum ide és oda, ellentétes irányba sodorja az embert, jól ismert a római vallásos világkép számára is. És hogy ezeket el kell viselni, s így úrrá lehet lenni felettük, éppúgy illik egy sztoikus bölcshez, mint egy jó római katonához vagy földműveshez.¹⁰²

A fatum és a fortuna között lényeges különbségnek tűnik a következő. Fortuna római istennő, akinek kultusza van, míg a fatum és a fata nem kultikus fogalmak – nem szabad ugyan megfélemlíteni Fata istennőről, akinek a neve a fatuméval azonos tőből származik, ám míg a „fortuna” azonos „Fortuna” istennővel, hiszen ez is személy-hatáskör-egység, addig a „fatum” nem azonos „Fata” istennővel, nem képez vele személy-hatáskör-egységet.¹⁰³

5. A fatum tehát a római gondolkodás sajátos eredménye, amely kétségtelenül hasonlóságot mutat a görög moirával, s később a sztoikus heimarmené kifejezőjévé is válik. Ide vonatkozóan idézzük Franz Altheim megállapítását: „Die Anschauung vom Wirken des fatum gründet sich nicht auf philosophischer Doktrin, sondern bedeutet, wie man betont hat, den Ausdruck einer spezifisch römischen Zeit- und Geschichtsvorstellung.”¹⁰⁴

„Betekintésünk” végéhez közeledve álljon itt néhány általános megjegyzés a római fatumra – s ezzel összefüggésben istenképükre vonatkozóan – összehasonlítva a görög gondolkodással:

– A görögök gondolkodásában a sors és az ezt alakító isteni működés alapvető rendet alkotó részek, életrészek (moirai) egészéből állott; a rómaiak úgy vélték, hogy a sorsot a történelemben, időbe ágyazott isteni döntések alakítják.

– A görög sorsot az istenek mint részt kimérték, a Moirák ténykedésükkel, szövessellonással szabályozták; a rómaiak hitében az istenek illetve a Párkák (Fáták) döntésük kimondásával, a kimondott szó erejével teremtették meg azt.

– A görög istenek „létezése” ontológiailag jobban megalapozott, mint a rómaiaké. A görög isten „személyként” jelenik meg, eredetét, származását tekintve theogóniába illeszkedik, valamely más istenségtől illetve istenségektől származik; a római isten is természetesen személyes isten, ám megélése inkább valamilyen cselekvéshez, illetve funkciójához kapcsolódik: a numenjéhez, illetve kimondott döntéséhez, fatumához. Származását tekintve – már amennyiben az adott római isten nem görög előkép alapján keletkezett – egyszerűen „van és működik”.

– Mind a görögökre, mind a rómaiakra jellemző a Person-Bereich-Denken, a személy-hatáskör-gondolkodás, ami isteneiket illeti.

Vergilius Aeneisében a fatum mint rendezőelv, s a fatumot teremtő istenek működése mélyen a római vallásban gyökerezik. Vergilius elsősorban költő, és nem filozófus, nem doktrínát alkotott, hanem nemzeti-vallási eposzt; a római gondolkodásmódot, amit nyugodtan nevezhetünk vallásnak, élte, ebben voltak elsődleges gyökerei, a filozófiát – hangsúlyosan a sztoikus bölcséletet – igen jól ismerte.

Felhasznált irodalom

- ☞ Altheim, F.: *Römische Religionsgeschichte*. I–II. köt. Berlin, 1956.
 ☞ Bailey, C.: *Religion in Virgil*. Oxford, 1935.
 ☞ Bliss, F. R.: *Fato profugus, Classical...* Studies in Honor of B. L. Ullmann. Rome, 1964,
 ☞ Boyancé, P.: *La religion de Virgil*. Paris, 1963.
 ☞ Brugmann, K.: *Griechische Grammatik*. München, 1913⁴.
 ☞ Buchheit, V.: *Vergil Über die Sendung Roms, Gymn. Beihefte 3*, Heidelberg, 1963
 ☞ Büchner, K.: *Der Schicksalsgedanke bei Vergil*. Freiburg i. B., 1945.
 ☞ Carlsson, G.: *The Hero and Fate in Vergil's Aeneid*. Eranos 43, 1945.
 ☞ Dér T.: *A kettős kötésű dativus Horatiusnál*. AUSz 1981.
 ☞ Eberling, H.: *Lexicon Homericum*. I–II. köt. Hildesheim, 1963.
 ☞ Fauth, W.: *Aisa, Der Kleine Pauly I*. München, 1979. 189sq.
 ☞ Fränkel, H.: *Dichtung und Philosophie des frühen Griechentums*. New York, 1951.
 ☞ Greiner, F.: *Die Fatumvorstellungen*. Göttingen, 1952.
 ☞ Gundel, W.: *Heimarmene*. RE VII,2622sqq.
 ☞ Heinze, R.: *Virgils epische Technik*. Leipzig, 1915.
 ☞ Köves-Zulauf, T.: *Bevezetés a római vallás és monda történetébe*. Bp., 1995.
 ☞ Kullmann, W.: *Das Wirken der Götter in der Ilias*. Berlin, 1956.
 ☞ Kühn, W.: *Götterszenen bei Vergil*. Heidelberg, 1971.
 ☞ Kühner, R.–Blass, F.–Gerth, B.: *Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache*. I–II. köt. Hannover, 1890–1904².
 ☞ Latte, K.: *Römische Religionsgeschichte*. München, 1960.
 ☞ Malten, L.: *Ker*. Re Suppl. Bd. 4, 883 sqq
 ☞ Nielsson, M. P.: *Geschichte der griechischen Religion*. I–II. köt. München, 1955².
 ☞ Pötscher, W. 1959: *Das Person-Bereichdenken in der frühgriechischen Periode*. WSt. 72, 1959.
 ☞ Pötscher, W. 1973: *Schicksalswägungen*. Kairos 1973, FS. f. E von Ivánka
 ☞ Pötscher, W. 1978: *Person-Bereichdenken und Personifikation*. Lit.-wiss. Jb., N.F. 19, 1978.
 ☞ Pötscher, W. 1961: *Hera und Heros*. RhM.1961.
 ☞ Pötscher, W. 1977.: *Vergil und die göttlichen Mächte – Aspekte seiner Weltanschauung*. Hildesheim, New York, 1977.
 ☞ Pötscher, W. 1960.: *Moirai, Themis und Timé im homerischen Denken*. WSt. 73, 1960.
 ☞ Pötscher, W. 1979. III.: *Moirai, Der Kleine Pauly III*. München, 1979, 1329sqq
 ☞ Pötscher, W. 1979. II.: *Numen, Der Kleine Pauly II*. München, 1979, 188sqq.
 ☞ Pötscher, W. 1988: *Das römische Fatum – Begriff und Verwendung*. In Pötscher, W.: *Hellas und Rom*, Hildesheim – Zürich – New York 1988. (Eredeti megjelenési hely: ANRW II 16, 1978.)
 ☞ Roscher, W. H.: *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie*. Leipzig, 1884–1937.
 ☞ Rubenbauer–Hoffmann: *Lateinische Grammatik*. München, 1955¹²
 ☞ Szádeczky-Kardoss S. – Tegye I.: *Szövegyűjtemény a régi római irodalomból*. Debrecen,

1998.

- ☞ Ventris, M. – Chadwick, J.: *Documents in Mycenaean Greek*. Cambridge, 1956.
- ☞ Walde-Hofmann: *Lateinisches etymologisches Wörterbuch I*. Heidelberg, 1938.
- ☞ Williams, R.D.: *The sixth Book of the Aeneid*. Greec and Roma, vol. 11.1964.
- ☞ Wlosok, A.: *Die Göttin Venus in Vergils Aeneis*. Heidelberg, 1967.

Jegyzetek

- ¹ Das fatum ist als umgreifendes Motiv gleich einem roten Faden durch die Aeneis gezogen und trägt seinerseits wesentlich zur äusseren wie inneren Eiheit bei. Buchheit 1963
- ² A vergiliusi szöveghelyeket a következő kiadás alapján idézzük: P. Vergili Maronis Opera rec. R. A. B. Mynors; Oxford, Clarendon Press 1969.
- ³ ibid. 132sqq.
- ⁴ Malten 883.
- ⁵ Norden 224.
- ⁶ Pötscher 1973. 61.
- ⁷ ibid.
- ⁸ ibid.
- ⁹ Pötscher 1978. 229.
- ¹⁰ Pötscher 1959. 24.
- ¹¹ Nielsson I. 518. Minden kétséget kizáróan megszemélyesítéssel, perszifikációval van dolgunk, pl. a barok színpad, H. v. Hohhmannstall: Jedermannjának allegorikus ábrázolásai esetén, sőt az Aeneis Alvilág-jelenetében megszemélyesítésként szerepel pl. Egestas, Gaudia...
Pötscher1978. 221.
- ¹² ibid.
- ¹³ Nielsson 813sqq.
- ¹⁴ Pötscher 1959. 26.
- ¹⁵ Nielsson I.116.
- ¹⁶ CIL I 2,9, a klasszikus latinban: Dedit Tempestatibus aedem merito, vö.: Szádeczky-Kardoss–Tegyey 134.
- ¹⁷ Pötscher 1978. 219.
- ¹⁸ ibid. 230.
- ¹⁹ Fränkel 86.
- ²⁰ Pötscher 1978. 229.
- ²¹ Eberling I.782 sqq.
- ²² Eberling I.784 sqq.
- ²³ Malten 895³
- ²⁴ Hasonlóan ehhez: az antik ember számára a sportoló prototípusa a futó, elgondolása szerint annál jobban fut valaki, mennél hosszabb a lába. A kocsihajtó megjelenítésénél is a sportolót mint olyat kívánják élénk állítani, ezért ábrázolják hosszú lábakkal, noha a kocsihajtó teljesítménye egy versenyen nincs összefüggésben lábainak hosszával.

- ²⁵ Pötscher 1973. 62.
- ²⁶ Heinze 293sq.
- ²⁷ Bailey 230sqq.
- ²⁹ Greiner 88sqq.
- ³⁰ Büchner 620.
- ³¹ Wlosok 30²²
- ³² Carlsson 111sqq.
- ³³ Kühn 17sqq.
- ³⁴ Walde–Hofmann 463sq
- ³⁵ Pötscher 1988. 490.
- ³⁶ Latte 53.
- ³⁷ Boyancé 40.
- ³⁸ Pötscher 1988. 487.
- ³⁹ Az „i” fokozatosan elhalványult, majd teljességgel eltűnt, mivel a Parica hangsúlyát tekintve harmadéles volt.
- ⁴⁰ pario 3 peperi partus, pariturus: szül
- ⁴¹ A Moirák mellett (II.24.209) más istenek is szabtak ki életrészt, moirát a halandóknak (II.20.127; 24.534).
- ⁴² Dh. dass die Parca auch Fata und die Fata auch Parca ist (oder sein kann). Pötscher: Fatum 481.
- ⁴³ Pötscher 1979.II. 188.
- ⁴⁴ Rubenbauer–Hoffmann 208.
- ⁴⁵ Brugmann 535.
- ⁴⁶ Vö. Priscianus, gramm. II.379,11.
- ⁴⁷ Pötscher 1978. 490.
- ⁴⁸ Si ita fatum erit (Cic. fat.30.), Mihi ita Iuppiter fatus est (Liv. XXV.12,6), Cui rex aetherii breviter sic fatur Olympi (Verg. Aen.X.621.)
- ⁴⁹ Fatumot adhat pl. Apollo – veter fatorum terminus sic iusserat (Acc. trag.481R), Iuno – fata Iunonis iniquae (Verg. Aen.VII.294), s általában az istenek – et si fata deum si mens non laeva fuisset (Verg. Aen.II.54).
- ⁵⁰ Nielsson I. 362.
- ⁵¹ A homerosi moira-helyekről teljeskörű áttekintést ad Eberling I. 1113 sqq.
- ⁵² II. XV.195.
- ⁵³ II. X.253.
- ⁵⁴ II. IX.318.
- ⁵⁵ Od. III.66; VIII.470.; XIV.448.
- ⁵⁶ Od. XX.260.
- ⁵⁷ Ventris–Chadwick 400. (A helyek: KN C 1632; PY 57=An 43,258=Kn01,43=Sn01)
- ⁵⁸ Pötscher 1979.III. 1392
- ⁵⁹ Pötscher 1960. 26.

- ⁶⁰ Pötscher 1960. 103.
- ⁶¹ Pötscher 1979. III. 1393.
- ⁶² Roscher 3089sqq; Aisc.Eum.172.
- ⁶³ Kühner-Blass-Gerth I.1.362.
- ⁶⁴ Nielsson I. 364: Die Vorstellung vom Schicksaal und diejenige von den Göttern und ihre Macht sind zwei voneinander unabhängige und frei nebeneinander herlaufende Auffassungen der Ereignisse des Lebens.
- ⁶⁵ Pötscher 1979. III. 1394.
- ⁶⁶ Pötscher 1979. III. 1394.
- ⁶⁷ Pötscher 1960. 20.
- ⁶⁸ Kullmann 107; 107¹.
- ⁶⁹ A felosztás jórészt követi Pötschert (1977).
- ⁷⁰ Ide tartoznak: Aen. I.2, VI.466, VIII.333, IX.642, X.501, XII.819.
- ⁷¹ Bliss 99sqq.
- ⁷² Spengel L.: Rhetores Graeci I-III. Lipsiae 1853-1856 III. 46. Ford.: Dér 5³
- ⁷³ Köves-Zulauf 91sqq.; 106sqq.
- ⁷⁴ Gundel 2622
- ⁷⁵ ibid.2623
- ⁷⁶ Cicero a fatumot (heimarmenét) így határozza meg: Fatum id apello, quod Graeci heimarmenen, id est ordinem seriemque causarum cum causae causa nexa rem ex se gignat, ea est ex omni aeternitate fluens veritas sempiterna (De div. I.125).
- ⁷⁷ Pötscher 1988. 500.
- ⁷⁸ Altheim II. 87sqq.
- ⁷⁹ Pötscher 1988. 500.
- ⁸⁰ Fauth 189.
- ⁸¹ Gundel 2623.
- ⁸² Bailey 276.
- ⁸³ Wlosok 58.
- ⁸⁴ Pötscher 1977. 142sqq.
- ⁸⁵ Pötscher 1977. 29sq.; Pötscher 1961. 302sqq.
- ⁸⁶ Aen. I.299, II.653, II.738, VI.449, VI.713.
- ⁸⁷ Pötscher 1977. 30.
- ⁸⁸ A lélekvándorlás vergiliusi értelmezéséhez bővebben lásd Williams 48sqq.
- ⁸⁹ Latte 291sqq.
- ⁹⁰ Pötscher 1977. 33.
- ⁹¹ Aen.I. 18, 32, 39, 205, 221, 257, 262, 546, II. 13, 34, 121, 294, 433, 506, 554, III. 7, 17, 182, 395, 493, IV. 13, 109, 225, 340, 440, 651, V. 725, 784, VI. 66, 72, 147, 511, 546, 683, 759, 869, 882, VII. 79, 120, 122, 223, 234, 255, 314, 594, VIII. 398, 498, 511, 574, 731, IX. 94, 135, X. 67, 109, 113, 380, XI. 96, 112, 287, 587, 701, XII.110, 149, 676 (I.382).
- ⁹² Kullmann 107.

- ⁹³ Aen. II. 54, 257, III. 717, VI. 376, VII. 239, 583 (III. 375)
- ⁹⁴ Heinze 293.
- ⁹⁵ Aen. I.239, VII.293.
- ⁹⁶ Pötscher 1977. 63.
- ⁹⁷ Aen. IV.612, X.33.
- ⁹⁸ Pötscher 1977. 67.
- ⁹⁹ Aen. II. 246, III. 443, 700, IV. 450, V. 656, 703, VI. 45, VII. 272, VIII. 10, 131, 498, X. 417.
- ¹⁰⁰ Aen. IV. 20, 678, IX. 204, X. 438, 471, 624, XI. 160, 759, XII. 395, 507, 610.
- ¹⁰¹ Pötscher 1977. 72.
- ¹⁰² Pötscher 1977. 78.
- ¹⁰³ ibid.
- ¹⁰⁴ Altheim II.87.

Bánki-Nagy Endre

Rózsa Sándor**Előszó**

A XIX. század magyar társadalma két részből állt: egy elhanyagolható számú, ám politikai jogokkal annál inkább rendelkező nemesi rétegből, és egy nagyszámú, de jogokkal szinte alig rendelkező paraszti rétegből (a jobbágy szó használatát már II. József Jobbágy Rendeletében megszüntette). A két csoport közötti gazdasági különbségeket az állami adókon kívül az óriási földesúri és egyházi adók is mélyítették. A parasztság elkeseredését mi sem példázza jobban, mint Petőfi Sándor itt következő versrészlete:

„ezer évig híztak rajtunk

Az urak,

Most rajtuk a mi kutyáink

Hízzanak!

vasvillára velük, aztán

Szemétre.

Ott egyék a kutyák őket

Ebédre!”

Eric Hobson szerint a betyár primitív lázadó, akinek bandája szervezettség és erkölcsi tartás nélkül áll, akiket a parasztság (és soha nem az uralkodó réteg) termel ki magából, de alacsony származása miatt a bajokon nem képesek segíteni. Az osztrák sajtó ezért sokszor nevezte a magyarokat rebelleseknek, ami részben igaz is volt. Ezt így jellemezte Eötvös Károly 1870 körül: „A bécsi kormány és a bécsi sajtó mindent elkövetett, hogy nemzetünket hírbe hozza. A legkisebb kihágásból is rablőhistóriát csinált”.

1848 márciusában Magyarországra is betört az Európában tetőpontjára érő forradalmi hullám. Meghozta a régen várt jobbágyfelszabadítást, a kötelező örökváltságot. A magyar szabadságharc bár lényegesen tovább fent tudott maradni, mint társai, de a környező országok társadalmi-gazdasági fejlettsége miatt is csak másfél évnyi időintervallumot tudott maga mögött hagyni. Magyarország örökös honvédő háborúkra kényszerült, minden határán védekeznie kellett, és a Szent Korona országainak népeit sem tudta egy cél érdekében összefogni.

Az önkényuralom, a Bach-korszak idején feloszlatták a magyar nemzetiségű – tehát a magyar vidéket jól ismerő – pandúri szervezetet, helyettük cseh és osztrák katonákkal őriztették a rendet, nem sok sikerrel, mert azok inkább a szabadságharc politikai elítélteit, a „Kossuth-betyárokat” üldözték, kevés figyelmet fordítva a közállapotok védelmére. Az osztrák belpolitika fejletlenségére jellemző, hogy a közrend védelmére alig, az osztrák politika zavartalanságára feleslegesen sokat költöttek (Rózsa Sándorban is a szabadságharc egyik újraélesztőjét látták). A kiegyezés után rendeződtek a politikai viszonyok, sok börtönben sínylődő forradalmár – így Rózsa Sándor is – amnesztiát kapott. Újra visszaállították a magyar nemzetiségű rendőrséget csendőrség néven. A létrejövő Osztrák–Magyar Monarchia politikai életébe Magyarországnak ugyanannyi beleszólása volt (elméletileg) mint Ausztriának. Ez természetesen maga után vonta a csendőrség jobb szervezettség-

ét, folyamszabályozásokat, mocsárcsapolásokat, vasút és távíró-építkezéseket, a tagosítást, vagyis a monopolkapitalizmus és a modern államélet kialakulása. Ezek a betyárság életének összezsugorodását, életfeltételeiknek megszűnését eredményezte. A betyárok régi eszközei hatástalanokká váltak, az új eszközök, módzatok kialakítása, illetve használata akadályokba ütközött (Rózsa Sándor vonatrablása is ekkorra esett, a hírközlés fejlettsége lehetőséget adott arra, hogy emiatt minél hamarabb börtönbe zárják). A közbiztonság fejletlenségére példa Bonyhádi szegedi rendőrkapitány kérése, miszerint a tanyasi lakosságnak az áttekinthetőség kedvéért falvakba, városokba telepítését kérvényezte. Más források szerint a tanyasi, városi emberek is csak életmódjuk, emlékeik miatt bűnözésre predesztinált embereket láttak a betyároknál.

Rózsa Sándor élete a szabadságharc előtt

Rózsa Sándor 1813. július 16-án született Szeged-Alsóvárosban és 1878. november 22-én halt meg a szamosújvári börtönben. A Rózsa család Rózsa Dánielt – akit boszorkánysággal vádoltak – tekintette ősenek.

Rózsa Dániel – apja Katona Ferenc – Martonoson született, ott juhászokodott, és a pusztai emberek hozták kapcsolatba a babonással, bűbájossággal, boszorkánysággal. Amikor Szegedre jött, már igen vagyonos lehetett, mert 1702-ben a főbírói székben, 1712-ben pedig országgyűlési követként Bécsben található. Az 1719-es szegedi adóösszesítés szerint Szeged egyik leggazdagabb polgára. A boszorkányper során még vagyona és tekintélye megmenekült a vízpróbától, de élete a máglyahaláltól nem. Szlovenits Pál ügyész ítélete alapján más bűntársaival s második feleségével, Széll Zsuzsannával együtt lépett máglyára...

Rózsa Sándor apja, Rózsa András tisztességes foglalkozása csikós volt, édesanyja Hantos (Kántor) Erzsébet. Apját harminchatszoros lólopásért ítélte halálra a szegedi bíróság. Az ítélet előtt anyja szerette volna férjét megmenteni és Csonka Samu – kegyetlenségéről hírhedt – betyárra vallott. Amikor ezt Csonka Samu megtudta, baltával verte agyon az asszonyt. A sors fintora, hogy Rózsa József, (1865-ben halt meg mint városi telekkönyvi tisztviselő, életében nagy összegekkel különböző alapítványokat támogató) Rózsa András bátyja vette magához Sándort, és öccsét Andrást, nemsokára kicsapta azonban őket a pusztába. Ezek az esetek vezették Sándort a deklaszálódás felé vezető úton, nem is sokat kellett várni Rózsa Sándor első bűncselekményéig. Először 1836-ban került, tehénlopás miatt, a szegedi vár börtönébe. Mivel elmúlt 23 éves, így az osztrák törvények szerint nagykorúnak számított. Ennek alapján halállal büntethető, de Aigner Ferenc (aki a korabeli forrásokban bizonyos helyeken *Szilárd*, illetve Ferdinánd néven szerepel) ügyész – talán a nagybácsi parancsára, aki felelősséget érezhetett mostohagyermekére iránt – csak 22 évesnek mondta ki, így nem büntették halállal. Ilyen módon másfél évi börtönbüntetést, és többszöri botozást kapott. A börtönből tíz hónap múlva megszökött, s a Veszelka család rejtegette. Innentől datálható Veszelka Imrével és Júliával való ismeretsége.

Éz időszakban végrehajtott bűncselekményei:

– Új altisztet kapott a Dorozsmai Csendőrség, aki fel akarta számolni a betyárok, főleg Rózsa Sándor és bandája, szálláshelyét és el akarta fogni őket. Rózsa Sándor és társai a Maty-érnél levő putri Csárdában megölték a tisztet a három emberével együtt – „vérüket a dorozsmai puszták homokja itta fel”.

– A makói csendbiztos meggyilkolása:
 – 1845-ben kegyelmi kérvényt nyújtott be V. Ferdinánd császárnak, hogy törölje el az 1836-ban kapott várfogság és botbüntetés fennmaradó részét. Ezt a kérvényt Aigner Ferenc – már említett szegedi ügyész kérésére – a császár elejtette. Ez a kérvény annyira felbőszítette a szegedi rendőrfőkapitányt, hogy az eddigieknél nagyobb erővel kutatót Rózsa Sándor után egész Csongrád vármegyében és Szeged külterületén. Békési István – kortárs – szerint „nem igazi zsvány volt, csak amolyan muszáj betyár, akit tanyán és városon is rejtegettek”.

Rózsa Sándor a szabadságharcban

*„Rózsa Sándor beállott katonának,
 Jaj de szépen felöltözött huszárnak.”*

1848 szeptemberében egy Hunyadi-szabadcsapatból való százados kereste meg Kossuthot, hogy Rózsa Sándort és betyárjait szervezze szabad csapattá. Ehhez viszont – tudta Kossuth is – amnesztiát kell adnia Rózsának. Maga nem merete vállalni a döntés felelősségét, így a hódmezővásárhelyi nemesi és polgári gyűlést kérte fel a döntés meghozatalára, amely testület a javaslatot elfogadta. Ennek a döntésnek négy oka, indoka volt: egyrészt a Délvidékre törő szerbek ellen vezetve a betyárok terepismeretük folytán hasznosak lehetnek, másrészt ha tovább üldözik őket, akkor átállhatnak az ellenség oldalára, amely a magyar harci cselekményekre károsan hatna. Ezen túlmenően nem akarták, hogy a hátország termelését és az utánpótlási vonalakat megzavarják, és arra is gondoltak, hogy ne kelljen a harcterről embereket elvonni a kézrekerítésükre. Kötelezték az újonnan toborzott népfelkelőket, hogy a táborba esők rendjére ügyeljenek, helyőrségi szolgálatot lássanak el, és előőrsi csatározásokban használhatóak legyenek. Kossuth Jókainak, Jókai Lukácsi Károly őrmesternek, az pedig Rózsának adta át az amnesztialevelet, melyből következik egy részlet:

„Nevezett Rózsa Sándornak az Örökkévaló Isten és az országnak Honvédelmi Bizottmánya nevében ezennel jelen levelem előtt folytatott bűnös életéért a földi igazság részéről is bocsánatot adok és rendelék oly feltétel alatt, mind ezáltal, hogy a törvényhez és erkölcsiséghez állhatatosan megtérjen, és fogadása szerint százötven fegyverzett lovassal magát a seregvezér alá adja és bocsássa, ki őtet rögtön Csepel szigetére, onnan pedig a Dunán átszállítani és a Hunyadi-csapat parancsnokának vezérlete alá utasítani köteleztetik.

Ha ellenben nevezett Rózsa Sándor az ördög sugallatának engedve bűnös életével fel nem hagyja, és a közbiztonságot tovább is háborítani merészelné, ezen esetben jelen bűnbocsájtó levelemet minden bíróság megsemmisültnek tekintendi, és őtet újabb bűneiért régi bűneinek egész súlya alatt büntetendi, a közizgazság úgy kívánván”. (A fenti idézet 1848. október 3-án kelt.)

Így Rózsa Sándor 130-150 fős csapatával a temesvári – más források szerint a nagybecskereki – táborba vonult, és Damjanich, majd Bem seregében harcolt. A lapok (Alföldi Hírlap, Életképek, Kossuth Hírlapja...) dicshimnuszokat zengtek róluk. A Kossuth Hírlap így ír október 19-i számában:

„Rózsa Sándor vidéküinkbeli híres rablófőnök a kegyelmet, mint vártuk és kívántuk, csakugyan megnyerte, és ezt az egész nép előtt tegnap tétették közzé, mely időben Rózsa Sándor már maga is városunkban mulatott. Minden léptem tenger nép követé, ki-ki óhajtá látni a vidék egykori rettegetőjét. Kik látták, azt mondták, hogy külseje korántsem csoda-

szerű, de hiszen őt eddig sem külseje, hanem bámulatos ügyessége és fortélyos esze menté meg oly sokszor a biztosok markától. Táborba 150-ed magával szálland.”

Am Szeged városa nem kívánta a segítséget: „...Nem szorulunk egy gaz rabló segedelmére”, vagy „csak függve szeretnénk városban látni”.

1848. október 7-én az erdélyi Hosszúfaluban tüntették ki magukat először. Magyaros harcmodoruk, lovas technikájuk, karikás ostoruk, közelharcban használt fokosuk megrémítette az ellenséget. Egy hónappal később – november 17-én – olyan vérengzést rendeztek, hogy Vukovics királyi biztos feloszlatta az „átkos segítséget”. Mivel a betyárokat a fenti okok miatt hazarendelni nem akarták, ezért a szabadcsapat egyes tagjait a Hunyadi. huszárok közé osztották be. Az eltávozás másik oka a katonai fegyelem meg nem tartásában és Rózsa Sándor amiatti dühében keresendő, hogy a forradalom nem tartotta meg eredeti – a parasztság sorsának jobbra fordítására vonatkozó – célkitűzéseit.

Rózsa Sándor a szabadságharc bukásától 1878-ban bekövetkezett haláláig

A világosi fegyverletétel után csikósnak állt. Megnősült, felesége Bodó Katalin lett. 1849 novemberében osztrák katonák törtek be alsóvárosi házába – mint rebellisébe – házkutatást tartani, de Rózsa Sándor két katonát megölt, így ismét bujdosnia kellett. Az 1849-es bűneiért hiába kért megbocsátást 1850-ben a császártól: „Felséges uram, a szívembe látna, levennie fejemről az átkot. Ha engem szabaddá tesznek, rövid idő múlva senki nem mer itt garázdálkodni.” Az osztrák uralkodókörök minden magyarban egy új forradalom szervezőjét látták, ezt hitték Rózsa Sándorról is, így esze ágában sem volt a császárnak elengedni a büntetéseit. Kempen altábornagy már 1852 novemberében azt jelentette Albrecht főhercegnek, Magyarország kormányzójának: „Rózsa Sándor már nem rablóvezér, ő nagy tekintélynek örvend a felforgató pártnál, és mindenütt segítségre talál, így nem lehet, mint közönséges rablót őt üldözni. Így a főherceg magas vérdíjat tűzött ki Rózsa Sándor fejére, azért hogy vagy adják fel vagy a feljelentéstől félve meneküljön el. A hirdetmény szövegének részletei:

„Most az E'Honbani rablogazdálkodás vezére Rózsa Sándorral, ki a felforgató párt által már a vészteljes forradalom alatt műeszközül volt kiszemelve, s kinek kétségbeesett gonosztevők maradványaival ismét a Kossuth-féle utóbbi terveket kell vala elősegíteni, hogy az országban újabb bátortalanságot terjesszen, kézrekerítési jutalmul 10.000 Pengő vagy is 25.000 váltó Forintnyi összeget tűz ki.

A jutalom kifizetése a hatóságok további határozatának bevárása nélkül, a „legközelebbi csendőrségi szárnyparancsnokságnál vagy megyefőnökségnél a fennálló utasításokhoz képest történik Pest, mártius 26.1853 (2.)”

A hirdetmény német, magyar, szerb nyelven készült.

1853. április 26-án Ábrahám Jánost (álnéven Fodor vagy Beszer) holtan találják egy útmenti árokban. E gyilkosság előzményeiről csak annyit: ugyanez év március 30-án Szeged város tanácsnokát meg akarják gyilkolni, kétszer is rálőnek. E gyilkosságot egy Rózsa Sándornak álcázott rabló hajtja végre. Az elfogott gyilkos beszállítás közben megszökik és csak a fentebb nevezett napon találják rá vérbe fagyva. A későbbiek folyamán Rózsa Sándor beismerte Beszer meggyilkolását, felvállalta Kevermesi Mihály, Pény Márton, Hoduba, Gácsis és Zöldág rablók meggyilkolását Szavai szerint csak „kapcabetyárok”, más betyár nevében, más betyár jó hírét rontó rablók voltak. Ésszerű magyarázatnak tűnik az is, hogy

Rózsa Sándor nevében, az ő beleegyezésével raboltak. Rózsa Sándor azonban félve attól, hogy esetleges elfogásuk esetén a kínzások hatására az elfogottak olyan információkat mondanának el, mely az ő – mármint Rózsa Sándor – elfogását megkönnyítené, inkább megölette őket. Az 1853. április 26-i gyilkossági kísérlete – ha a feltevést igazságként kezeljük – fényt vet Rózsa Sándor felsőbb, talán magas állami szintű kapcsolataira. (A paraszti hagyomány Rózsa Sándor felsőbb kapcsolatait kissé kiszínezve, de megőrizte.)

1853 augusztusában Rózsa Sándor arra kérte Boblicz Péter nyugalmazott császári királyi századost, hogy közvetítse magasabb fórum elé: önként megadja magát, ha meghagyják életét. E kegyelmi kérvény híre valószínűleg eljutott Albrecht főherceghez, de a kiadott hirdetményen nem változtathatott.

1856. január 5-én – Reizner János szerint január 31-én – Takács Imre ürményházi bírót, 1857-ben Saiff Károlyt kísérte meg – saját kezűleg – meggyilkolni.

1857. május 9-én Katona Pál (gúnynevén kiscgazda) csorvai tanyáján sikerült elfogni. (A hivatalos irat szerint odacsalták). Katona Pál komájával dulakodott, de odáig fajult a veszekedés, hogy Rózsa Sándor belelőtt Katona Pálba, aki később bele is halt sérüléseibe. Akkor Katonáné Masa Ágnes egy baltával (fokossal) vágta fejbe Rózsa Sándort, amitől az eszméletét veszítette. Ezután a szegedi várba, majd a budai várbörtönbe vitték. Az özvegy és családja nem kapták meg a váltságdíjat, mert korábban Rózsa Sándor cinkostársai voltak. A néphit szerint még távollétében is meg tudta büntetni rosszakaróit: Katona Pál özvegye megvakult, a lányuk meghalt. A Rózsa Sándor elleni vizsgálat a megyei bíróságon kezdődött Szegeden, innen ügye felkerült a Tartományi Törvényszékhez, majd végül a felső törvényszék az ügyet – mivel a vádiratoknak voltak magyar vonatkozásai is – visszautalta a Tartományi Törvényszéknek. Itt hozták meg Rózsa Sándor halálos ítéletét, kötél általi halált szabtak ki rá.

„Az igazságügyi miniszter előzetesen azonban azzal a kéréssel fordult a magyarországi főkormányzó helyetteséhez, Haller gróf altábornagyhoz, hogy különleges politikai okok folytán tanácsos lenne a törvényszék követelményeinek szabad folyamatba tétele helyett előnyben részesíteni a legfelsőbb kegyelem lehetőségét Rózsa Sándorral kapcsolatban.

Haller gróf azzal vezette be válaszáat, hogy Rózsa Sándornak a törvény szerint nincs joga kegyelemre, sőt az is feltehető, hogy nemcsak az elítélésekor felmerült bűncselekmények, hanem egyéb törvénytelenések is terhelik lekiismeretét, de politikai szempontból vizsgálva a dolgot nem lehet tagadni azt, hogy a Rózsa Sándor név a magyar forradalom óta a nép száján – bár rosszul kiérdemelt – hírességre tett szert, romantikus dicsőség veszi körül, éppen ezért kivégzése nevének a további dicsőítését vonná maga után, míg Rózsa Sándornak életfogytiglani börtönre való ítélese és egy várban való biztonságos elhelyezése nyomán a neve lassan feledésbe merülne. Ezért úgy látszik, hogy politikai szempontból, de különösen a mai viszonyokra való tekintettel kívánatos, hogy Rózsa Sándor kegyelmet kapjon, amely nézetet ő császári fensége, Magyarország főkormányzója, a főherceg úr is képviselte egy korábbi tanácskozáson.” A fenti idézet az igazságügy-miniszter előterjesztéséből való, melyet 1859. június 16-ra dátumoztak.

Ezt a császár szentesítette éppen a solferinói csata napján: „Kegyelemből eltörlöm Rózsa Sándornak ismételt gyilkossági bűncselekmények miatt a törvény által kiszabott halálos ítéletét, és megfelelő szabadságvesztő büntetés kiszabását átengedem a Legfelsőbb Bíróságomnak. Ferenc József s. k. Verona, 1859. június 25”.

Az idézetben megnevezett vár – a magyar történelemben kellemetlen felhanggal ismert – Kufstein. Rózsa Sándor itt 1859-től 1865-ig, majd 1867-ig Theresienstadtban raboskodott. Ezt követően 1868-ig Pécsváradon tartották fogva, ugyanis a kiegyezés után a Magyarországon elkövetett bűnökért magyar állampolgárt csak magyar börtönben lehetett fogva tartani. 1868-ban Ferenc József Mária Valéria főhercegnő születése miatt amnesztiában részesítette. Kufsteinben lószőr gyűrűket készített „Kufsteini emlék” felirattal. Rózsa Sándor szabadulását követően előbb Pestre, majd Szegedre tért meg, mindkét helyen kitörő lelkesedéssel fogadták. Tisztességes foglalkozást választott, csikós lett, de régi álmát szerette volna valóra váltani, pandúr szeretett volna lenni. Így azonban nem tudta magát és feleségét, Veszelka Julcsit eltartani. Ekkor modern útonállásba fogott, mint ahogy már említettem, vonatrablásba.

Amikor Szegedre vasúton utazott, feltűnt neki, hogy az utazóközönség mennyi ékszerrel visel. Kipuhatolta az egyik pályaozítól, hogy hogyan lehet felszedni a síneket. A mozdonytól vagy más néven „vasbikától” – ahogy a nép nevezte – még ő is félt. 1868. december 8-án a híres vonatrablásra mégis sor került.

Egy 1872-es kiadású újság így mutatja be az esetet: „December 7-én este jöttek össze Csonka Ferenc és Becsei András szegedi, alsóvárosi lakásaikon, ahonnan Tombác Antal és Becsei András kocsiján, a vasrudat és a srófkulcsot magukhoz véve a nevezettek, továbbá Rózsa Sándor, Szabó Imre és Kispapdi Pál még aznap együtt kimentek Hegedűs Antal tanyájára, ahonnan rövid ideig tartó ott időzés után a két Hegedűssel együtt tovább folytatták útjukat Seiber Antal kisteleki tanyájára, és ott korahajnalról kezdve az egész napot eltöltvén, az est beálltával kocsikba ültek és Seiber Antal vezetése alatt lőfegyverekkel ellátva, a Pusztaszentpéteri és Félegyháza közötti vasútvonalhoz, a 258. számú őrház közelében, aztán helyre mentek, ahol a Pest felől érkezendő vasúti vonatoknak este 10 óra tájban egy homokdombon fekvő kis erdős hely mellett, az ugyanott lévő, mintegy három láb mélységű bevágásban kellett elhaladni.”

A vonaton egy bécsi hivatalnok is utazott, akit a szegedi Leszámítoló Hivatalba küldtek. Ő mondta azt, hogy Magyarországon nincs közbiztonság, de Rózsa Sándor eme tette a gyerekcipőben járó, ezért a külföld véleményére sokat adó magyar államiságot is sértette. Ezért Ráday Gedeon véstörvényszéke az 1868-as és az azt követő öt évben rettegésben tartotta a Szeged környéki betyárvilágot. Ráday Gedeon a szegedi várból irányította a betyárok elleni hadműveleteket. Itt a kor sajtója szerint igencsak elmarasztaló jelzőket kaptak vallatási módszerei. A Hon című lap 1868-ban ezekről így számol be: „Hogy mennyire hitelesek és érvényesek az ily módon kicsikart vallomások, nem fejtegetjük: annyi azonban bizonyos, hogy az ily módon kicsikart vallomások legkevésbé sem felelnek meg a XIX. század felvilágosult, humánus szellemének.”

1872-ben Rózsa Sándort is elfogta Ráday Gedeon. Állítólag a szegedi várba becsalta oly módon, hogy megígérte neki, pandúr lehet. 1872 decemberében újra pert indítottak ellene, ismét kötél általi halálra ítélték, de – a rajta elhatalmasodó betegség miatt – büntetését életfogytiglani börtönre (sánccfogságra) változtatták. Szamosújvárbá vitték, itt találkozott vele Jókai Mór, aki leírta, hogy – szégyenszemre – szabóvá kellett válnia: „Rózsa Sándor is szabólegény most. Blúznak való vásznat szabott nagy ollóval. Egyenesen álló, de szikár termete, tojásdad metszésű szelíd arca, s őszinte nézésű kék szemei nem árulják el benne a puszták hajdani rémhősét. „Később a betegség előrehaladtával, harisnyakötéssel töltötte idejét. A rabkórházban halt meg, a tüdőgümőkór (TBC) végzett vele.

Felhasznált irodalom

- ☞ Eric Hobson: *Bandits*. London, 1969.
- ☞ Küllös Imola: *Betyárok Könyve*. Bp., 1869, Néprajzi Kiskönyvtár.
- ☞ Reizner János: *Szeged története*. Szeged, 1898.
- ☞ *Tömörkény Emlékkönyv*. Szeged, 1966.
- ☞ *Magyar Néprajzi Lexikon*. Főszerk.: Kenyeres Ágnes, Bp., 1969.
- ☞ Lőrincz László: *Rúzsza Sándor Lóháton és Gyalog*. (I. rész.) IPM 1979/6. sz.
- ☞ Tömörkény István: *Betyárlegendák: Az Alföldi Betyárvilág Története*. Szeged, 1898.
- ☞ *Kossuth Hírlapja*. 1848. október 19. sz.
- ☞ Barczy Zoltán–Somogyi Győző: *A szabadságharc hadseregei*. Bp., 1980.
- ☞ Bálint Sándor: *A Szögédi Nemzet, A Szögédi Nagytáj Népélete*.
- ☞ Lőrincz László: *Rúzsza Sándor Lóháton és Gyalog*. (II. rész.) IPM 1979/7. sz.
- ☞ *Új Magyar Lexikon*. Szerk.: az Akadémiai Kiadó szerkesztő bizottsága. Bp., 1961.
- ☞ Bálint Sándor: *Tombác János meséi* (Rúzsza Sándor viselt dolgai című meséjéből).
- ☞ Szűcs Sándor: *Betyárok, Pandúrok és Egyéb Hírességek*. Szeged, 1969.

Ördög Andrea

Az általános válság jelei a XVII. századi Európa történetében

Bevezető

Dolgozatom témájául egy sokak által vizsgált történelmi korszakot választottam, a XVII. századot, és az e században bekövetkező általános válságot. Munkám alapja Hugh Trevor-Roper angol történész Religion, the Reformation and Social Change című művének vonatkozó része. A következőkben fordításomban megpróbálom feltárni a válság általános jellemzőit, majd a korszak négy vezető európai hatalmának történetét vizsgálom meg. Spanyolország, Hollandia, Franciaország és Anglia történetében keresem az általános válság helyi jeleit.

Mielőtt azonban rátérnénk az európai eseményekre, lássuk, mi történt Magyarországon az adott korszakban!

1541-ben az ország három részre szakadt: létrejött a királyi Magyarország, a török hódoltság és Erdély különállása. Számunkra a királyi Magyarország eseményei és jelenségei fontosak, mivel ezek szolgálhatnak összehasonlítás alapként a későbbiekben. A XVI. századra kialakult az európai munkamegosztás rendszere, amelyet az árforradalom tovább fokozott. A rendszer megerősítette Nyugat-Európa iparosodott jellegét, Kelet-Európára pedig a mezőgazdasági termelő szerepét osztotta. A már említett árforradalom pozitív hatással volt a mezőgazdaságra, és agrárkonjunktúrát okozott. Magyarország, mint agrárius kelet-európai állam szintén élvezte a kedvező hatásokat. Az árforradalom azonban hamarosan megszűnt, és ez látványos ármozgásokhoz vezetett Európában és Magyarországon egyaránt.

A nemzetközi munkamegosztás nagy hatással volt a társadalomra is. Nyugat-Európában fontos változások mentek végbe a társadalom szerkezetében, Kelet-Európában viszont megmaradtak a középkori formák, és kialakult az a helyzet, amit második jobbágyságnak nevezünk. Ennek létrejöttében jelentős szerepet játszott az európai munkamegosztásban ránk kiszabott agrárius szerep.

Az árforradalom kedvezővé teszi a piaci viszonyokat a mezőgazdasági termékek számára. A földbirtokos növeli a saját kezelésében lévő majorsági földek területét, ahol robotmunkát követel jobbágyaitól. Így újra kialakul egy szorosabb függési rendszer földesúr és jobbágy között. Mindez persze azzal jár, hogy a robotban végzett munka nem megfelelő minőségű, eszközei pedig megrekednek a paraszti mezőgazdasági technika szintjén. Ezek az eszközök házilag vagy céhes keretek között is elkészíthetők, így nincs ösztönző hatásuk az ipar fejlesztésére.

Az iparfejlődést más tényezők is gátolták. Ezek közül első helyen kell megemlíteni a külföldi iparcikkek beáramlását. A városi iparfejlődés másik fontos gátlója a már említett falusi vagy majorsági iparosok működése. Ezen tényezők hatására a magyar iparban a nyugat-európaival ellentétes folyamatok mentek végbe. Ott kialakult a falusi bedolgozó rendszer, amely a tömegtermelés felé vezető út első lépcsőfokaként értelmezhető, nálunk viszont a specializálódás és nagy iparkörzetek kialakulása helyett a kisebb körzetek voltak a jellemzőek, amelyek gátolták az egységes piac létrejöttét.

A második jobbágysággal kapcsolatban már szó esett a társadalom változásairól. A XVI-XVII. századi magyar társadalommal kapcsolatban azonban még egy fontos fogalmat meg kell említenünk, ez pedig az örökös főrendiség fogalma. A korszak egészén keresztül azt figyelhetjük meg, hogy állandóan új családok jelennek meg az arisztokrácia körében, az arisztokrata családok száma mégsem nő lényeges mértékben. Ez egyrészt a beházasodásokkal, másrészt a régi familiák férfiágának kihalásával magyarázható. A régi nagy családok vezető szerepe azonban megmarad, például ők voltak a barokk legnagyobb mecénásai. Az arisztokrácián belül a XV. század folyamán kétféle bárói csoport alakult ki. Az egyik kinevezéssel lett bárók csoportja. A rangot viselője általában valamilyen udvari méltósággal kapta. Ez a bárói rang azonban nem volt öröklődő. A báróvá válás másik lehetősége a rangemelés volt. Az így szerzett bárói rang öröklődő volt. A XVI. század végére így alakult ki Magyarországon az örökös főrendiség intézménye, amelyben az arisztokrácia olyan családok együttesévé vált, amelyekben a rang generációkon keresztül öröklődött, így adott szilárd körvonalat az uralkodó osztály legfelső rétegének. Az örökös főrendiség kialakulása az arisztokrácia hatalmának kiteljesedését hozta a XVII. századra.

Megállapíthatjuk, hogy a magyar gazdaság és társadalom fejlődése a nyugat-európaiktól eltérő úton haladt. Ez a területi elhelyezkedéssel és a korszak politikai sajátosságaival egyaránt magyarázható.

Ennyit dióhéjban a magyarországi jelenségekről. A következőkben lássuk, hogyan bontakozott ki az általános válság Nyugat-Európában, és milyen helyi sajátosságokkal jellemezhető az egyes államok!

Az általános válság jelei a XVII. századi Európa történetében

A XVII. század közepe a forradalmak időszaka volt szerte Európában. A különböző helyeken kitörő forradalmak eltértek egymástól, és ha egyenként vizsgáljuk őket, úgy találjuk, hogy kirobbanásuknak elszigetelt, helyi okai voltak, ám ha összevetjük őket, annyi közös vonást találunk, hogy szinte egyetlen általános forradalomként látjuk az eseményeket. Itt van például az angol polgári forradalom, amely az 1640 és 1660 közötti húsz évre tehető, de tetőpontját 1648 és 1653 között érte el. Ugyanerre az időszakra tehető a Fronde mozgalom Franciaországban, 1650-ben pedig a palotaforradalom (coup d'état) a Hollandiai Egyesült Tartományokban, amely a kormányzás új formáját hozta létre. Az angliai eseményekkel egy időben a spanyol birodalmat is elérte a forradalmi hullám. 1640-ben Katalóniában tört ki felkelés, amely megbukott, az ugyanakkor kezdődő portugál mozgalom azonban sikerrel járt; 1641-ben majdnem a felkelés útjára lépett Andalúzia is, 1647-ben Nápoly és Masaneillo forradalma következett.

A kortársak számára úgy tűnt, hogy maga a társadalom van válsághelyzetben, és ez a válság egész Európára kiterjed. „Ezek a napok a megrázkódtatás napjai – mondta egy angol prédikátor 1643-ban – és ez a megrázkódtatás általános: részese Pfalz, Csehország, Németország, Katalónia, Portugália, Írország, Anglia.” Európa különböző országai egymástól független színházaknak tűntek, amelyekben azonban ugyanazt a nagy tragédiát játszották, egyazon időpontban, ámbár eltérő nyelven, helyenként kisebb-nagyobb változtatásokkal.

Mi volt az általános jellemzője vagy oka ennek a válságnak? A kortársak, ha a felszínes hasonlóságok mögé tekintettek, mély szellemi okokat találtak. Ezen a területen már biztosan

éreztek a válságot. Jöttét egy emberöltő óta várták. Már 1618 óta beszéltek a társadalom vagy a világ pusztulásáról, és a meghatározhatatlan rosszkedvet, amelyet ebben az időszokban érzünk, néha alátámasztotta a Biblia egy-egy új értelmezése, vagy az égen feltűnő szokatlan jelenség. Az új csillagok felfedezésével és az 1618-as üstökös megjelenésével a tudomány igazolni látszott a katasztrófát jósoló proféciaikat. Ugyanezt tette a történelem is. Ekkoriban váltak divatosá a történelem ciklikusságát hirdető teóriák, népek és országok hanyatlását és bukását jósolták, nem csak a Biblia és a csillagok alapján, de erre mutattak az idő múlása és a hanyatlás jegyei. Egy puritán prédikátor, aki az 1618-as üstökös szavai igazolásaként értelmezte, 1643-ban kijelentette, hogy királyságok legfeljebb 500-600 évig maradhatnak fenn, „... és mindannyian jól tudjuk, mennyi idő telt el a hódítás óta.” Racionális gondolkodásunk magasából azt hihetnénk, hogy a tudomány új felfedezései megcáfolják az Írás apokaliptikus jóvendőléseit, de valójában nem ez történt. Érdekes, de tagadhatatlan tény, hogy a XVI. század elejének legtehetségesebb tudósai egyben a bibliai matematika tanult kutatói is voltak, kezükben tudomány és hit egy pontban találkozott; 1640 és 1660 között ez a pont a társadalom megsemmisülése, a világvége. Ez a szellemi háttér nagyon fontos, mert arra mutat, hogy a válság a XVII. század közepén nem meglepetésként, váratlan szerencsétlenségként érkezett: mélyen a köztudatba ivódott, előreérezett esemény volt, ha csak bizonytalanul is, még a válságot kiváltó történések előtt is.

Az sem volt vitás, hogy a forradalom egyetemes elterjedését annak is köszönheti, hogy a forradalom divat lett. De a terjedés a fogékonyságot is jelzi; az egészséges, ellenálló szervezet nem kapja el még a legelterjedtebb betegséget sem. Így aztán, habár megfigyelhetünk szerencsétlenségeket és divatokat, még mindig mélyebb rétegeket kell keresnünk. Meg kell kérdeznünk, hogy a nyugat-európai társadalomnak melyek voltak azok az általános jellemzői, amelyek a XVII. század közepén olyan védtelenné tették – intellektuálisan és fizikálisan egyaránt – a forradalom hirtelen, látványos terjedésével szemben.

Természetesen van néhány kézenfekvő válasz. Mind közül a legkézenfekvőbb a harmincéves háború, amely 1618-ban, az üstökös megjelenésének évében kezdődött, tetőpontját pedig az 1640-es években érte el, a forradalom éveiben. A harmincéves háború az érintett országokban előkészítette a talajt a forradalom számára. A háborús terhek, katonai megszállások előrevetítették a felkelést Katalóniában, Portugáliában, Nápolyban. A kereskedelmi utak eltolódása, mely szintén a háborúval magyarázható, munkanélküliséghez és erőszakhoz vezetett sok kézművességből és kereskedelemből élő országban. A rombolás vagy a katonák beszállásolása parasztseregek létrejöttéhez vezetett Németországban és Franciaországban. Elég megnézni Roupnel tanulmányát a korabeli Burgundiáról, vagy azokat a beszámolókat, amelyek Séguier kancellár kapott, és amelyek leírják az állandó lázongásokat a francia parasztok között a háborús terhek miatt, vagy Callot félelmetes rézkarcait, hogy megállapíthassuk, a harmincéves háború fontos tényező volt azon elégedetlenség kialakulásában, amely aztán a forradalmakhoz vezetett.¹

És ez még mindig nem a megfelelő magyarázat. Végül is az 1618 és 1659 között lezajló európai háborúk nem számítottak újdonságnak. A XVII. századi háborúk folytatásának tekinthetők. Ezek a harcok V. Károly és I. Ferenc valamint II. Henrik, továbbá II. Fülöp és I. Erzsébet, Navarrai Henrik és az orániai herceg között dúltak. A XVI. századi háborúk véget értek az évszázaddal, 1598-ban, 1604-ben és 1609-ben, de 1618-ban, 1621-ben és 1653-ban újra fellángoltak. IV. Fülöp egyértelműen II. Fülöpöt – „mi abuelo y mi señor” – tekintette példaképének, Maurice és Frederick Henrik hercegek Orániai Vilmost, az

édesapjukat, Cromwell Olivér pedig Erzsébet királynő emlékének adózott nagy tisztelettel. Richelieu és Mazarin a chateau-cambrésis-i béke (1559) határozatait próbálták megsemmisíteni. Ezen túl azonban a XVII. századi forradalmak néha függetlenek voltak a háborútól. A legnagyobb felkelés éppen Angliában tört ki, amely állam biztosan – egyesek szerint szégyenteljesen – semleges volt. Németországban, ahol a legtöbbet szenvedtek a háborútól, nem tört ki forradalom. Már említettük, hogy a XVI. századi háborúk nem vezettek ilyen jellegű forradalmakhoz. Természetesen voltak forradalmak, az 1500-as években is: híres, látványos forradalmak, ilyen volt például a reformáció és az ellenreformáció vallási forradalma. De nem mondhatjuk, hogy ezeket az eseményeket a már említett háborúk váltották volna ki. Nem vezettek döntő áttöréshez a történelemben. A Habsburgok és Valois-k megszokott harcai mögött, a reformáció és ellenreformáció drámai eseményei ellenére a XVI. század folytonos, egységes periódus volt, és a társadalom sem változott az eltelt száz év alatt. II. Fülöp örökölte V. Károly trónját, Granvelle a Granvelle-ét, Erzsébet királynő VIII. Henrik örökébe lépett, Cecil után pedig Cecil jött; még Franciaországban is sikerült helyreállítani a rendet, a zavargások időszaka után IV. Henrik felvette II. Henrik palástját. Az arisztokratikus, monarchikus társadalom töretlen, sőt tovább szilárdul. Nagy általánosságban azt mondhatjuk, hogy a vallási megrázkódtatás ellenére a XVI. század „elnyelte” a feszültségeket, tudósai elmerültek a vitákban, és a század végére a királyok és a filozófusok egyaránt úgy gondolták, a létező világok legjobbika veszi őket körül.²

Mennyire más volt a XVII. század! Ez a korszak nem volt képes levezetni a felmerülő feszültségeket. Nem tekinthető folyamatos egésznek. A század közepén visszafordíthatatlan törés következett be, és a századvég embere a háborúk után csak nehezen ismerhette fel a száz évvel azelőtti viszonyokat. Szellemileg, politikailag és erkölcsileg egyaránt új korba lépünk. Olyan ez, mintha hosszú viharok után egy utolsó mennydörgés megtisztítaná a levegőt és megváltoztatná Európa hőmérsékletét. A XV. század végétől a XVI. század elejéig egy klíma a meghatározó, a reneszánszé; azután az 1600-as évek közepén bekövetkezik a változás időszaka, a forradalmak kora; és mindezek után, közel 150 év elteltével új, a régítől nagyon eltérő klíma vesz minket körül, a felvilágosodás.

Ilyenképpen nem hihetjük, hogy a XVII. századi forradalmak megmagyarázhatók csupán a háborús háttérrel, hiszen az háttérül szolgált a megelőző, forradalmaktól mentes századnak is. Ha tényleg magyarázatot akarunk kapni, máshol kell kutatnunk. Be kell lesnünk a kulisszák mögé, és meg kell vizsgálnunk a társadalom szerkezetét. Minden forradalom háttérében, még ha látszólag külső okok miatt, és intellektuális formában robbant is ki, a társadalmi struktúra valós és súlyos problémái állnak. Egy erős, rugalmas, működő szerkezet – mint például a XVII. századi angliai társadalomé – képes ellenállni a forradalomnak, bármilyen járványszerűen terjedjen is az az ország határain kívül. Másrészt egy gyenge vagy túlzottan merev társadalmi struktúra, még ha magában sokáig fenn is áll, külső hatásra gyorsan összeomlik. A forradalom általános volta a XVII. században majd azt sejteti, hogy az európai monarchiák, amelyek oly sok vihart kiálltak a korábbi évszázadokban, erre az időszakra súlyos szerkezeti nehézségekkel néztek szembe: gyengeségekkel, amelyeket nem a háborúk okoztak, csupán felszínre hozták és kihangsúlyozták azokat.

Mik voltak a nyugati monarchiák általános szerkezeti gyengéi? A kortársak a XVII. századi forradalmak politikai jellegét látták: vitának tekintették a klasszikus vegyes monarchia két hagyományos szerve, a korona és a rendek között. A harcok ezt a formát vették fel. Spanyolországban a korona a kasztíliai cortes hatalmát jelentéktelenné csökken-

tette, kiprovokálta a katalán felkelést az Aragóniai Királyság cortesének felelősségre vonásával. Franciaországban az 1614-es általános rendi gyűlés után Richelieu szerét ejtette a parlament feloszlításának, és újabb gyűlést egészen 1789-ig nem hívtak össze; a párizsi parlament a Fronde mozgalommal vágott vissza, de csak azt érték el, hogy Mazarin leverte és jelentéktelenné süllyesztette őket, amit aztán XIV. Lajos fel is használt ellenük. Németországban a császár felelősségre vonta és leegyszerűsítette a választói testületet, sőt maguk a választók, mint független fejedelmek ellehetetlenítették saját országgyűléseiket. Angliában a parlament felelősségre vonta és legyőzte a királyt. Ugyanebben az időben Dánia és Svédország királyai, gyűléseken és azokon kívül vitázva létrehozták saját monarchiáikat, Lengyelország uralkodója viszont, aki nem tudta követni példájukat, saját monarchiája bábujává vált. Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a XVII. század általános problémája az az arisztotelészi koncepció volt, amelyet az 1600-as években annyira csodáltak, 1700-ra azonban teljesen elfeledtek, a vegyes monarchia.

Ezt a helyzetet írta le James Harrington angol politikai filozófus, aki 1656-ban kitalált országának *Oceanának* válságát elemezve jutott el az általános válság jellemzőihez.

„Mivé lettek – kérdezte – a német fejedelemségek? Felrobbantak. Hová lett Aragónia és a spanyol királyság többi részének hatalma? Eltűntek. Hová lettek Ausztria svájci hercegei?... Eltűntek. Senki nem tud elfogadható magyarázatot adni arra, hogy Oceana népe miért robbantotta fel királyát, hacsak azt nem, hogy a királyaik nem robbantották fel őket hamarabb.”

Nem vitás, hogy politikai tekintetben Harringtonnak igaza volt. A harc a hatalomért, túlélésért folyt a korona és a rendek között. De amikor ezt állítjuk, valóban megválaszoljuk a feltett kérdést? Ha egy forradalom más formában tört ki, mint a *jacquerie*, ez csak a rendek tiltakozásán, parlamenten, cortesen, országgyűlésen keresztül történhetett; ha a király el akarta nyomni, azt csak a nevezett intézmények letörésével érthette el. De egy forradalom történetének leírásával nem tudjuk kideríteni a kiváltó okokat, és napjainkban vonakodva fogadjuk el az alkotmányos vitákat független, nyilvánvaló okként. Mindkét oldal alkotmányos követelése mögött további erőket és érdekeket keresünk. Milyen erők, érdekeltségek álltak a forradalmi csoportok mögött a XVII. századi Európában? Érdekcsoportok, amelyek ha nem is tartották teljesen ellenőrzésük alatt, de léteztek, és a társadalmi hátteret és jelentőségét biztosították a felkelő corteseknek, országgyűléseknek és rendeknek.

Erre a kérdésre már kaptunk egy választ, amelyet széles körben el is fogadtak. Ez pedig a marxista válasz. A marxistákhoz és néhány egyéb történészhez kapcsolódva, akik ugyan nem marxisták, de ezen a ponton egyetértenek velük, azt állíthatjuk, hogy véleményük szerint a XVII. századi válság nem más, mint a termelés válságának kezdete, és legalább néhány forradalom esetében megfigyelhető motíváló erőként a termelő polgárság hatalma, akiket gazdasági tevékenységükben akadályozott a haszontalan, hanyatló, de kiváltságait féltékenyen őrző feudális társadalmi rendszer. E nézet szerint a termelési válság általános volt egész Európában, és Anglia volt az egyetlen, ahol a „kapitalizmus erői” magasabb fejlettségi szintjüknek, és a parlamentben való jelenlétüknek köszönhetően győzni tudtak. Következésképpen míg más államok nem mutattak azonnali haladást a modern kapitalizmus felé, Angliában a régi szerkezetet megsemmisítették, és új gazdasági szerkezetet hoztak létre. Ezen a struktúrán belül a modern, ipari kapitalizmus kivívhatta bámulatba ejtő eredményeit: ez már nem a kapitalista viszonyok alkalmazása volt egy „alapvetően feudális vázra”, ez kapitalista vállalkozás volt, amely a frissen meghódított szigetre támaszkodva átformálta a világot.

Ezt a marxista tézist sok író felhasználta, de érveik ellenére sem valószínű, hogy ez az állítás igaznak bizonyulna, vagy lenne bármiféle valódi bizonyíték az igazolására. Természetesen egyszerűen bizonyítható, hogy voltak gazdasági változások a XVII. század folyamán, és hogy – legalábbis Angliában, – az ipari kapitalizmus fejlettebb volt, mint száz évvel korábban, de ez még nem bizonyítja, hogy a gazdasági változások gyorsították fel az európai forradalmakat, vagy hogy az angol kapitalizmust elősegítette volna a puritánok 1640–1660 közötti sikere. Ezek csak feltételezések, amelyek lehetnek igazak, de éppúgy lehetnek hamisak is. Általában véve a termelési problémák elhanyagolhatók a XVII. századi forradalmak szempontjából, és az angol kapitalizmus fejlődése független volt a polgári forradalomtól abban az értelemben, hogy a forradalom nélkül is megjelent volna, sőt fejlődését az események esetleg hátráltatták, vagy zavarták. Annak bebizonyításához, hogy az angol polgári forradalom sikeres polgári forradalom volt, nem elég azt bizonyítani, hogy az angol kapitalizmus 1700-ban fejlettebb volt, mint 1600-ban. Azt is igazolni kell, hogy a forradalmat szervezők célja valóban a kapitalizmus fejlődésének elősegítése volt, vagy hogy azok, akik ilyen eredményt reméltek, támogatták a forradalmat, vagy hogy ilyen eredményeket nem lehetett volna elérni forradalom nélkül. Erre utaló bizonyítékok nélkül a tézis csupán feltételezés marad.

Úgy tűnik, a marxista teória egyik szószólója sem fedezte fel ezeket a szükségszerű összefüggéseket. Maurice Dobb, akinek *Tanulmányok a kapitalizmus fejlődéséről* című műve a marxista történetírás klasszikusának tekinthető, következetesen elfogadja, hogy az angol polgári forradalom volt a modern kapitalizmus döntő áttörése. Ez az esemény, mint írja, „magán viseli a klasszikus burzsoá forradalom minden jegyét”: előtte a kapitalizmus görcsös és csalódást okozó, soha nem no túl egy bizonyos szinten, a feudalizmus társadalmának hézagain élősködő parazita; a forradalom alatti „döntő szakaszban” a kapitalizmus elérte tetőpontját, utána pedig a bilincsek lehullottak és az. élősködő úrrá vált.

E. J. Hobsbawm a XVII. századi válságról szóló két írásában³ szintén fenntartja ezt a tézist. „Ha az angol polgári forradalom is elbukott volna, sok más európai forradalomhoz hasonlóan a XVII. században, lehetséges, hogy a gazdasági fejlődés is hosszú időre megakadt volna. „A győzelem eredménye rendkívüli: nem kevesebb, mint a világ átalakulása. Ám mindezt úgy kell szemlélnünk, hogy bár Dobb ezt a feltevést egész könyvében keresztül fenntartja, sehol nem szolgáltat egyetlen bizonyítékot sem állításaira. Amint eléri a kapitalizmus „döntő szakaszát”, hirtelen bizonytalanná válik. „A fejlődés vonalai koránt sincsenek még felvázolva... – írja, – ... a folyamat részletei még messze nem tisztáztak, és csak nagyon kevés bizonyíték létezik.” Valójában egyetlen írásos dokumentumot sem mutat be arra az eseményre, amelyet döntő fontosságúnak tart az európai kapitalizmus fejlődésében. Hobsbawm még sommásabb. Hosszan elidőzik Európa gazdaságánál, a forradalom idején. Elfogadja a polgári forradalom jelentőségét a gazdaság megváltoztatásában. De a kettő közötti összefüggésekről egyáltalán nem beszél.⁴

Összefoglalva úgy tűnik, hogy a marxisták azon elképzelése, amely a XVII. századi forradalmakat a burzsoá forradalommal azonosítja, megállja a helyét Angliában, másutt azonban nem, feltevésük tehát a priori. A marxistákkal együtt mi is láthatjuk, hogy valamikor Amerika felfedezése és az ipari forradalom kezdete között lefektették a „kapitalista” társadalom alapjait. A doktrínák alapján kijelenthető, hogy ilyen változás nem vihető végbe békés úton, hanem erőszakos áttörésre van szükség, „burzsoá forradalomra”, és a tézis elfogadói ilyen forradalmat kerestek. Mi több, látván, hogy a folyamatban vezető

állam Anglia volt, itt kerestek megfelelő forradalmat. És amikor megtalálták, pontosan „félúton” a két határdátum között az angol polgári forradalmat, heurékát kiáltottak. Ezek után a többi európai forradalom könnyen került az „elvetélt burzsoá forradalmak” kategóriájába. A feltevést más feltevésekkel illusztrálták. Bizonyítékok igazolták létjogosultságát. És lehet, hogy teljesen hamis előítéleteken nyugszik. Lehetséges, hogy a társadalmi változások nem szükségszerűen járnak együtt erőszakos forradalommal, hogy a kapitalizmus, az ipari demokráciához hasonlóan, békés úton fejlődött ki Angliában, és hogy az erőszakos polgári forradalom nem volt döntőbb a kapitalizmus történetében, mint mondjuk a XV. századi huszita és táborita harcok Csehországban, amelyhez nyilvánvalóan hasonlatos.

* * *

Ha a XVII. századi válság, még ha általános is Nyugat-Európában, mégsem alkotmányos válság, és nem is a gazdasági termelés válsága, akkor milyen jellegű volt valójában? Ebben a munkában azt vetjük fel, hogy ámbár általános válság volt – ha nem vesszük figyelembe a helyenként változó járulékos jellemzőket – mégis szélesebb körű, és nehezebben meghatározható: valójában arról van szó, hogy a válság állam és társadalom viszonyában következett be. Hogy magyarázatot találjunk, szélesebb időtartományt kell megvizsgálnunk, mint azt általában szükségesnek tartják. Az általános társadalmi válságok általában nem magyarázhatók az őket megelőző évtizedek fogalmaival. Most nem próbálunk meg magyarázatot találni az orosz kommunista forradalomra az 1905-től eltelt 20 évből kiindulva, sőt a francia forradalom okait sem kutatjuk XVI. Lajos uralmának időszakából. Szükségszerűnek tartjuk az egész ancien régime megvizsgálását, amely Oroszországban 1917-ig, Franciaországban 1789-ig tartott. Ehhez hasonlóan, ha az 1640-es évek európai forradalmainak magyarázatát keressük, nem elég csak a megelőző korszakot vizsgálnunk, és az összes dicsőséget az angol Laud érseknek és Olivares hercegének tulajdonítanunk. Az egész régi rendet át kell tekintenünk, amely a válság előtt volt: állam és társadalom összes formáját, amelyek folyamatos fejlődését figyelemmel kísértük, feltártuk a megrázkódtatásokat, amelyek egyre erőteljesebbek lettek a XVI. században, és amelyek véget értek a XVII. század közepére: mindezeket nevezhetjük európai reneszánsz államnak és társadalomnak.

Reneszánsz – milyen tág és nehezen meghatározható fogalom ez! Definiálása és datálása kész tudományos iparág, tárgya nemzetközi konferenciáknak és tudományos írásoknak egyaránt. Ez a tény azonban ne ijesszen el bennünket! Minden általános fogalom – ancien régime, kapitalizmus, középkor – tág és nehezen meghatározható, mindazonáltal általános értelemben jól használhatók. És átlagosságban mi is elég jól tudjuk, hogy mit jelent az európai reneszánsz fogalma. Civilizációnk robbanásszerű fejlődése, egyik világ felfedezése a másik után, kaland kaland hátán: az érzékenység folyamatos növekedése, amely tetőfokát a XVI. században éri el, és amely a XVII. századra teljesen eltűnik. Terjeszkedés és növekedés – ezek a korszak legfontosabb jellemzői. A XVI. század nem a strukturális változások korszaka. Ez igaz a technika, a gondolkodás, a kormányzás fejlődésére is. A technikában, legalábbis 1520 után, csak kevés jelentős változás figyelhető meg. Az európai terjeszkedés hatására nagyobb piac, nagyobb lehetőségek nyíltak meg, de a termelés eszközei alapján véve a régiek maradtak. A kultúrában is hasonló volt a helyzet: az európai reneszánsz nagy alakjai univerzálisak, de rendszer nélküliek. Leonardo, Montaigne, Cervantes, Shakespeare az életet természetesnek vette: kalandjaik voltak, megfigyeltek, leírtak, talán kigúnyoltak, de nem elemeztek, kritizáltak, kérdeztek. Ugyanez igaz a kormányzásban is. Európa politikai

struktúrája nem változott a XVI. században: terjeszkedtek, hogy megalapíthassanak és megtarthassanak új birodalmakat, néha felesleges új birodalmakat, haszontalanabbakat, mint amelyeket hosszabb ideig meg tudtak tartani belső változás nélkül. Mindamelltt ilyen belső változásokra még nem kerül sor. Egészen a XVII. századig a kormányzási struktúra nem követi a területi változásokat, sem Spanyolországban, sem Franciaországban, sem Angliában.⁵ Egészen addig a reneszánsz állam folyamatosan fejlődik anélkül, hogy szétfeszítené megszokott kereteit. Ez a keret pedig a középkori, arisztokratikus monarchia, a kereszténység uralma.

Érdekes megfigyelni a XVI. századi Európa hercegeinek ébredését. Egymás után hozzák létre hercegségeiket, először Itáliában és Burgundiában, azután egész Európában. Lehet, hogy régi dinasztiákból származnak, de jellemvonásaik újak: egzotikusabbak, színesebb egyéniségek, mint őseik voltak. Sokoldalú, művelt emberek, néha bizarr, sőt felháborító tulajdonságokkal: meghökkent bennünket túlzó ízlésük, hihetetlen energiájuk, könyörtelenségük, magabiztosságuk. Még akkor is hősként tekintünk rájuk, amikor éppen introvertáltak, bigottak, melankolikusak: gondoljunk csak V. Károlyra, vagy II. Fülöpre, aki módszeresen ítelt milliókat szakadatlan imádkozásra a saját lelkéért. Vitathatatlan, hogy a XVI. században a hercegek jelentettek mindent. Múlt és jövő urai, egyetlen fejbőlintásukkal megváltoztatják a vallást és az isteni igazságot, akár gyermekkorukban is; papok és pápák, istennek vagy királynak nevezik magukat. És ha meg akarjuk érteni az uralmuk végét jelentő válságot, akkor azt sem szabad elfelejtenünk, hogy hatalmuk nem a semmiből alakult ki. Nagyarányú terjeszkedésük nem elszigetelt jelenség volt a XVI. században. Európának ehhez helyet kellett biztosítani. A hercegek mások kárára növelték területeiket, és magukkal hoztak egy hirtelen, új, bitorolt hatalmat. A tényeket nézve azt tapasztaljuk, hogy Európa egyik legrégebbi szervezetének, a városoknak kárára növelik hatalmukat, és divatba hoznak egy új politikai szervezetet: a „reneszánsz udvart”.

Nem sokat írtak a városok hanyatlásáról a reneszánsz alkonyán, jóllehet igen fontos jelenség.⁶ Hogyan gondolhatnánk a középkorra a városok említése nélkül, viszont ki gondol rájuk 1500 után? A középkorban Flandria és Itália kommunái a megalapozói Európa kereskedelmének és jólétének, a kézművesség és művészetek központjai, papok és királyok bankárai. A német városok a letéteményesei a barbár észak kolonizálásának, Európa pogány keleti részének megtérítésének. Ezen túl ezeknek a városoknak megvolt a saját életvitelük, és egész Európában elterjesztették kormányzási módszereiket és értékeiket. Legkorábbi formájában maga a reneszánsz is városi jelenség volt: Itália és Flandria városaiban kezdődött, valamint Dél-Németországban, mielőtt még átvette és megváltoztatta volna a hercegek és pápák hatalma. És ez a korai reneszánsz magában hordozta a városok jellemzőit. Hozzájuk hasonlóan megbízható, régimódi, önuralommal bíró. Bármilyen nagy is a jólét, bármilyen pompásak a városházák és a kórházak, a városokban mindig jelen van a számítás és az önmérséklet. Ez a polgári önkormányzat erénye, legyen bármennyire is oligarchikus irányítás alatt: szellemiségében oly távol áll a jövődő hercegek felháborító, tékozló, felelőtlen exhibicionizmusától.

A XV-XVI. században hercegi „kérők” jöttek, és a városok sorra megadták magukat. Flandria gazdag városai Burgundia hercegeinek fennhatósága alá kerültek, Lombardia és Toscana városai felett pedig Itália hercegei gyakoroltak hatalmat. A Hanza-városokat Lengyelország és Dánia királyai olvasztották be, vagy pusztították el. Barcelona Aragónia királynak hódolt be, Marseille pedig a francia uralkodónak. Még a szűziességét látszólag oly

vehemensen védelmező Genova és Augsburg is fennhatóság alatt volt, aranypóráz fűzte őket spanyol királyhoz és a császárhoz. A velencei dózse maga is herceg lett, aki a kisebb környező városokat is irányította. Csak néhány város, mint például Genf ragaszkodott makacsul az önállóságához; ezeket az elzárkózott, mogorva városokat azonban elkerülte a reneszánsz vidámsága. Még a kivételek is erősítik a szabályt. Esetleges hercegi gyengeség, vagy közvetett hercegi pártfogás állt Frankfurt, Ragusa, Hamburg és Danzig fejlődése mögött.

A folyamatos fejlődés kulcsa a hercegek kezében volt. Az egyház legyőzésével, a hercegi igazságszolgáltatás kiterjesztésével, a vidék mozgósításával a hercegek új hatalmi apparátust hoztak létre, a reneszánsz államot, amelynek segítségével képesek voltak megadóztatni a városok jövedelmeit, védelmezni és kiterjeszteni kereskedelmüket, átvenni és fejleszteni művészetüket és építészetüket. A városok a gyarapodás reményében fogadták el az új módszereket. Önállóan már nem tudtak elérni sokat, azok az idők már elmúltak. Csak monopóliumokon keresztül érhettek el eredményeket, ami a hercegi kereskedelem egyedüli kedvezménye volt a terjedő uralom alatt; így gyarapodott Lisszabon és Sevilla is, Portugália és Spanyolország uralkodóinak kegyelméből. A fejlődés másik lehetősége a hercegek központjára, királyi fővárossá válás volt. Néha a hercegek a régi városokban alapították meg új udvartartásaikat: udvartartásokat, amelyek magukhoz vonzották az egész ország javait és az egész városra hatással voltak. Valójában a XVI. század nem a városok, hanem az udvartartások kora. A fővárosok sokkal több pompához jutottak a kormányzat, mint a kereskedelem révén. Nem kereskedelmi, vagy ipari városként, hanem mint hercegi székhely érte el fénykorát Brüsszel, Párizs, Róma, Madrid, Nápoly, Prága XVI. században. Ezeknek az udvaroknak a ragyogása nem az a diszkrét, önelégült „önreklámozás”, ami a nagy kereskedőkre jellemző jól kiszámított profitjuk alapján; ez a semmivel nem törődő nagyság a királyok és hercegek sajátja, akiknek nem kell számolniuk, mert megkeresniük sem kell azt, amit elköltenek.

Természetesen a városokban indultak az első mozgalmak. Gent ellenállt a burgundiai hercegeknek. Spanyolország régi városai visszaverték régi királyuk támadását. Firenze arra törekedett, hogy elűzze a Medicieket. Genova és Augsburg csak hosszú viszály és harcok után adta meg magát. De végül mindegyiket legyőzte a túlerő, leigázta, aztán szerencsés esetben elárasztotta arannyal, amely nem a kereskedelemből, vagy legalábbis nem közvetlenül onnan, hanem a hercegi udvarból származott. A városok változásával együtt járt a régi városi kultúra átalakulása is. Erasmus, aki békét és polgári átalakulást hirdetett, és leleplezte a háborúk meggondolatlanságát, és a hercegek elvesztegetett nagyságát, valódi képviselője volt a városi reneszánsznak, művelt, jámbor, racionális, de ő is odafordult a hercegi hatalomhoz, és állandó szereplője lett az udvar életének, végül azonban egy szabad városban halt meg a Rajna partján. Morus Tamás, akinek utópiája erényes, független városok szövetsége volt, VIII. Henrik vérszomjas udvarának áldozatául esett. Nem sokkal 1500 utánra a szabad városi kultúra eltűnt. Az óvatos számvetés időszaka következett. Abban a korban járunk, amelyre a hősi hódítások, lenyűgöző víziók és államcsődök a jellemzőek; Columbus és Cortez, Leonardo da Vinci és Xaveri Szent Ferenc kora. A maguk módján mindannyian a végtelen tudás után kutattak, mint Marlowe hőse, vagy Don Quijote, elérhetetlen délibábokat kergettek, figyelmen kívül hagyva a halandóság korlátait. Ez az a korszak, amelynek népszerű könyvei már nem polgári vagy vallási jellegűek. Ilyen például *Az udvaronc*, *A kormányzó*, *A herceg*, *A keresztény herceg*, *Királytükör*.

Hogyan történhetett meg ez a csoda? Ha visszatekintünk a korszakra, a maga hihetetlen vakmerőségével, gőgös nagyságával, spekulációival és pompájával, elcsodálkozunk, hogy milyen sokáig tartott. Miért nem robbant szét az európai civilizáció a XVI. században? Nem hogy szét nem robbant, hanem még tovább terjeszkedett, feloldva a legvésztörheesebb feszültségeket is. Keleten a törökök bevették Európa előretolt állásait, a kereszténységet két részre szakította a reformáció és az állandó háborúskodás, és mégis, a század végére a királyok még költekezőbbek, udvartartásaik pedig még nagyszerűbbek voltak, mint azelőtt bármikor. A spanyol udvart, amely valaha oly egyszerű volt, burgundiai mintára átszervezték; az angol udvart, amely meglehetősen provinciális volt, I. Erzsébet uralkodása alatt Európa legkifinomultabb udvarává tették; és Itália és a német hercegek is, palotákkal és könyvtárakkal, galériákkal és Wunderkammer-rel, filozófusokkal, bolondokkal és asztrológusokkal igyekeztek tartani magukat. Ahogy telt az idő, a társadalmi lelkiismeret csökkent, a társadalmi változás lehetősége nagyon távolivá vált. Volt valaha könnyedebben arisztokratikus építész, mint Palladio, költő, mint Shakespeare, festő mint Rubens?

Hogyan volt ez lehetséges? Egy válasz kézenfekvő. A XVI. század a gazdasági expanzió kora volt. Ez volt az a korszak, amikor európaiak éltek Ázsiában, Amerikában és Afrikában is. De volt másik ok is. Az ok, amiért ez a terjeszkedés a hercegek fennhatósága alatt volt, nem a költség, amelyet a hercegek mindig feljebb srófoltak, hanem szövetségeseik, akik hatalmukat biztosították, és helyükön tartották őket. A hercegek egyedül soha nem tudták volna kiépíteni a hatalmukat. A társadalom bármilyen gyengesége lehetőséget adott nekik, sokat köszönhettek a kormánygépezetnek, amelyet ők alakítottak ki, és az érdekeltségeknek, amelyeket ez a gépezet táplált. Ez a gépezet a reneszánsz állam, és ez az, amivel foglalkoznunk kell, ugyanis a reneszánsz állam az, leginkább Európában, amely először meggyengítette, majd megtörte a városok régi hatalmát, ezután pedig, a XVII. században szembe kellett néznie a saját problémáival, majd felbomlott.

Gyakran beszélünk a reneszánsz államról. Hogyan definiálhatjuk? Ha lemegyünk a tények szintjére, úgy találjuk, hogy a reneszánsz állam alapjaiban egy nagy és terjeszkedő bürokrata rendszer, a központosított adminisztráció hatalmas gépezete, amelyet udvarnokok és hivatalnokok folyton növekvő serege mozgat. A hivatalnokréteget, mint társadalmi típust jól ismerjük. Gondoljunk csak Anglia minisztereire a Tudorok alatt, Wolsey bíborosra, Thomas Cromwell-re, a két Cecil-re; vagy a spanyol *letradosokra*, Ximénez bíborosra, a Granvelle-ekre, Francisco de los Cobos-ra, António Pérezre és felfedezhetjük közös jellemzőjüket: félelmetes hivatalnokok, machiavellista diplomaták, a művészetek értő patronálói, nagyszerű paloták és iskolák építtetői, képek és szobrok mohó gyűjtői. Ezek az államférfiak a király alattvalóiként annak hű követői voltak bőkezűségben és egyéb jellemzőkben egyaránt. De ami igazán lényeges a XVI. századdal kapcsolatban, az nem a „nagy hivatalnokok” nagyszerűsége, hanem állandóan növekvő létszámuk, ami az alsó hivatalnokrétegre is jellemző volt a maga alacsonyabb szintjén, akik ugyancsak átvették a normákat, és lemásolták feljebbvalóik ízlését. Az egész század folyamán jellemző volt a hivatalviselők számának növekedése. A hercegeknek szükségük volt rájuk, egyre többre és többre, hogy ellássák a tanácsokban és udvartartásokban felmerülő feladatokat, új, speciális vagy hagyományos bíróságait, amelyeknek feladata az új területek életének szervezése, és a régi irányításának központosítása volt. Ezért alapítottak a reneszánsz hercegek és nagy minisztereik annyi iskolát és kollégiumot. Nem az volt a fő cél, hogy a nagy általánosságban tanult embereket képezzenek, hogy fejlesszék az oktatást és a tudományokat. A régi

iskolákat nem azért újtották fel, és nem azért alapítottak újakat például Ximénez és Wolsey bíborosok, VIII. Henrik, vagy a portugál III. János, esetleg I. Ferenc. Az új oktatás a főiskolákon és egyetemeken kívül jött létre, nem azokon belül. Az így alapított intézmények célja az volt, hogy szolgálják a királyi igényeket, a hivatalnokokat illetően – ugyanis egyre több hivatalnokra volt szükségük az új királyi bürokráciákban – ugyanakkor egyre nagyobb volt a kereslet a hivatali helyek iránt is, hiszen az átlagember számára a hivatalviselés a jólét és hatalom jelképe volt, valamint a pazarló, versenyző ízlés kielégítésének forrása.

A reneszánsz hercegek hatalma tehát nem pusztán hercegi hatalom volt, hanem a hivatalnokok ezreinek hatalma is, akiknek, uraikhoz hasonlóan, extravagáns ízlésük volt, és eleget tettek elvárásaiknak. Hogyan voltak erre képesek? Vajon maguk a hercegek eleget fizettek hivatalnokaiknak ahhoz, hogy ilyen életmódot folytassanak? Valójában nem. Ha így lett volna, az összeomlás sokkal hamarabb bekövetkezett volna: csak maga Cobos és Granvelle már jóval 1556 előtt csődbe vitte volna V. Károlyt, és VIII. Henriknek már tizenöt évvel korábban fel kellett volna oszlatnia a szerzetesrendeket, hogy elviselhesse a Wolsey bíboros jelentette anyagi terhet. A tény az, hogy a királyi bürokrácia költségeinek csak egy része esett a koronára, háromnegyed része viszont közvetve, vagy közvetlenül az országot terhelte.

Igen, háromnegyede: legalább háromnegyede. Ebben az időszakban egész Európában az állami hivatalnokoknak adott fizetések elég alacsonyak voltak; szokásos nagyságú fizetések, amelyek értéke időtől és inflációtól függően ingadozott. A hivatalnokok jövedelmének zöme a magánjellegű munkákból származott, amelyekre a közhivatal viselése egyedülálló alkalmat jelentett. „A két nagy hivatalnok, a kancellár és a kincstárnok jövedelmükre nézve - írta egy angol püspök – elég jelentéktelenek, ha a korabeli díjakat és juttatásokat vesszük figyelembe. A hercegeknek mindeztideig érdekük, hogy magukhoz láncolják hivatalnokaikat azzal, hogy keveset adnak nekik, és így a hivatalnokok és szolgák még inkább függő viszonyba kerülnek a javadalmazás miatt.”⁷ Amit Goodman püspök a Jakab-korabeli Angliáról elmond, az összes európai országra igaz. Sorolhatnánk a példákat.⁸ Minden hivatalnok, minden udvarban, minden országban azonos rendszer szerint élt. Jelentéktelen fizetést vagy juttatást kapott, a maradékot pedig azon a területen szerezte meg, ahol a hivatala révén erre lehetősége volt. Ennek a jövedelemnek egy része tökéletesen törvényes volt, de senki nem gondolta, hogy a hivatalos díjazásból bárki meg tudna élni. Szinte engedélyezett volt, hogy bizonyos ésszerű összeget felszámoljon pártfogásért, aláírásért, vagy ahogyan ki tudta használni a hivatal nyújtotta előnyöket, esetleg közpénzeket fektetett be saját hasznára. De természetesen voltak más jövedelemforrások is, amelyek bizonyos szempontból korrupciónak tekinthetők, és így helytelenek. Sajnos a helyes és helytelen dolgokat elválasztó vonal csak a megegyezésen alapul, ezért láthatatlan, bizonytalan és változó. Személyenként és helyenként eltérő. Az időszak is meghatározója a szemléletnek. Ahogyan telt a XVI. század, ahogyan nőttek a megélhetés költségei, ahogyan nőtt a versenykényszer és gyengült a királyi hatalom, úgy hanyatlottak a normák is. A kazuisták elnézőbbek lettek, a közerkölcsök rugalmasabbak, és az emberek fokozatosan megfeledkeztek arról a bizonyos vonalról törvényes haszon és korrupció között.

Vizsgáljunk most meg egy példát, amely jól illusztrálja a rendszert. Angliában a „Master of the Wards” éves jövedelme 133 font, de még Lord Burghley, egy lelkiismeretes hivatalnok is legalább 2000 fontos jövedelemhez jut magánjellegű ügyleteiből, és akkor még nem is beszéltünk a nem pénzügyi előnyökről. A fia pedig még jobb lehetőségekkel rendelkezett. A

főkincstárnok éves díjazása 365 font volt, de 1635-ben Laud érsek, aki jelentős fennakadásokat észlelt az adminisztráció tisztaságában, kiszámította, hogy a nagy államférfinak figyelemreméltó esélyei voltak vagyonának növelésére, egészen a 7000 font évi jövedelemig. Az érsek azért készítette ezt a számvetést, mert felháborítónak találta, hogy még ennél is nagyobb összegekhez jutottak a korábbi kincstárnokok a király költségére. 1600-ban a lordkancellár éves javadalmazása 500 font volt, de ezt a hivatalt úgy tartották számon, mint évi 3000 fontnál is többet jövedelmezőt. Úgy tűnik, Ellesmere lordkancellárnak ez sem volt elég, és más nagyságokhoz hasonlóan arra panaszkodott, hogy alig tud megélni. Lelkiismeretesnek gondolták, de talán – Lord Burghley-hez hasonlóan – csak képrmutató volt. Mindazonáltal az örökösének nem voltak gondjaik. „Hogyan élnek azóta is a lordkancellárok – kiáltott fel Goodman püspök –, hogyan szórják a pénzt, és milyen hatalmas üzleteket kötöttek, és micsoda haszonhoz és előnyökhöz jutottak azáltal, hogy közel voltak a tűzhöz! Ha ez a lord szemet vet egy darab földre, nem lesz emberfia, aki megvásárolja azt előle, így a maga által megszabott áron veheti meg; a vesztegetés vagy korrupció csak nehezen bizonyítható, mivel az emberek általában nem hívnak tanúkat az ilyen akciókhoz.”⁹

A XVII. század elejének összes írója egyetért abban, hogy a hivatalok jövedelme rendkívüli módon megnőtt, és ez a haszon megsokszorozódott az állam terhére.

Ahogy a régi hivatalok továbbéltek és új hivatalok alakultak, egyre nagyobb teher hárult az államra. A királyi takarékoság nem sokat jelentett. I. Erzsébet királynőt, mint tudjuk, igen takarékosnak tartották, és még sokkal zsugoribb volt saját hivatalnokaival. Halála után ezt a tulajdonságát nagy erényének tekintették: milyen kedvező is volt ez I. Jakab extravaganciájához és I. Károly kincstári taktikázásához hasonlítva! De saját korában nem ítélték meg ilyen kedvezően takarékoságát. Hogy mit jelent ez pontosan? „Nincs sok precedens a bőkezűségére – mondja egy kortárs – sem egyes embereknek szóló adományaira... A jótékonyága hivatalainak adott kölcsönökben mutatkozott meg, az igazságszolgáltatás helyein; de a készpénzzel és nagy összegekkel nagyon óvatosan bánt.”¹⁰ Más szavakkal udvaroncainak nem készpénzt adott, hanem jogokat, amelyeket felhasználhattak saját területükön: Sir Walter Raleigh-nak a jogot, hogy kifossa Bath, Wells és Salisbury püspökeit, és hogy beavatkozzon termelő és vásárló viszonyába; Essex earlje megkapta a jogot, hogy eladja az édes borok forgalmazásának monopóliumát kereskedőknek, akik azzal kárpótolták magukat, hogy megemelték az áraikat. Ezeknek a „douceur”-oknak köszönhetően, amelyeket kitalált, sikerült alacsony szinten tartania az adókat és elégedetté tette a hivatalnokokat is.

Akár emelték az adókat, akár nem, minden európai uralkodó az ő példájukat követte. Nem volt más lehetőségük. Nem volt készpénzüik, és így, ha ki akarták fizetni a szolgáltaikat, megjutalmazni kegyenceiket, vagy kölcsönöket fizetni, emelniük kellett az árakat, vagy túlfizetni. Királyi birtokokat adtak bérbe tényleges értékük negyedéért, vagy kevesebért, hogy hivatalnokaikat és udvaroncaikat a különbségből el tudják látni. Monopóliumokat adtak bérbe, amelyek a valós értékük negyedénél is kevesebbet hoztak így a királyi kincstárba. Felújítottak rég elfeledett adókat, vagy még lehetetlenebb új adókat vezettek be, amelyekkel hatalmas, négyszeres terheket róttak az adófizetőkre. Franciaország királya például arra kötelezte alattvalóit, hogy több sót vásároljanak, mint amire szükségük volt, hogy így is növelje a gabelle-jövedelmeket. Mindannyian tudjuk, milyen nehézkessé vált az élelmiszer-ellátás megszervezése I. Erzsébet és I. Jakab uralkodása alatt. Mindketten

láthatóan négyszer értékesebbnek tartották ezt a területet, mint amennyit a kincstárnak hozott. Valójában azonban még ennél is többet ért.¹¹

Azokban nem csak a korona cselekedett így. Az eljárás általános volt. Nagy emberek hasonlóképpen jutalmazták klienseiket. Így épült ki a patronálás rendszere, amely majdnem szétzüllesztette a monarchikus rendszert. Franciaországban mindez a klienseken keresztül történt („... le grand nombre d'officiers que son crédit avoit introduit dans les principales changes du royaume”)... ez tette lehetővé, hogy Guise hercege ellehetetlenítse a királyi kormányzatot, ellenőrzése alá vonja a francia általános rendi gyűlést és kis híján trónra juttassa saját dinasztiáját a Valois-k rovására. Mindez azért történt, hogy megelőzzenek egy olyan kellemetlenséget, mint amit IV. Henrik okozott, amikor bevezette a *Paulette* intézményét, és ezzel örökölhetővé tette a hivatalokat, ami jelentős bevételhez juttatta a koronát. Ez persze nem oldotta meg a probléma szociális részét, de lehetetlenné tette az arisztokrácia számára a visszaéléseket.¹² I. Erzsébet Angliájában Leicester grófja hasonló patronálási rendszert épített ki („Leicester's Commonwealth”), amelynek ellenlábasa Lord Burghley *regnum Cecilianuma* volt. I. Erzsébetnek sikerült ellenőrzése alá vonnia Leicester tevékenységét, de a gróf szellemi örökösét, mostohafiát, Essex herceget nem tudta megállítani. Essex Anglia Guise hercege volt ezekben az időkben. Guise-hez hasonlóan őt is hamarosan eltávolították a hatalom közeléből. Később Buckingham hercege építhetett ki királyi engedéllyel hasonló patronálási rendszert, de azután őt is hamarosan eltávolították.

Ebből a szempontból az egyház hasonló volt az államhoz: tulajdonképpen az: államapparátus egyik része lett, és így, szociológiai szempontból, a bürokratikus struktúra egyik elemévé vált. Eredetileg megkísérelték a két rendszer szétválasztását. A reformáció mozgalma sok szempontból felkelésként értelmezhető a pápai udvar ellen – az udvar kifejezést természetesen most is a legszélesebb értelemben használjuk – mégpedig olyan felkelésként, amely nem nemzeti mozgalom az idegen egyház ellen, hanem társadalmi felkelés a világias, költséges és nagyszámú személyzetet foglalkoztató hatalom ellen, és főleg a szerzetesrendek ellen, amelyek túlnőttek a dolgozó rendeken és az egyházi struktúrán. Példaként csak el kell olvasnunk Trent tanácsának történetét: a protestánsok kizárása rámutat arra, hogy a katolikus érdekek megegyeztek. A protestáns társaságok a forradalom során megszabadultak a pápai fennhatóságtól. De még a protestáns hercegek is, mint hercegek, elfogadhatóbbnak tartották átvenni, mint lerombolni az egyházi bürokráciát. A katolikus hercegek még ennél is messzebb mentek: egyaránt elfogadták a már meglévő egyházi struktúrát és az ellenreformáció pozitív vívmányait. Az ellenreformáció értelmezhető olyan mozgalomként, amely céljával tűzte ki a szellemi és erkölcsi reformot, ugyanakkor azonban a bürokrácia „bosszantásaként” is felfogható. A hercegek úgy találták, hogy számukra kifizetődő elfogadni ezt a mozgalmat, és cserébe ellenőrzésük alá vonták a folyamatot, így a patronálás új formája jött létre, valamint megtalálták a szert a társadalmi problémák csillapítására. A katolikus hercegek patronálása laikusokra és egyháziakra egyaránt kiterjedt. Az egyház semlegesítette potenciális kritikusait; és az új vagy megerősített egyházi szabályok az evangelizáció révén kibékítették a társadalmat azzal a teherrel, amelyet kivetettek rá. Ennek következtében az ellenreformációt támogató katolikus hercegek általában képesek voltak arra, hogy elnyomják a változtatásra törekvő erőket, amelyek támadásainak a protestáns hercegek inkább ki voltak téve. Közhelyszerűen hangzik, de talán az az igazság, hogy a papság volt a monarchiák egyetlen konzerválója. De még a protestáns monarchiákban is érezni lehetett az egyház bürokratikus nyomását, amit ezek az

államok rossz néven is vettek. Az egyház – mondták – magával hordja az állandóan távol lévő papok terhét, a címekre és rangokra éhes laikusokét, a megszámlálhatatlanul sok egyházi hivatalnokokét és azokét a parazitaként élősködőket, akik boldogan éltek az egyházi javadalmak jövedelmeiből. Az egyházi birtokokat, a koronabirtokokhoz hasonlóan, rendszeresen a valós érték töredékéért adták bérbe. Nem csak az állam, az egész társadalom „fejnehéz” volt.

Ráadásul, ahogyan a XVI. századot felváltotta a XVII. század, az egyre költségesebb hivatalok száma megsokszorozódott, és túlnőtt az állam szükségletein. Eredetileg ezen szükségletek hatására nőtt a hivatalnokok száma, most azonban ez a folyamat megfordult, és a hivatalnokok kedvéért hoztak létre újabb és újabb hivatalokat. Az adminisztráció minden területén a növekedés volt jellemző. Amint azt Parkinson törvénye is kimondja, a hivatalt viselők arra törekedtek, hogy még több hivatalt hozzanak létre, így növelve saját fontosságukat, vagy így teremtsenek lehetőségeket barátaik, vagy rokonaik számára. Ahol manapság ilyen „infláció” előfordul, a kincstár lehetőségei keretét szabnak a növekedésnek; a XVI. században azonban nem ez volt a jellemző.

A hivatalviselés azonban nem csak haszonnal, hanem felelősséggel és problémákkal is járt. A hivatal megszerzésénél sokkal nehezebb volt annak megtartása. És ez nem csak a bürokrácia alsó lépcsőfokain volt jellemző, hanem a legmagasabb körökben is. Az egyik évben még a világ élén látjuk Lerma-t, Buckinghamet és Medici Máriát, a következő évre azonban már eltűnnek. Lerma megbukott, és csak római bíborossá való kinevezése mentette meg; Buckinghamet meggyilkolták, Medici Mária külföldre menekült. A helyükön nagyobb, félelmetesebb, eltökéltebb alakokat látunk: Olivares grófját, akinek haragos, duzzadt arca gyakran jelenik meg Velazquez vásznain; Straffordot és Laud-ot, a könyörtelen párost, a tökéletesség prófétáit egyházon és államon belül egyaránt; Richelieu bíborost, a vasakarátút, aki Franciaországot átalakította és irányította. Az irodalomban ugyanez figyelhető meg. A stílus megváltozott. A sokoldalú Shakespeare, Cervantes és Montaigne szkepticizmusa és világfelfogása után hirtelen egy új korszakban találjuk magunkat: az ideológiai lázadás korában; Milton az Állam és Egyház feltámadásáról ír, jellemző a konzervatív pesszimizmus, cinizmus, és az illúziók elvesztése. A korszakot John Donne, Sir Thomas Browne, Quevedo és a spanyol barokk fémjelzi: az a barokk kor, amelytől Geralt Brenan azt mondja: „... fukar, beszűkült kor volt, amely magába fordult, és lerombolta az önbecsülést és a jövőbe vetett hitet.”¹³

Hasonlóképpen lehetne jellemezni a puritanizmust is, amely az 1620-as években támadásba kezdett a reneszánsz udvarok ellen. Természetesen vannak különbségek a módszerek és személyek tekintetében, és ezek a különbségek döntőek lehetnek – ki tudná megmondani, hogy mi történhetett volna, ha Laud érsek valóban „Anglia Richelieu”-jévé válik, ahogyan Sir Thomas Roe gondolta? Magában a társadalomban is különbségek voltak. De ha közelebbről szemléljük a dolgokat, megállapíthatjuk, hogy a társadalom „vállaira” rakott terhek egyformák, habár a „vállak” eltérőek. Például az angol udvartartás költségei főleg a dzsentri réteget terheltek, ők voltak az elsőszámú adófizető réteg: a közvetlen és közvetett adók Stuartok által megemelt összege az ő vállukat nyomta leginkább. A másik oldalon, Franciaországban a nemesség adómentességet élvezett, a *taille* és *gabelle*, amelyek összegét az első Bourbonok emelték fel, a parasztokra nehezedtek. Persze az sem kétséges, hogy az angol földbirtokosok is bérlőikre hárították az adó egy részét. Az is tény, hogy a francia parasztok elszegényedése csökkentette birtokosaik bevételeit. De a különbségek

akkor is meghatározóak. Szinte közhelyszerűen állították szembe a „facipőt és darócnadrágot hordó francia parasztot” és az „angol sikeres yeoman-t”. Ezt a bekövetkező események is igazolták: az angol forradalom nagyszabású volt és a dzsentri réteg irányította; Franciaországra viszont a húsz éven keresztül szinte évente kirobbanó parasztfelkelések voltak jellemzőek. Habár a lázadások eltérőek voltak, az őket kirobbantó sérelmek – az állam jellege és költségei megegyeztek.

Bárhova nézünk is, a terheket és problémákat láthatjuk. 1620 és 1640 között a vidék és az udvar bajai figyelhetőek meg. Ezek a gondok elérik az angol parlament padsorait is az 1620-as évek elején. Megjelennek Bacon nagy eszméiben, amelyeket 1620 és 1625 között írt. (*Sediteon and Troubles, The True Greatness of Kingdoms*). Ugyanez jellemző Spanyolországban is, ez motiválja a cortes tiltakozásait, az *arbitristas* politikai röpiratait (Sancho de Moncada: *Restauración Poitica de Espana*, Fernandez Navarette: *Conservación de monarquías*, amely nagyszerű elemzése a spanyol társadalom gondjainak). Ide tartozik Olivares grófjának IV. Fülöphöz intézett hosszú memorandumja is,¹⁴ amely tulajdonképpen az országra vonatkozó új programját tartalmazta és az 1619 és 1621 közötti kritikus években íródott. A problémák megjelennek Richelieu *Politikai testamentumában* is, amely 1629-30-ban készült, olyan időszakban, amikor Európa szinte összes kormányát ezek a gondok foglalkoztatták, vagy legalábbis próbálták velük szembenézni, mielőtt még túl késő lett volna. Ezek a bajok nem alkotmányos jellegűek, nem a monarchiával vagy köztársasággal, koronával vagy parlamenttel kapcsolatosak. Nem is gazdaságiak: nem függenek össze termeléssel és módszerekkel. Lényegüket tekintve az emancipáció elérését célozzák meg, a centralizációs terhektől való szabadulást; az adók csökkentését, a felesleges, drága hivatalok megszüntetését, ideértve – még Spanyolországban is – az egyházi hivatalokat; a hivatalok kiárusításának eltörlését („... bárki, aki hivatalt kiárusít, vagy vesz, zsarolónak tekinthető – és – ... amit drágán vettek, drágán is kell továbbadniuk”). Céljuk volt még a hivatalok örökölhetőségének megszüntetése, a felesleges közvetett adók eltörlése, amelyek oly kevés jövedelemmel szolgáltak a koronának, de amelyek bőségesen táplálták az udvar állandóan növekvő „naplopóhadát”.

Az udvar és az ország közötti ellentétek nőttek, és forradalmi helyzet jött létre az 1620-30-as években. De ezek a situációk nem szükségszerűen vezettek forradalomhoz – és nem feltétlenül kellett erőszakos események ahhoz, hogy a termelés és társadalom új formáit megteremtse. A társadalom egy olyan szerveződés, amely jóval szívósabb és rugalmasabb, mint azt vizsgálói gyakran gondolják. Az egymással szembenálló rétegek közti határ soha nem egyértelmű, mindig befolyásolja azt az érdekek szövevénye. Hivatalnokok és polgárok, vásárlók és termelők, adószedők és adófizetők nem alkotnak tisztán szétválasztható csoportokat. Például valaki egyik percben a „vidékhez” tartozónak gondolja magát, a másik percben más összefüggésben azonban az „udvarhoz” való ragaszkodását fedezi fel. Az ilyen felfedezések azután kiszámíthatatlan hitehagyottsághoz vezethetnek. Éppen ezért a társadalmi ellentétek csak ritkán, vagy egyáltalán nem vezetnek egyértelmű szakadáshoz: gyakrabban eredményeznek belső megosztottságot, amelynek lépcsőfokait nem az eredeti társadalmi problémák, hanem a beavatkozó politikai erők és hibák határozzák meg. Így azután, ha ezt a szálát tovább akarjuk gombolyítani, a forradalmi helyzetektől egészen a forradalomig, akkor figyelembe kell vennünk a történéseket és ballépéseket, amelyek mindenütt eltérőek, és amelyek variációi magyarázatot adnak, ha csak részben is, a kirobbanó forradalmak különbözőségére.

Talán akkor láthatjuk legjobban a problémát, ha megvizsgáljuk az elkerülhető forradalmakat. Ha a reneszánsz udvarok továbbéltek volna, akkor is végre kellett volna hajtaniuk néhány változtatást. Egyrésztől meg kellett volna szüntetniük a parazita módjára élősködő bürokráciát; másrészt a valóban hasznos munkát végző adminisztrációnak igazodnia kellett volna az ország gazdasági kapacitásához. Az első program adminisztratív, a második gazdasági reformot jelentett. Az elsőt elég könnyű volt megfogalmazni – bármelyik vidéki úr megtehetette volna néhány szóban – de nehéz volt a kivitelezés, egy élősködő, de életerős és hatalommal rendelkező réteg számának csökkentését jelentette; és ámbár ez kivitelezhető volt forradalom nélkül is, amint az a XIX. század Angliájában látjuk – csak el kell olvasni az 1831-es *Extraordinary Black Book*ot, hogy megfigyeljük azt a hatalmas, semmittevő udvartatást, amely a XIX. században az udvar körül kialakul – mégiscsak kivételes és bonyolult folyamatról van szó. A második pontot már sokkal nehezebb definiálni; egy gazdasági rendszer felfedezéseként vagy újra felfedezéseként lehetne a legtalálóbban. Azonban ilyen meghatározás nem merült fel a XVII. századi gondolkodókban, és valójában csak nagyon kevesek mutattak rá arra egyértelműen, hogy milyen gazdasági rendszerre van szükség.

Hogy milyen volt ez a rendszer? Nem volt „kapitalista” rendszer, vagy ha mégis, akkor sem hozott semmi újdonságot. Nem járt forradalommal vagy a termelési mód és társadalmi rend változásával. A kor gondolkodói sem voltak szószólói: nagy általánosságban elmondható, hogy támogatói konzervatív gondolkodásúak voltak, akik egyáltalán nem, vagy csak kevésbé kívánták a politikai változást. Az igazsághoz tartozik az is, hogy a gazdasági program, amelyet támogattak, modern feltételeknek akart megfelelni, de példáit a múltból vette. A rendszerben az új, központosított monarchia ideája jelent meg, kiegészítve a régi, kipróbált gondolattal, amely a középkori kommunákat jellemezte: a merkantilizmus-sal. Milyen volt a középkori városok politikája? A nemzeti gazdaság előtérbe helyezése jellemezte – a városállam keretein belül. A város egyszerre volt politikai és gazdasági egység. Törvényhozása a kereskedelmi szabályokon alapult. Ellenőrizte az árakat és béreket, korlátozta az árubehozatalt saját manufaktúrái érdekeinek megfelelően, előmozdította a kereskedelem lényeges ágainak fejlődését (halászat és hajóépítés), szabályozta a vámmentességet. A hasznot nem felesleges fényűzésre fordították, nem is háborúkra, hanem a gazdaság szükségleteire és új piacok meghódítására; az oktatás fejlesztésére, anyagi jólét biztosítására és a szegények segélyezésére. Röviden, a város felismerte, hogy életének alkalmazkodnia kell a megélhetés szabályaihoz. A XVI. században a városok felvirágoztak, túlnépesedett fővárosokká váltak, a kereskedelem és pénzváltás központjai lettek, a régi polgári bölcsességekről azonban megfeledkeztek. Most, a XVII. században, a pazarló reneszánsz udvarokban újra felfedezték ezeket az elveket. A gazdaság értői ennél is tovább szerettek volna menni, és felújítani őket.

Természetesen a megváltozott körülmények között valósították volna meg ezeket az elveket, a különböző nemzeti sajátságoknak megfelelően. Abban mindenki egyetértett, hogy a hercegek minden tőlük telhetőt megtettek, a folyamat már nem volt visszafordítható. Az új nemzetállamok fennmaradtak. De most – mondták a reformerek – itt az ideje, hogy különböző feltételeik között a városok régi, jól bevált szabályait alkalmazzák. Csökkentsék feleslegesen nagy számú udvartartásukat, hatalmukat pedig állítsák a gazdaság szolgálatába. Részesítsék előnyben a szorgalmasan dolgozókat az arisztokrata vagy pseudo-arisztokrata hidalgua-val szemben. Támogassák az ipart, biztosítsák az élelmiszerellátást, töröljék el a

belső vámkokat, tegyenek meg mindent a jólét érdekében. Racionalizálják a gazdaságot, csökkentsek az egyházi és állami apparátust. Visszajára fordítva Parkinson bürokráciára vonatkozó törvényét, redukálják a „keltető” számát, amelyek hozzájárultak a bürokráciában dolgozók számának növekedéséhez: a középiskolákét Angliában, a főiskolákét Franciaországban, a monostori iskolák és teológiai szemináriumok számát Spanyolországban. Ezek helyett építsék ki a helyi népoktatás feltételeit: a képzett munkás, mint a társadalom alapja, most sokkal fontosabbnak tűnt, mint a foglalkoztathatatlan egyetemi végzettségű, aki hivatalra vár, amelyet azonban az új reneszánsz szinte eltüntetett. „A középiskolákról szólva – jelentette ki a nagy gondolkodó, Francis Bacon –... túl sok van belőlük.”: túl sok az egyszerű emberek számára, akik közül sokból vált rossz „tudós”; Bacon és társai az oktatás típusának megváltoztatását támogatták, esetleg az anyagi eszközök átcsoportosítását az elemi oktatás javára. Túl sok főiskola működik, jelentette ki a Francia Akadémia alapítója, Richelieu bíboros: a betűvetéssel való ellenőrizhetetlen kereskedelem teljesen elűzi a kereskedőket, akik „az államot gazdagsággal koronázták meg”, és lerombolja a mezőgazdaságot, az emberiség igazi édesanyját”. Túl sok kolostor működik, mondta ki Kasztília Katolikus tanácsa 1619-ben. Túl sok van belőlük, mondták, és arra kérték a pápát, hogy engedélyezze számuk csökkentését. Ámbár az egyén számára a legtökéletesebb állapot a kolostori, ez nem vitás, de „a közösség számára ez káros és előítéletekkel teli”. A kolostorok túlnőttek a vallás szükségletein, mondta Kasztília cortese: az emberek inkább a szükség elől menekülve és a semmittevés gyönyörűségéért csatlakoznak, nem pedig elhivatottságból. Így aztán országról országra nőtt a tiltakozás. Ez volt tehát a reneszánsz és reformáció oktatásügyének mozgatórugója, és hatása az ellenreformáció vallásszemléletén is érzékelhető.¹⁵ Szétválasztani a nyomasztó és költséges egyházi és állami színekúrát, és visszatérni a városok régi merkantilista politikájához, amely a társadalom gazdasági érdekeltségein alapult – ez volt a két legfontosabb lépés a forradalom elkerülése érdekében a XVII. században. Hogy mennyire lehetett bármelyiket is alkalmazni Nyugat-Európa államaiban? A válasz tanulságos. Ha sorjában megnézzük azokat az államokat, amelyek egyik vagy mindkét politikát alkalmazták, láthatjuk, hogy az általános válság mindegyikükre hatott, de különbözőképpen.

* * *

Spanyolország egyik politikát sem adoptálta. Az ok nem a figyelmeztetés hiánya volt. Kasztília cortese, az államtanács, az *arbitristas*, államférfiak állandóan hangoztatták a hivatalnokok és egyháziak számbeli csökkentésének szükségességét és szorgalmazták a merkantilista politika bevezetését. 1619-ben III. Fülöpöt arra ösztönözték, hogy a társadalom egyik terhét, a hat évvel azelőtt létrehozott száz *receptores* hivatalát megsemmisítse, még ha ez azzal is járt, hogy a hivatalért kapott pénzt vissza kellett fizetnie a hivatalnokoknak. Ugyanebben az évben a spanyol követek legnagyobbika, Gondomar, aki következetes merkantilista volt, azt írta, hogy az egyházat és az államot egyaránt veszélybe sodorta az egyháziak számának növekedése, mivel „... már több a pásztor, mint a nyáj”. Azt is hozzátette, hogy ez az állam más területén is igaz, hiszen az *escribanos*, *comisarios*, és *alguaziles* hivatalnokok, száma rövid idő alatt megsokszorozódott, de a földművesek, hajók és a kereskedelem aránya nem nőtt ilyen gyorsan.¹⁶ Két évvel később, a gazdasági válság nyomására és a kiújuló háborúk hatására úgy tűnt, hogy valaminek történnie kell. IV. Fülöp uralma a híres *capítulos de reformación*nal kezdődött. A királyi hivatalnokok számát törvény szabályozta.

A következő évben a király kijelentette, hogy túl sok hivatal működik, ami káros az államra („... a hivatalok többségét kiárusították, és a hivatalnokok ki akarják gazdálkodni az összeget, amelyet a hivatalért fizettek.”), és az *escribanos* nagy száma sérelmes a társadalom számára („... jelen pillanatban számuk túl magas, és még most is növekszik.”); a kasztíliai hivatalnokok számát egyharmadára kell csökkenteni, és nem lehet új hivatalnokokat felvenni.¹⁷ Egy pillanatra úgy tűnt, hogy sikerült kezelniük a problémát. A háborúpártiak vezetői maguk is felismerték Spanyolország gyengeségének okát. A *Las Pazes* – a sikeres békeszerződések, amelyeket 1598-ban, 1604-ben és 1609-ben kötöttek – célja az volt, hogy visszaállítsa az ország erejét; a békék azonban a merkantilista Hollandiát erősítették, és tovább gyengítették a bürokrata Spanyolországot.¹⁸ Ezek után a háború szükségszerű volt, de még a háborúzáshoz is a társadalom reformjára volt szükség. A bürokrata állam háborúban és békében egyaránt megbukott.

Így beszéltek a reformerek az 1620-as években. De hangjukat hamarosan elnyomták, mivel nem volt társadalmi vagy intézményi tömegbázisuk, amely tiltakozásukat hatékonyá tette volna. A kasztíliai középosztály gyenge volt, és ide tartoztak a hivatal viselők is; a régi cortessel rendelkező városokat elnyomta Burgundia, ami ellen egy századdal korábban lázadt utoljára; Kasztília cortese pedig arisztokrata testület volt, amely nem tudott mást tenni, mint akadékoskodni. Ezen kívül a háború, amely felfedte a bürokratikus rendszer gyengeségét, egyben meg is akadályozta a rendszer bármilyen reformját. Néhány változtatással próbálkoztak, vagy legalábbis írásban rögzítették őket¹⁹, azután a helyzet hamarosan megváltozott. A sürgető anyagi szükségletek hatására a kormány kénytelen volt kihasználni az államgépezetet, és nem hajtott végre reformokat a jövőbeni hatékonyság érdekében. A reformerek elképzeléseiről hamarosan megfélekedtek, és 1646-ban a Kasztíliai cortes szentelt figyelmet elégedetlenségüknek. A tiltakozások ellenére a hivatalok száma nem csökkent a háború ideje alatt, sőt megsokszorozódott. Egy elnök és három pénzügyi tanácsos helyett ezután három elnök és tizenegy tanácsos működött közre; három *contradores* és egy *fiscal* helyett tizennégy *contradores* dolgozott; a négy háborús ügyekben jártas tanácsos helyét negyvenen foglalták el, és ők mindannyian, fizetéssel vagy anélkül (fizetésük, járandóságuk egyébként megháromszorozódott) szórakoztak, költségekbe verték magukat, szállással és kiváltságokkal rendelkeztek.²⁰ A terhek eloszlása talán arányosabb volt az országban, de számszerű csökkenés nem történt.²¹ Még a spanyol gazdaság sem volt képes ilyen terhelést elviselni. Mindeközben a spanyol nemzeti vagyon nem nőtt, hanem csökkent. A merkantilisták hangját elnyomták. A spanyol kereskedelmet átvették az idegenek. Az ország ereje szétmorzsolódott a megreformálatlan *ancien régime* súlya alatt. Egészen a következő évszázadig várni kellett az *arbitristas új* generációjára – filozófusokéra, akiket az angol és francia példa inspirált – akiknek talán lesz erejük és akaratuk ahhoz, hogy egy új dinasztíát ösztönözzenek a régi reformok végrehajtására, amelyeket már III. és IV. Fülöp idejében is követeltek.²²

* * *

Ettől lényegesen eltérő volt a független északi tartomány, *Hollandia* helyzete. Hollandia volt az első európai állam, amely megszüntette reneszánsz udvarát, és az udvar, amit elvetettek, saját udvaruk volt, a legnagyobb, legbőkezűbb mind közül, a burgundiai, amely V. Károly lemondása után elköltözött, és olyan sokáig létezett Spanyolországban. A XVI. századi németalföldi felkelés persze nem a társadalom közvetlen felkelése volt az udvar ellen.

De az elhúzódo harcokban az udvar maga – legalábbis azokban a tartományokban, amelyek kinyilvánították függetlenségüket – oknak számított. Ott a háborús nyomás hatására a burgundiai udvar egész apparátusa eltűnt. Ugyanez történt az egyházzal is, az állam ezen hatalmas, korrupt részlegével, amelyet II. Fülöp ügyetlenül meg akart reformálni, és amelynek túlkapasai vezettek a felkeléshez. Eleinte úgy tűnt, az egyház fennmarad. Bármi is volt a háború oka, az Egyesült Tartományokban való vált mellékesen az is, hogy megszabadultak attól a rendszertől, amelynek nyomása egy generációval később forradalmi helyzethez vezetett más államokban. Ezekben a tartományokban ilyen helyzet nem alakult ki. Oránia hercegének udvara továbbfejlesztette a régi udvar néhány jellemzőjét, de valóban csak néhányat; és amilyen szűkösen kezdték megtehetők, hogy időről időre javítsanak a helyzeten. Az persze nem kérdés, hogy a XVII. századi Hollandiát is érintette a válság – 1618-ban, 1650-ben és 1672-ben, de ezek politikai jellegű válságok voltak, amelyek nem az 1640-es, hanem az 1688-as angol forradalomhoz hasonlíthatók inkább; éppen ezért megoldani sem volt nehéz őket. A szociális problémák már nem voltak égetőek, a súlyos államapparátust megtisztították: a társadalom szilárd alapokon állt.

Azonkívül, hogy inkább „baleset” mint tudatos tervezés szabadította meg az Egyesült Tartományokat a reneszánsz államiságtól, az ottani politika megvalósította a másik, gazdasági jellegű reformot is, amelyről már szóltunk. Nem állíthatjuk, hogy Hollandiában polgári vagy kapitalista forradalom zajlott volna le.²³ A holland ipar aránylag jelentéktelen volt. De Hollandia új irányítói, akik azt tartották szem előtt, hogy nehezen megszerzett szabadságukat megtartsák, elhatározták, hogy utánozni fogják azon régi merkantilista közösségek módszereit, amelyek képesek voltak megtartani függetlenségüket századokon át, okosan kombinálva a kereskedelmi jólétet és a tengeri hatalmat. Átvéve az itáliai technológiát, üdvözölve az antwerpeni szakértőket, és követve a jól bevált velencei politikát, a XVII század folyamán Amszterdam észak Velencéje lett. A XVII századi Hollandia gazdaságának eredetisége abban állt, hogy a városok merkantilizmusa a reneszánsz hercegek győzelme után és uralma alatt sem tűnt el, így képes volt a megújulásra.

* * *

Persze volt középút is a teljesen megreformálatlan Spanyolország és a tökéletesen megreformált Hollandia között, és az ezt bejárók közül talán a Bourbonok *Franciaországa* a legérdekesebb. Franciaországot is megérintette az általános válság, ez nyilvánult meg a Fronde mozgalomban, amely forradalom volt, ha mégoly kicsi is. Az eredmény, Spanyolországhoz hasonlóan, a monarchia győzelme volt. A válság és az ellenségek feletti győzelem hatására az ancien régime fennmaradt Franciaországban, és még másfél évszázadig jellemezte az országot. XIV. Lajos monarchiája azonban nem hasonlított IV. Fülöp és V. Károly spanyol királyságához. A francia monarchia gazdaságilag nem volt élőködő. Az ipar, kereskedelem és tudomány virágkorát élte, és fejlődött Franciaországban a „polgári forradalom” bukása ellenére, nem kevésbé, mint Angliában, ahol a forradalom sikerrel zárult. Minden arra mutat, hogy 1670-ben, Colbert korában az abszolutizmus és az *ancien régime* tökéletesen megfért a kereskedelmi és ipari fejlődéssel és hatalommal.

És valóban, miért ne? Ami a múltban a fejlődést akadályozta és a társadalmi válságot okozta, az nem maga a kormányforma volt, hanem annak visszaélései; és bár kiváltó okaként elbukhattak volna, megváltoztatásukhoz nem feltétlenül volt szükség háborúra. Mindig ott volt a reform lehetősége. Nem szükséges leégetni az egész házat ahhoz, hogy sült malacot

együnk. És ámbár Franciaország is lángra lobbant a XVI. században (Hollandiához hasonlóan), amikor is néhány felesleges terhet leráztak, a következő évek reformokat hoztak. A harc tulajdonképpen előkészítette a terepet a reformok számára. A XVI. századi francia polgári forradalmak nem csak szenvedést, de néhány pozitív változást is hoztak. Felégették a nagybirtokosok túlzott védnökségét, és csökkentették az udvar befolyását a király javára. IV. Henrik, Oránia hercegéhez és II. Károly angol királyhoz hasonlóan úgy találta, hogy uralkodásában megszabadulhat néhány régi élösködőtől: megengedheti magának, hogy megújítson egy-két dolgot. És ezen az alapon (*tabula partim rasa*) képes volt adminisztratív változtatásokra. Az 1604-es törvény, a *Paulette*, amely rendszerezte a hivatalok kiárusítását, legalább szabályozta a visszaéléseket, ami miatt gyakran méltánytalanul kárhoztatják ezt a törvényt. Sully *économies royales*-e segítségével távol tartotta a pazarlást a tróntól. És Richelieu az 1630-as években nem csak medített egy teljes körű merkantilista politikán Franciaország számára; akár háborúk közepette is végrehajtotta a változtatásokat Laud-hoz és Olivareshez hasonlóan, akiknek szintén nem számított, hogy háború vagy béke van-e körülöttük. Richelieu szabályozta a legdrágább és legnehezebben ellenőrizhető részleget, a királyi háztartást.²⁴ Ezeknek a változásoknak köszönhetően Franciaországban az *ancien régime* tovább létezett és megerősödött. A reformok nem voltak ugyan radikálisak, de legalább elégségesnek bizonyultak egy időre.

A francia megoldás persze nem volt örökéletű. A XVII. század elején a francia kormányzat egyetlen előnye az volt, hogy megszabadult terhei egy részétől: kevésbé terhelték adósságok, mint a spanyolokat, akik a múlt öröksége alatt nyögtek. Az idő előrehaladtával azonban a régi teher visszatért. XIV. Lajos uralmának végét a hivatalok és egyházi javadalmak számának növekedése jellemezte. A cél egyértelműen a hivatalok kiárusítása volt. A háborús nyomás már a korai években hasonló következményekkel járt. Spanyolországhoz hasonlóan Franciaországban is újra és újra felmerült a hivatalok kiárusíthatóságának kérdése: a teljes eltörlés és a reform merült fel megoldásként; a kormányzat a reform mellett döntött minden alkalommal, de végül a francia monarchia, a spanyolokhoz hasonlóan, a háború tényével volt kénytelen szembesülni. Tervek megvalósítását kényszerűségből elhalasztották, és a reformok helyett a régi rendszert erősítették meg.²⁵ Richelieu volt az első, aki Olivarest követve megpróbálta kombinálni a háborút és a reformokat, de a végén – és ebben is Olivareshez hasonló, – feláldozta a reformokat a háború oltárán. Marillac épp az ellenkezőjét tette volna.²⁶ A XVII. század végére XIV. Lajos haszontalan hivatalok felállításával és kiárusításával fedezte háborúi költségeit. A század elején azonban egészen más volt a helyzet.

XIV. LAJOS FRANCIA KIRÁLY
ÓKORI CSÁSZÁRI DÍSZBEN

Nem vitás, hogy Richelieu és Mazarin sikeresen harcoltak azért, hogy fenntartsák a francia *ancien régime*-et a hugenotta felkelés és a Fronde mozgalom idején. Rendelkeztek egy olyan hadsereggel, amely teljes egészében királyi ellenőrzés alatt állt; olyan adóik voltak, amelyek nem a parlamentben hangadó nemességet terhelték, hanem a megfélemlített és széttagolódott parasztságot; mindehhez járult még saját politikai zsenialitásuk. De mögöttük állt az az államapparátus is, amely már átesett bizonyos reformokon: az Állam, amely Richelieu tervei és Colbert fogalmai szerint merkantilista állammá vált, ahol a szervezet a hasznot és hatalmat egyaránt szolgálja.

* * *

És végül itt van *Anglia*. Angliában a korona nem rendelkezett a franciához vagy a spanyolhoz hasonlítható politikai hatalommal, és az adók a dzsentri réteget terhelték, azt a réteget, amely a grófságokban és a parlamentben egyaránt meghatározó erőt képviselt. Éppen ezért Anglia számára létfontosságú volt, hogy felismerje és kezelje a problémát. Hogy mennyire voltak erre képesek? A kérdés megválaszolásához meg kell vizsgálnunk a probléma mindkét oldalát: az adminisztratív és gazdasági szempontokat egyaránt.

A XVI. században az angol államapparátus nem szenvedett és nem is húzott hasznot olyan eseményekből, mint amilyenek a holland vagy francia helyzetet jellemezték. A Tudorok reneszánsz udvartartása, amelynek Erzsébet-kori fővényisége legendás volt, és amelynek nagysága és ceremóniái olyan nagy hatással voltak az idegen látogatókra, túlélte a századot, és az új évszázadnak is része volt, amikor is I. Jakab király minden addiginál nagyobb pompában élt kegyenceivel. Francis Bacon már 1604-ben figyelmeztette az új királyt az ebből fakadó veszélyekre. Szerinte az udvar olyan, akár a csalán: gyökere, azaz a Korona „méreg és rosszindulat nélküli, de levelei mérgezőek és érintésük égető fájdalmat okoz.”²⁷ Két évvel később I. Jakab király legnagyobb minisztere, Robert Cecil, Salisbury grófja „forradalmat” indított az udvar terhei ellen, és 1608-ban főkinccstartóként minden energiáját arra fordította, hogy nagyszabású és hatékony megoldást találjon a probléma egészére. Megpróbálta megreformálni a földadók rendszerét és a királyi birtokok bérbeadását. Változtatni akart a királyi háztartáson, liberalizálni akarta a mezőgazdaságot, és eltörölni az elavult szolgálásokat, és helyettük olyan formákat bevezetni, amelyek több befolyó jövedelemmel kecsegtetnek. Mindezt úgy próbálta megvalósítani, hogy a megrázó kódatás minél kisebb legyen az udvar számára. 1610-ben Salisbury kockára tette politikai karrierjét nagyszabású átszervezési programja érdekében. De szándékát nem tudta végigvinni. Az udvaroncok és hivatalnokok, akik ezekből a javakból éltek, mozgósították az ellenzékot, és a király, aki hallgatott rájuk, és arra a jövedelemre gondolt, amit még kipréselhet a régi rendszerből, megtagadta a reformokat. Bukása után Salisbury két éven belül meghalt, kegyvesztetten, teljesen elhagyatva és kizsájtva abból az udvartartásból, amelyet meg akart reformálni, és a reformok által megmenteni.²⁸

Salisbury után újabb reformerek vetették fel a változtatás szükségességét. Közülük a legnagyszerűbb Francis Bacon volt. Bacon eredetileg ellensége volt Salisburynek, de annak halála után hasonló utat követett. Diagnosztizálta a problémát – talán nem is volt más, aki ennyire összefogottan és mégis minden részletre kiterjedően elemezte volna azt, és adta meg a lehetséges következtetéseket – de királyi engedély nélkül semmit sem tehetett a helyzet javítása érdekében. Ezt az engedélyt azonban nem kapta meg, így elmozdították hivatalából. Bukása után, a válság éveiben maga az udvar is riadót fűjt, és úgy tűnt, hogy egy új reformer

megkapja a lehetőséget a változtatásra. Ő volt Lionel Cranfield, Middlesex grófja, aki nekifogott, hogy legalább néhányat megvalósítson Salisbury javaslataiból; de az engedélyt hamarosan visszavonták. Cranfieldet is elsöpörte az udvari intrika, amelynek vezetője a király kegyence, Buckingham hercege volt, aki szervezője és kedvezményezettje is volt a kiárusított hivataloknak, javadalmaknak, szinekúráknak, monopóliumoknak, szabadalomleveleknek, mellékjövedelmeknek és címeknek, amelyek együtt táplálták az udvart.²⁹

Tettek-e valamit, hogy megváltoztassák az udvart? Látszólag igen. „Az udvar képe megváltozott” – írta Hutchinson asszony. I. Károly király feltűnően igénytelen volt apjához képest, de az ilyen igénytelenség, amint I. Erzsébet esetében is láttuk, aránylag jelentéktelen. Laud és Strafford harcot indítottak az udvari korrupció ellen, amikor gyanús jeleket láttak, de a rendszer alapjait érintetlenül hagyták. Ha megfigyeljük a rendszert, azt látjuk, hogy a költségek erre az időszakra sem csökkentek, sőt mi több, nőttek. Buckingham idejében a legnagyobb udvari ünnepet a király saját maga szórakoztatására szervezte 1626-ban, amelynek költségei 4000 fontot tettek ki; ez az összeg 1634-re 15 000 fontra emelkedett. Egy kiárusított hivatal 5000 fontot hozott 1624-ben, és 15 000 fontot vitt el 1640-ben. Gyámságok, amelyek 25 000 fontos jövedelmet hoztak a koronának, amikor Salisbury 1610-ben megpróbálta megszüntetni őket, 1640-ben 95 000 fontba kerültek. Az elvesztegetett összegek aránya sem volt kisebb. Ahogy Clarendon írja: „Az irigység és szemrehányás a királynak jutott, a haszon azonban másoknak”.

Az angol királyi udvar 1640-ben még mindig megreformálatlan volt, a spanyol udvarhoz hasonlóan. De mi volt az angol gazdasággal? Itt már nem találunk párhuzamot. Angliában nem volt egyértelmű a szakítás az udvar és az *arbitristas* között, ami Spanyolországban teljesen magától értetődő volt. A korai Stuart kormányzat figyelemmel kísérte a kereskedelem ügyeit. Hallgattak a londoni Cityre. Gazdasági módszereikkel ösztönözték a főváros fejlődését, az ipari beruházásokat. Természetesen tevékenységüknek határokat szabtak, nem követték teljesen a szisztematikus merkantilista teóriákat. Kevesebb figyelmet fordítottak a társadalom alapjaira, mint az onnan befolyó jövedelmekre. Ettől függetlenül azonban sok helyen előnyben részesítették, vagy legalábbis engedélyezték a merkantilista politikát. Arra törekedtek, hogy különböző ipari eljárásokat meghonosítsanak, biztosítani akarták az alapvető nyersanyagellátást, monopolizálták a helyi halászatot, védték a hajózást, a béke hívei voltak külföldön és saját berkeikben is. Az uralkodásuk alatti évekre esik az angol kapitalizmus fejlődése, amelynek ők maguk is támogatói voltak. A növekedés minden addigi mértéket meghaladott. Sajnos az effajta növekedés eltolódást vont maga után, ami áldozatokat követelt. És amikor a politikai válság elmélyült, az eltolódás folytatódott, és az áldozatok száma nőtt, a meggyengült kormányzati rendszer már nem tudta tovább visszatartani a lázadó erőket, amelyeket provokált.

OLIVER CROMWELL I. KÁROLY
KOPORSÓJÁNÁL

1640-ben a hosszú parlament vezetői nem kerestek megoldást – mert nem volt szükségük rá – a korona gazdasági politikájának megváltoztatására. Egyetlen dologgal próbálkoztak: az adminisztráció javításával. Beedford hercege mint főkincstárnok, John Pym mint államkincstári kancellár azt tervezték, hogy folytatják Salisbury félbehagyott munkáját: megszüntetik a monopóliumokat, gyámságokat, a királyi felségjogon szedett adókat, csökkenteni akarták a felesleges kiadásokat, és újraszervezték volna a Stuart udvart, de racionálisabb, kevésbé költséges alapokon. Ezt megtéve folytathatták volna a királyság merkantilista politikáját, talán kiterjeszthették volna a javak felosztására, a munka racionalizálására, a társadalom alapjaira. Megtehették volna azt az angol monarchiában, amit Colbert véghezvitt Franciaországban. Minden, amit elvártak az volt, hogy az angol állam, a franciához hasonlóan, adjon engedélyt a végrehajtásra.

Maga a monarchia természetesen nem jelentett akadályt. Abszurditás azt állítani, hogy az ilyen jellegű politika végigvihetetlen forradalom nélkül. Ez nem volt lehetetlenebb 1641-ben, mint Salisbury és Cranfield idején. Nem feltételezhetjük, hogy a többnyire „emberi” akadályok – Buckingham vagy I. Károly felelőtlensége, Strafford maradisága – örökölt történelmi szükségszerűségek. A valóságban azonban ezek a gátak igenis közrejátszottak. Ha I. Jakabban, vagy I. Károlyban meg lett volna Erzsébet királynő intelligenciája, vagy XIII. Lajos tanulékonyága, az angol *ancien régime* alkalmazkodni tudott volna – méghozzá békés úton – a megváltozott körülményekhez már a XVII. században, ahogyan ez a XIX. században meg is történt. De ez nem történt meg, mert egyik tulajdonsággal sem rendelkeztek, és udvartartásukat sem reformálták meg. Megvédték rendszerüket régi formájában, fenntartották az utolsó pillanatig, adminisztratív, gazdasági téren és külsőségeiben egyaránt. Így lett az angol udvar az „utolsó reneszánsz udvar Európában”, amely megállíthatatlanul rohant katasztrófája felé: a megfontolt reformerek elűzése után a radikálisok kerültek előtérbe, akik még radikálisabb erőket mozgósítottak, amelyeket egyelőre ellenőrzésük alatt tartottak, és végül paloták kifosztása közepette, szobrok darabjai között, a nagy reneszánsz udvar utolsó nyomai is eltűntek. A királyt megölték, pompás képeit eladták, még a szárnyaló gótikus katedrálisok is feledésbe merültek.

Így az 1640-es években, háború és forradalom közepette a legmakacsabb és legesendőbb reneszánsz monarchia, az angol politikai struktúra eltűnt. Nem a polgári és nem is a merkantilista forradalom tüntette el. Nem a burzsoázia volt az ellensége – a burzsoázia, amely, amint egy puritán lelkész panaszkolta, „egy kis kereskedelemért és haszonért” odaadná Krisztust, és akiket a király szabaddá tett.³⁰ Ugyanez igaz a merkantilistákra is. A legtehetségesebb puritán politikusok átvették a merkantilista politika agresszív formáját. Ebben a tekintetben egyszerűen folytatták a korona régi politikáját, és ebből kifolyólag ugyanazok az erők támadták és mozdították el őket, amelyek a forradalom kirobbantásában is közreműködtek.³¹ Nem, az udvar győztes ellensége egyszerűen „az ország” volt: a bizonytalan, nem politizáló, de nagyon érzékeny emberek tömege, akik nem a monarchia ellen lázadtak (hiszen ragaszkodtak

II. KÁROLY KIRÁLY

monarchikus nézeteikhez), nem is a gazdasági archaizmus ellen (ők maguk is archaikusan éltek), hanem a hatalmas, állandóan növekvő, parazita módjára élősködő bürokrácia ellen, amely körülfonta a trónt, és túlnőtt Anglia gazdaságán. Ezek az emberek nem voltak politikusok, nem értettek a gazdasághoz, és amikor a monarchia süllyedni kezdett, úgy találták, hogy sem kormányozni, sem hasznot hajtani nem képesek. Végül lemondtak. Bekövetkezett a régi dinasztia restaurációja, az új merkantilista politika folytatódott. De a restauráció nem volt teljes. A régi visszaélések, amelyekre háború és forradalom sem talált megoldást, nem tértek vissza, és hamarosan végleg eltűntek. 1661-ben Salisbury „Nagy Szerződése” Bedford adózási rendszere végre megvalósultak. A régi királyi felségjogok – amelyeknek nem politikai tartalma, hanem megléte volt sértő – nem éledtek fel újra. II. Károly úgy kezdte uralkodását, hogy semmilyen reneszánsz udvari örökség nem terhelte.

* * *

Hát ilyen volt a XVII. század általános válsága. Nem az alkotmány és nem is a termelési rendszer válsága volt ez, hanem az államé, vagy még inkább állam és társadalom viszonyáé. A különböző országok eltérő módon találták meg a kivezető utat a válságból. Spanyolországban fennmaradt az ancien régime, de mozdíthatatlan teherként nyomta a hatalmát veszített államot. Másutt, Hollandiában, Franciaországban és Angliában a válság egy korszak végét jelezte: egy szuperszervezettől való megszabadulást, a visszatérést a felelősségteljes merkantilista politikához. A XVII. századra a reneszánsz udvarok olyan nagyra nőttek, annyit pazaroltak, és olyan mélyen megsebeztek a társadalmat, hogy csak korlátozott ideig virágozhattak, és ugyanennyi ideig tartott növekedésük és általános fejlődésük is. Amikor a prosperitás megszűnt, a hatalmas élősködő elbizonytalanodott. Ilyen értelemben az 1620-as években bekövetkező válság nem kevésbé fontos történelmi fordulópont, mint az 1929-es világválság; önmagában véve azonban nem több mint gazdasági bukás, amely tartós politikai változásra utal.

Mindent összevetve, a hercegi udvarok saját válságuként értékelték ezt a helyzetet. Néhányuk reformokkal próbálkozott, hogy lecsökkentsé „terjedelmét”. Orvosloíki mutatták az utat: példaként követték a régi városállamokat, elsősorban Velencét, amely maga is lecsúszóban volt, de Hollandia és Anglia számára a követendő modellt jelentette. És azután – kérdezték a páciensek – lehetséges és biztonságos az ilyen reform? Valóban képes-e egy monarchia átvenni egy modellt, ami ennyire republikánus? Bonyolultabb-e egy politikai operáció, mint egy önleépítő folyamat egy erős, privilegizált bürokrácián belül? Valójában a változtatás sehol nem zajlott le forradalom nélkül. Ha ezek az események korlátozottak voltak Franciaországban és Hollandiában, ez annak köszönhető, hogy a legnagyobb problémát egy-egy korábbi forradalom már megszüntette. Ezt támasztják alá a bekövetkező részleges reformok is. Angliában nem zajlott le ilyen előzetes forradalom. Sőt, az első Stuart uralkodók alatt a politika hanyatlása figyelhető meg. Richelieu zsenialitása, Mazarin simulékonysága helyett Buckingham felelőtlenségével, Strafford erőszakosságával és Laud állhatatos, egyetemes tudálékosságával találjuk szemben magunkat. Angliában a század közepének vihara, amely végigsöpört egész Európán, eltörölte minden idők legtörékenyebb, legtúlburjánzottabb, legridegebb udvarát.

Bibliográfia

- ☐ Trevor-Roper, Hugh: *Religion, the Reformation and Social Change*. London, 1954.
- ☐ Péter Katalin: *A barokk korszak magyar társadalma*. In MTA I. Oszt. Közl. 31. évf., 1979.
- ☐ Zimányi Vera: *Magyarország az európai gazdaságban. 1600-1650*. Bp., 1976., Akadémiai Kiadó.

Jegyzetek

- ¹ G. Rounel: *La Ville et la campagne au XVII. siècle dans le pays dijonnais* (Párizs, 1955). Séguier iratai franciául jelentek meg, B. F. Porschnev *Narodnie Vosstaniya vo Frantsii pered Frondui, 1623-48* (Moszkva, 1948) című művének függelékében.
- ² Ez a gondolat Fritz Caspari nevéhez fűződik: *Humanism and the Social Order in Tudor England* (Chicago, 1954) 198-204 kk.
- ³ Megjelent: *Past and Present* (1954. május, 5. szám, 1954. november, 6. szám); újabb kiadása: *Crisis in Europe 1560-1660* (Szerk: Trevor Aston), 1965.
- ⁴ Úgy tűnik, Dobb csupán a következő állításokkal hozakodik elő a kapcsolat bizonyítására: (1) az agrárkapitalisták a parlamentet támogatták, a feudális földesurak pedig a királyt; (2) az ipari tőkészek teljes egészében a parlamentális rendet támogatták; (3) az iparosodott városok főleg a textiliparral foglalkozók radikálisok voltak. Az állítások egyike sem túl meggyőző. Az első pontatlan: csak néhány dokumentálatlan állítás maradt fenn arra vonatkozóan, hogy Oliver Cromwell agrárkapitalista lett volna (ami valószínűleg nem is igaz: valójában – saját szavaival élve „eltékozolta javait”, és önálló földbirtokosból bérlővé vált) és „Ireton, Cromwell főhadnagya egyszerre volt vidéki úr és szövetkereskedő” (amire nem ismerünk bizonyítékokat, forrásokat). Valójában a legbefolyásosabb „haladó földbirtokosok”, mint például Newcastle hercege vagy Worchester márkí rojalisták voltak. A második állítás megalapozatlan és pontatlan: bárhol is vizsgáljuk meg az iparosodott polgárságot – például Yorkshire-ben vagy Wiltshire-ben úgy találjuk, hogy hovartartozásokat tekintve megosztottak. A harmadik pont helyes, de nem meggyőző: a pangó ipar munkásainak radikalizmusa származhat a depresszióból is, és nem feltétlenül a kapitalista érdekeltség motiválja.
- ⁵ Hugh Trevor-Roper: *The Union of Britain in the Seventeenth Century* (London, 1954) 445-67kk.
- ⁶ Fernand Braudel érintette a témát nagyszerű művében, melynek címe *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (Párizs, 1949) 285-91 kk
- ⁷ Godfrey Goodman: *The Court of King James I (1603)* I. köt., 279. p
- ⁸ A tárgyról általában lásd Federico Chabod esszéjét: *Y a-t-il un état de la Renaissance?* (megjelent: *Actes du colloque sur La renaissance Sorbonne*, 1956) Párizs, 1958. A milánói vonatkozású részekhez: F. Chabod: *Stipendi nominali e busta paga effettiva dei funzionari nell'amministrazione milanese alla fine del cinquecento* (In *Miscellanea in onore di Roberto Cessi II*) Róma, 1958 és *Usi e abusi nell'amministrazione dello stato di Milano. a mezzo il 1500'* Lin: *Studi storici in onore di Gioacchino Volpe*) Firenze, é. n. A nápolyi vonatkozású részekhez: G. Coniglio: *Il regno di Napoli al tempo di Carlo V* (Nápoly, 1951) 11-12., 246. Stb. kk. Franciaországról lásd R. Doucet: *Les Institutions de La France au XVI siècle* (Párizs, 1948) 403 kk; vö. Menna Prestwich: *The Making of Absolute Monarchy 1559-1683* (In: *France: Government and Society*) Szerk: J. M. Wallace-Hadrill és J. McManners, 1957.

Lásd még:

- The Gentry 1540–1640* (Economic History Review 1953, 1. szám).
 J. E. Neale: *The Elizabethan Political Scene* (in *Proceedings of the British Academy XXIV*) 1948 K. W. Swart: *The Sale of Offices in the Seventeenth Century* (Hága, 1949).
- ⁹ J. Hurstfield: Lord Burghley as Master of the Court of Wards (In *Transactions of the Royal Historical Society, XXXI*) 1949.
 P. Heylin: *Cyprianus Anglicus* (1668) 285. p.
 G. Goodman: *The Court of King James I*, I. köt. 279. p. *Manningham's Diary* (Camden Society, 1868) 19. p.
- ¹⁰ Sir R. Naunton: *Fragmenta Regalia* (Szerk.: A. Arber) 1870, 78. p.
- ¹¹ A monopóliumokról lásd W. R. Scott: *The Constitution and Finance of... Joint-Stock Companies to 1720* (1911) A díjak egyértelműen kiderülnek J. Hurstfield tanulmányából. Azt írja: „... a hivatalviselésből származó nem hivatalos jövedelem legalább háromszorosa volt a legális bevételnek. „(The Profits of Fiscal Feudalism, 1541–1602, ind: *Economic History Review VIII*, 1955–56, 58.p) Az élelmiszer-ellátásról Bacon írta a következőket: „Egyetlen font haszon sem származik ebből a folyamatból Felsőged számára, sőt három font a veszteség, nem is beszélve az elégedetlenségről”. Az állítás igazára mutat rá Allegra Woodworth nagyszerű munkája: *Purveyance in the Reign of Queen Elizabeth* (Philadelphia, 1945). A királyi birtokokról Bacon a következőket mondta I. Jakab királynak: „... megfelelő adminisztráció mellett négyszeres bevételt hozhatnak.” (Munkái, IV. 328); mások sokkal magasabb hasznot tartottak reálisnak, az arányt húsz az egyhez határozták meg. Vö. E Kerridge: *The Movement of Rent* (in *Economic Review*, VI, 1953–54, 31–32) Bedford grófja 1641-ben hasonló arányokkal számolt (Woburn Abbey, Bedford grófjának kéziratai).
- ¹² Richelieu bíboros politikai testamentuma (szerk.. Louis André) Párizs, 1947, 233–234, 241–242 kk.
- ¹³ Geralt Brenan: *The Literature of the Spanish People* (Cambridge, 1951) 272. p.
- ¹⁴ Megjelent: A. Valladores de Sotomayor: *Semanario erudito*, XI. (Madrid, 1788)
- ¹⁵ Bacon munkái (Szerk. L. Spedding) IV, 249. kk.
 Richelieu politikai testamentuma (Szerk.: Louis André.) Párizs, 1947, 204–205. p.
Consulta del Consejo Supremo de Castilla (megjelent: P. Fernández Navarrete: *Conservación de monarquías*) Madrid, 1947, Biblioteca de Autores Espanoles, XXV, 450. p. *Actas de Las Cortes de Castilla*, XXII, 424. p.
- ¹⁶ *Correspondencia oficial de...II* (Madrid, 1943) 140. p vö. Gondomar más leveleivel (In Pascual Gayangos: *Cinco cartas político-literarias de D. Diego Sarmiento, conde de Gondomar*) Madrid: Sociedad de Bibliófilos, IV. 1869.
- ¹⁷ Archivo Histórico Español, *Colección de documentos inéditos para la historia de Espana y de sus Indias* (Madrid, 1932) 28, 281 kk.
- ¹⁸ A Rodriguez Villa: *Ambrósio Spinole, primer marqués de Los Balbases* (Madrid, 1904) 342–348, 382. kk.
 J. Carrera Pujal: *Historía de La economía española* (Barcelona, 1943) I. köt, 485. kk.
 Pascual de Gayangos: *Cinco cartas político-literarias*.
- ¹⁹ H. Bérindoague: *Le Mercantilisme en Espagne* (Bordeaux, 1929) 85–104 kk.
- ²⁰ A kasztíliai cortes gyűlése, 1646. aug. 18. (megjelent: Alonso Núñez de Castro: *Libro historico-político, solo Madrid es Corte*) Madrid, 1669, 2. kiad. 84. kk – Az egész mű hí leírása a folyamatnak; az első kiadás 1658-ban jelent meg.

- ²¹ A Dominguez Ortiz: La desigualdad contributiva en Castilla en el siglo XVIII' (In *Anuario de historia del derecho español*, 1952).
- ²² A XVIII. századi arbitristas intézményéről lásd Jean Sawailh: *L'Espagne éclairée* (Párizs, 1954.)
- ²³ Azt az állítást, hogy az Egyesült Tartományok gazdasága nem jelentett forradalmi újdonságot, csupán az itáliai városok rendszerének visszatérése volt, vitatja Jelle C. Reimersma kálvinizmus és kapitalizmus Hollandiában című cikkében (in *Explorations in Entrepreneurial History*, I., 8.) Ezt veszik át a marxisták, például Dobb és Hobsbawm. Hobsbawm addig megy, hogy a holland gazdaságot „feudális üzleti gazdaságnak” nevezi. (*Past and Present*, 1954, 6. szám.)
- ²⁴ Richelieu merkantilizmusához lásd H. Hauser: *La Pensée et l' action économique du cardinal de Richelieu* (Párizs, 1944.)
Richelieu reformjai: Roland Mousnier cikke a *Histoire de France* I. kötetében (Szerk. M. Reinharc) Párizs, 1955.
- ²⁵ Roland Mousnier: *La Vénalité des offices sous Henri IV et Louis XIV.* (Rouen, é. n.)
- ²⁶ Georges Pagés: Autour du Grand Orage (in: *Revue historique*, 1937)
- ²⁷ Francis Bacon munkái (Szerk.: Spedding) III. 183.
- ²⁸ Salisbury 1608–1612 közötti reformprogramját soha nem ismerte el a közvélemény, habár a Nagy Szerződés, amely ennek részét képezte, közismert. Az ezt bizonyító iratok eltűntek a kor hivatalos iratainak tömegében. A kortársak közül egyedül Sir Walter Cope és Sir William Sanderson (akik mindketten résztvevői is voltak a programnak) tettek lépéseket azért, hogy megismertessék, és megértessék a reformprogramot, de sem Cope *Apology for the Late Lord Treasurer* című műve (amely kéziratként jutott el a királyhoz), sem Sanderson *Aulicus Coquinaerie* című munkája nem jelent meg nyomtatásban. Ellesmere grófja, Goddman püspök és Sir Henry Wotton szintén méltatta a programot, de erről szóló írásaik nem jelentek meg nyomtatban. Lásd L. Pearsall Smith: *Life and Letters of sir Henry Wotton* (1907) II, 487-489; Goodman: *The Court of King James I*, I. 36-42; Ellesmere: *Il di loda la sera* (Huntingdon Library, Ellesmere MS 1203)
- ²⁹ Bacon elképzelésének részletei a Spedding által összegyűjtött írásokból derülnek ki. Elég csak összehasonlítani az udvar, a törvénykezés, az oktatás, az egyház, a királyi javak, stb. reformjáról szóló műveit az 1640-es évek radikális pártjának követeléscével, hogy felismerjük Gardiner állításának igazságát (in *Dictionary of National Biography*, s. v. Bacon), miszerint Bacon programjának megvalósítása megelőzhetette volna a forradalmat. Cranfield művével kapcsolatban lásd R. H. Tawney: *Business and Politics under James I* (1958); Menna Prestwich: Cranfield (Oxford, 1966)
- ³⁰ A lelkész Hugh Peter volt, amint az a State Trials-ból kiderül. (V. {I}, 129-130 p)
- ³¹ Azok, akik a Rump 1651 és 1653 közötti erős merkantilista politikája alapján a forradalmat burzsoá forradalomnak tekintik, jól látják, hogy ez a politika, a béke Spanyolországgal, a hajózási törvény, a rivalizálás Hollandiával a halászat és a kereskedelem miatt, már I. Károly uralkodására is jellemző volt az 1630-as években, és hogy ezt a politikát határozottan és hathatósan elutasították mindazok, akik sikerre vitték a forradalmat (a puritán sereg tagjai), és felújítására csak a restauráció idején került sor.

Hont

Hajdani vármegyéink

Hont vármegye története

Rovatunk legújabb darabja a történeti Magyarország egyik legkisebb, ám felszíni viszonyait tekintve legváltozatosabb vármegyéjébe kalauzol el bennünket.

Hont vármegyét, amelynek területe mindössze 2649,83 km², északról Zólyom és Bars, keleten Nógrád, délen Pest és Esztergom, nyugaton Esztergom és Bars határolta. Felszíne túlnyomórészt hegyes, sík vidékekkel csak az *Ipoly és a Duna mentén találkozhatott az utazó. A vármegye legnagyobb folyója az Ipoly – ha a vármegye déli határait jelentő Dunát nem számítjuk – amelynek völgye döntő szerepet játszik a terület éghajlatában, természet- és társadalomföldrajzában. Igaz, gazdaságilag nem hasznosítható, nem hajózható, és az áradásai is súlyos károkat okoznak a környező földeken. A folyó szabályozásának kérdése csak 1897-ben került napirendre. A rendkívüli földrajzi változatosság oka az, hogy itt találkozik az Alföld és a Felvidék éghajlata. Ennek következtében igen eltérő időjárást találunk Selmecbánya (évi középhőmérséklet: 7,5 °C) és Ipolyság (évi középhőmérséklet: 10 °C) körül.*

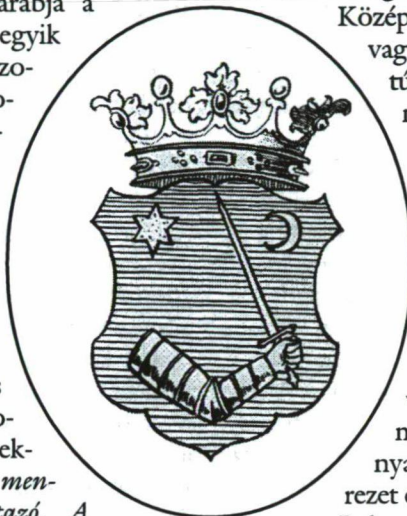
Mezőgazdasági életére is ez az észak-déli különbség nyomja rá a bélyegét: míg az északi gyenge termőterületen csak rozst, zabot és burgonyát termesztettek, addig a déli részeken az összes kultúrnövény megtalálható volt. A múlt században bekövetkezett filoxerajárvány – mint minden bortermő vidéken – itt is súlyos károkat okozott,

szinte teljesen tönkretette a vármegye szőlőit. Pedig különösen jó bor termett Közép- és Felső-Túr környékén vagy ahogy a mondás tartotta: túri bor úri bor. Az állattenyésztés is a felszíni viszonyokhoz alkalmazkodott: elsősorban szarvasmarhát és juhot tartottak, bár sokan foglalkoznak méhészettel és a múlt században a selyemhernyó-tenyésztés is szép eredményeket mutatott fel. A vármegye hegyei nemesfémek (arany, ezüst: Selmecbánya, Bélabánya) mellett vasat, rezet és ólmot is tartalmaznak.

Lakossága az 1881-es adatok szerint 116080 fő volt, melyből 58155 magyar, 56529 szlovák, 7602 német nemzetiségű. A népesség túlnyomó része római katolikus, bár jelentős még az evangélikusok száma is. A vármegye 184 települése 5 járásba tartozott. Az északi-déli megoszlás a vármegye nemzetiségi viszonyain is jelentkezik: az északi járásokat inkább a szlovákok, a délieket pedig a magyarok lakták. A terület kedvező életfeltételei miatt már a legkorábbi időktől kezdve lakott volt.

A vármegye története

A régészeti leletek tanúsága szerint a terület már a legkorábbi időktől kezdve lakott volt, jelentősebb tárgyi emlékeket azonban majd csak a római kortól találunk. 173-ban Marcus Aurelianus hadat vezet a betörő kvádok ellen. Miután sikeresen visszaszorította őket a Nyugati-Kárpátokba, gondoskodnia kellett a terület védelméről: 4 római tábor és mintegy 13 őrtorony marad-

ványai kerültek elő. Mindezek azonban kevésnek bizonyultak a terület megtartásához, Nagy Konstantin 337-es halála után sorozatos barbár betörésekre került sor. Atila halála után a hun területeket fokozatosan elfoglalták az avarok és a szlávok. A helynevek elemzéséből kiderül, hogy a VI. században már nagy tömegű szlávok élt itt, utódaik hódolnak meg majd aztán Szvatopluk morva fejedelemnek.

A honfoglaló magyarok 897 és 902 között vették birtokba a vármegye területét, különösen az Ipoly völgyét találták letelepedésre alkalmasnak. Géza fejedelem itt, a Garam és az Ipoly között adott birtokokat a Hont-Pázmány fivéreknek, akikkel együtt jelentős számú német telepes érkezett. Ez a fajta német bevándorlás különösen az Árpádok alatt, illetve a török kiűzése után figyelhető meg. Az államalapítást követően az Ipoly völgye az esztergomi érsekség fennhatósága alá került.

A Szent István halálát követő trónharcokban a vármegye Orseolo Péter ellenében András pártjára állt, ezért kellett Péternek 1046-ban elhagynia ezt a területet. Az 1096-os kereszties hadjárat nagy megpróbáltatást jelentett, a kereszties hadak ugyanis pusztítva vonultak, Nyitra környékén azonban sikerült szétverni őket. A következő hadjáratok során már a Duna jobb partját használták felvonulási útvonalként.

II. Géza idején kezdődnek meg a százsz betelepülések Selmecbánya környékére. Eleinte csak aranyra és ezüstre, később – III. Béla idejében – már rézre és ólomra is bányásznak. Ugyancsak ő volt az, aki Selmecbányának városi kiváltságot adományozott.

A Hontok a vármegye történetében fontos szerepet játszottak: például Hont Pázmány Ivánka fia András, a lovát adta a Muhitól menekülő IV. Béla királyunknak. A tatárjárást is megsínylette a vármegye, igaz, nem a főserg, hanem a Lengyelország ellen induló hadak dúlták fel Korponát és Selme-

bányát. IV. Béla, hogy a két város újra visszanyerje régi erejét, különböző kiváltságokban részesítette őket.

Az Árpád-ház kihalása után a terület 1301-ben került Csák Máté kezére teljesen, amikor is elfoglalta a Hont-Pázmányok drégelyi várát, ami a legjelentősebb erősség volt ebben a korban. Csak az oligarcha halála után került majd újra Hont a kincstár tulajdonába. Nagy Lajos a pálosok számára Nazdrán zárdát alapított, Maria Nostrát 1858-ban női fegyencleppé alakították át. A Lajos halála utáni beharcokban a vármegye nem vett részt. 1389-ben Zsigmond adományokat tett a Hontpázmányoknak, ám ezek már nem tudták visszaállítani a család korábbi hatalmát. Zsigmond nemcsak a Hontpázmányokkal volt nagyvonalú, hanem a feleségével, Borbálával is: neki adományozta az alsó-magyarországi bányavárosokat. Zsigmond utóda, Habsburg Albert azonban úgy gondolta, jobb helyen vannak a városok a saját feleségénél, Erzsébetnél, így neki adta őket. Albert halála után Erzsébet, hogy megtartsa a bányavárosokat, behívta a huszitákat, akik csak 1462-ben hódoltak meg Mátyásnak. Mátyás, hogy Korpona minél hamarabb kiheverje a husziták által okozott pusztításokat, 1467-ben mindennemű vámfizetés alól felmentette a várost és visszaadta a város kiváltságlevelét.

A reformáció már igen korán 1523-tól gyökeret vert a vármegyében, Ezt elősegítette az a tény, hogy a bányavárosokat az augsburgi Fuggerek bérelték. Buda elestét követően egy darabig Várdai Pál esztergomi érsek próbálta a saját pénzén megszervezni a vármegye védelmét. 1549-es halála után ezek a teendők a királyra hárulnak. 1552-ben Szondi György hősies ellenállása ellenére elesett Drégely, így a török elérhető közelségbe került a bányavárosokhoz. Drégely eleste hallatán Ság és Balassagyarmat őrsége elfutott. A törököknek sincs miért szégyenkezniük: 1593-ban Pállfy Miklós és

Tiefenbach kapitány kardcsapás nélkül foglalta vissza Drégelyt. A hódoltság különösen a XVI–XVII. század fordulóján okoz nagy pusztítást: míg 1598-ban 4420 adózó portát írtak össze, addig ez a szám 1604-ben mindössze 854. 1605-ben a vármegye Bocskai kezére kerül, ez azonban nem sokáig marad így: a zsitvatoroki béke után újra a királyé lesz a terület. Az ellenreformáció egyik jellemző eseménye, hogy 1673-ban, elvették a protestánsoktól a korponai templomot. 1685-ben elesett Érsekújvár, ezzel megkezdődött a török kiűzése Hontból és később Magyarországról.

A Rákóczi-szabadságharc alatt szinte végig kuruc kézen volt a vármegye, csak az 1708-as csata után szorítják ki a kurucokat: Selmecbányát például kardcsapás nélkül foglalják el a császári hadak. 1709. augusztusában végképp elveszítik a kurucok a vármegyét, ugyanis kénytelenek feladni Csábrág várát. A háborús pusztítások és a kedvezőtlen időjárás miatt 1710-ben pestis ütötte fel a fejét a vármegyében, csak Selmecbányán 6000 halottat számolnak össze.

A XVIII. század a bányászat fellendülését hozza. 1730-ban kezdi meg termelését az első szénbánya a Selmecbánya melletti Koháry birtokon. Hamarosan elkészülnek a bányákhoz tartozó víztározók. 1751-ben Koháry András megépíttette Kemencén a vármegyeházát, ami 1806-ban tisztázatlan okok miatt leégett. Ezt követően a vármegye központja átkerült Ipolyságra.

A korszak legnagyobb felháborodását kiváltó bűncselekményét 1782-ben selmecbányai útonállók követték el. A mintegy 250 cigányból álló bűnbanda az országúton rabolt ki és ölt meg embereket (néhányat meg is ettek). A vármegye azonban lefűlelte a bandát, a főbűnösöket halálra ítélte és közülük 42-t ki is végeztetett. Ez az eljárás azonban igencsak felbosszantotta II. Józsefet.

A hazai erdészet legkorábbi felsőoktatási intézménye az 1807-ben a selmecbányai

bányászati akadémián megszervezett erdészeti tanszék.

Mivel a napóleoni háborúk miatt nem hívták össze az országgyűlést, a megyei közgyűlés az összekötő kapocs a kormány és a társadalom között. A reformkori országgyűléseket megelőző tisztújítások csak 1830-ban hoznak eredményt, amikor Széchenyi István volt Hont vármegye táblabírája.

A szabadságharc alatti egyik legjelentősebb esemény Guyon Richárd Hodrusbánya melletti veresége, 1849. január 23-án, ami miatt a magyar hadaknak el kellett hagyniuk a bányavárosokat. Mindössze két hónapig vannak távol a honvédek, április 15-én ugyanis visszafoglalják Selmecbányát. Az orosz betörések hírére a vármegyében gerillacsapatok alakulnak, egy ilyen vezetője lesz Gracza Antal, akit a megtorlás idején sokáig köröznék. A szabadságharc leverését követően a Bach-korszakban felgyorsul az idegenek beszivárgása a közigazgatásba. Volt rá példa, hogy mindössze 4 tisztviselőnek volt magyar neve, a többi idegen volt. A kiegyezést követően jelentős infrastrukturális beruházások történtek a vármegyében: vasút, közútépítés. 1880-ban – az első között az országban – épült ki Selmecbánya vízellátó rendszere.

A trianoni békediktátum miatt a vármegye Ipolyon túli része (2083 km²) Csehszlovákiához került. A megmaradt 462 km-t ideiglenesen a szintén csonka Nógrád vármegyével egyesítették, amelynek központja Balassagyarmat lett. A bécsi döntést követően a visszacapott részeket Bars vármegyéhez csatolják, az új ideiglenes vármegye központja Léva lesz.

A második világháború után a 4.330/1945. ME. számú rendelet módosította a megye közigazgatási területét; a szobi járást, Nógrádverőcét és a penci körjegyzőséget Pest vármegyéhez csatolták.

A magyar vasúti műemlékvédelem Európában bárhol mintának tekinthető

Beszélgetés Dr. Kubinszky Mihály építész-vasúttörténész professzorral

1999. május 20-án tartott emlékezetes előadást Kubinszky Mihály soproni vasúttörténész, egyetemi tanár *A magyar vasutak építészete a XIX. században* címmel. Munkatársunk, Kiss Gábor Ferenc ebből az alkalmából beszélgetett vele.

Belvedere Meridionale: – *Tudjuk, hogy a Tanár Úr építészmérnök. Hogyan indult a pályája és ez hogyan kapcsolódott a vasúthoz?*

Kubinszky Mihály: – Igen, építész vagyok. Minden építész, aki erre a pályára megy, nagy tervezőépítész akar lenni, világhírű felhőkarcolókat és palotákat akar építeni, de csak egy hányada lesz tervező-építész. Én is kivitelezéssel kezdtem a pályámat 1950-ben. A soproni egyetemen van egy építéstani tanszék – a legrégebb épületszerkezetet oktató tanszék az országban. A budapesti Műegyetemet megelőzve Selmezbányán adták ki az első magyar nyelvű épületszerkezettan könyvet. Hét év után kerültem erre a tanszékre mint tanársegéd, s hát végigmásztam a számárlétrán. 1960-ban lettem adjunktus, 1963-ban docens, '75-ben egyetemi tanár lettem, s 1995 végén nyugdíjba mentem.

Az a körülmény, hogy nem építészeket oktattam, nem azt mondom, hogy alacsonyabb rendűséggel éreztem el, mert ez tőlem mindig távol állt, de azért egyedül a bútortörténet volt az, ahol a faipari mérnökökkel érintkezett az építész s az erdészeknél a tájrendezés, – az utóbbiról *Táj és építészet* címmel könyvet is írtam. Ezért én a hivatali tevékenységemtől kissé független témakörbe dolgoztam be magam. Ennek a témának a művelését az Akadémia keretén belül végeztem, kandidáltam s doktoráltam. Ennek révén lettem az Akadémia Építészeti és Elméleti Bizottságának a tagja,

titkára s most elnöke. A téma pedig a legújabb kori építészeti, XIX. és XX. század s ennek egyik fejezete a pályaudvar s itt jön a vasút, amit kérdezett. Nem vagyok vasutas. Én nagyon szeretem a szép mozdonyokat, villamosokat, mindent, ami sínen fut, de érdemben megmaradtam az építészetnél. Talán az az érdemem, hogy felhívtam a vasútbarátok s minden technikatörténettel foglalkozónak a figyelmét, hogy a vasút nem csak mozdonyból és kocsiból áll, hanem ott épületek is vannak, mégpedig értékesek. Hiszen a mozdonyt kiselejtezik, a kocsit elavul stb., de a pályaudvarok adott esetben évszázadig elállnak. Ma is van Magyarországon aktív vasúti épület, ami 1847-ben épült, pl. Sopron mellett két órház. Vagy például – ez a szegedieket biztos érdekelni fogja – tavaly találtam meg a budapesti Közlekedési Múzeum levéltárában, hogy Temesváron volt az első vidéki vascsarnokos pályaudvar Magyarországon, ami 1859-ben épült. Én így foglalkozom az építészeti és a technikatörténet kapcsolódási pontján a pályaudvarok történetével.

B. M.: – *S honnan jött az ötlet, hogy a vasúthoz kapcsolódjon a Tanár Úr kutatási területe? Egyéni érdeklődés vagy külső hatások alakították?*

K. M.: – Nem, semmi esetre sem külső dolog volt. Gyerekkoromban bámultam a vasutat, de nem akartam vasutas s nem akartam gépész lenni. Engem sok minden érdekel, nemcsak a vasút, nemcsak az építészeti, igyekszem azt megörökíteni, amit mások már nem ismernek és az utókort talán érdekelni fogja. És ezért becsülöm nagyra a Belvedere folyóiratot, mert úgy látom, hogy nagyon sok érdekes és értékes adatot közöl.

Például, pár évvel ezelőtti számban volt egy cikk a recski szökésről. Emlékszem, Ivánban voltam építésvezető, s egyik nap az egész környék tele volt rendőrökkel, ávosokkal s mondták hogy valakit keresnek. Michnay Gyula szökése így maradt meg bennem.

Pillanatnyilag az a helyzet, itt az országban sikerült ráébreszteni az illetékeseket, hogy a mozdonyokon kívül vannak még más értékes dolgok is! Ma már büszkén mondhatjuk, hogy amikor a budapesti Nyugati pályaudvart le akarták bontani, a megmentésében döntő része volt annak a bizottságnak, amelyet már említettem – Major Máté volt akkor az elnök, s benne volt Merényi Ferenc barátom, Czétényi Piroska, – mind közreműködtek a mentésben. De megőriztük Tata és Füzesabony állomást is. Ennél is többre becsülöm azonban azt, hogy addig írtunk, beszélünk, szónokoltunk, amíg volt olyan ember, akinél ez termékeny talajra hullott, hogy az Aszód–Balassagyarmat és az Újszász–Budapest vasútvonalakon úgy újítták fel az épületeket, hogy a történelmi lényegét mentették meg. Ez a műemlékvédelem! De szomszédainknál is vannak ilyen tendenciák. Horvátországban műemlékként őrzik a zágrábi és a fiumei pályaudvarokat. Legnagyobb megdöbbenésemre a román vasutaknál, Erdélyben találtam egy pár régi magyar helyi érdekű vasúti épületet, amely eredeti állapotában van. És szépen helyreállították a régi, eredeti gyulafehérvári állomásépületet is.

B. M.: – *A műemlékvédelem és a vasúti épületek iránti érdeklődés és kutatás mindig ilyen szépen összefonódik?*

K. M.: – Nagyjából az első világháborúig, az 1920-as évekig műemléknek az ókori és a középkori alkotás számított. A reneszánsz és a barokk korszak is csak a két világháború között nyert polgárjogot, s jött utána a klasszicizmus, mert hiszen Zádor Anna és Rados Jenő akkor írták könyvüket a klasszicizmus építészettörténetéről, de ott

aztán biztos hogy lezáródott és még én egyetemista koromban a történelmi építészet fogalmába nem hallottam besorolni a XIX. század második felének műtárgyait. A modern építészet, mint műemlék az 1960-as években lett téma, akkor én már tagja voltam az említett bizottságnak, egyike voltam azoknak, akikre ezt a témát kiosztották s éppen ezért valami kis részem ebben is van, hogy ez polgárjogot nyert. Ez persze nem azt jelenti, hogy mi találtuk fel a spanyolviaszt, mert ez a tendencia az egész világon megindult. Most, tavalyelőtt jelent meg Angliában először egy szakkönyv, amely teljes részletességgel elemzi a vasúti épületek műemlékvédelmét.

B. M.: – *Magyarországon a vasúti épületek védelmét a MÁV vagy valamilyen más szervezet végzi?*

K. M.: – Igen, a MÁV, amely 1987-ben megbízott engem mint tanszékvezetőt s az egyetemi tanszékünket, hogy dolgozzunk ki egy erre vonatkozó műemléki házi szabályzatot s ezt akkor szerződéses munkaként én dolgoztam ki, bevonva a műemlékvédelmet, elsősorban Román András barátomat és Csutor Évát, akit ő jelölt ki, hogy az összekötő legyen. A MÁV részéről legnagyobb érdeme van ebben Gombár Györgynek, a magasépítészeti osztály akkori vezetőjének. A MÁV-nál a nyolcvanas évek végétől egészen a mai napig él és működik egy nagyon lelkes, hol történetbizottságnak, hol nosztalgiabizottságnak nevezett csoport, ami szisztematikusan őrzi az emlékeket. Ennek eredményei, hogy van egy évente megjelenő vasúthistória évkönyv, van egy hét kötetes magyar vasúttörténet, és mindegyikben méltó fejezetet kapott az építés és építészet is. Ennek az első mozgatórugója a Heller Gyuri „bácsi” volt, tavaly másodszer is nyugdíjba vonult, de utóda is nagy lelkesedéssel folytatja a munkát. Lassan én vagyok az egyik legöregebb, de a fiatalok is jönnek a nyomunkban és csinálják. Meg kell

öriznünk, hogy az unokáink is tudják, mi volt a magyar vasút. S ha van valami érdemem az életben, akkor az, hogy közreműködtem abban, hogy a külföld tudja azt, hogy Magyarország a vasút terén nem állt hátrányban. Sok mindenben mi voltunk az elsők, viszont ennek megítélésében nem én vagyok az illetékes. De európai jelentőségünkről most jelent meg először egy szenzációs könyv, Heller György írta a vasúti fékezés témájában.

B. M.: – *Azt mondta a Tanár Úr, hogy a MÁV nagy szerepet játszik a vasúti műemlékvédelemben, mivel nagyrészt ő finanszírozza. Magánszemélyek is részt vesznek ebben a munkában?*

K. M.: – A Vasúti Históriai Bizottságnak azt hiszem ketten vagyunk tagjai, akik nem voltunk hivatásos vasutasok, de ezt mindenki szerelemből csinálja. Én ezt teljesen önzetlenül csináltam, de engemet nagyon megtiszteltek, mert két óriási dolgot kaptam. Először is egy életre szóló első osztályú szabadjegyet kaptam a MÁV-tól, de ennek az a hátránya, hogy a GySEV-re nem érvényes, úgyhogy ha Budapestre utazom, csak Győrben szállok át az elsőosztályra. A másik dolog engem nagyon meghatott, függetlenül a szép anyagi dotációtól, hogy tavaly alapították a Mikó Imredíjat, amit a MÁV szponzorál, és az Akadémia ad ki, és ezt én kaptam meg elsőnek. Egy apró történetet hadd' mondjak el. Egyszer utaztam haza, s jött a kalauz, én odaadtam neki a szabadjegyet. A kalauz tisztelgett és mondta: „Uram, ön valami nagyon nagy dolgot csinált a MÁV-nak”. Kérem, miből gondolja? „Mert ezt a fajta jegyet csak azok kapják”. Kijelentése nagy megtiszteltetés volt számomra.

Nem soroltam fel, de műemlékjegyzeken van például a Szeged–Csanádi Vasútnak a vasbeton szerkezetű raktárepülete, ami Battonyán, Mezőzomboron és még nagyon sok állomáson megvan. Ez egy világraszóló

szenzáció, amit hamarosan meg is fogok szellőztetni egy külföldi lapban.

B. M.: – *Ezek szerint ebben a témában rendszeresen publikál külföldi lapokban is?*

K. M.: – Igen, osztrák és német, valamint francia folyóiratokban. Volt egy idő, mikor angol újságokban is, de letettem névjegyem az olasz szakirodalomban is.

B. M.: – *Magyarországon milyen kiadványokban publikál?*

K. M.: – A Vasúthistóriai Évkönyvben, – ez a legkomolyabb, s ennek már tizenkét kötete jelent meg – valamint a hétkötetes magyar vasúttörténetben. Sajnos, az utóbbi-ba több hiba csúszott, átfedések keletkeztek.

Még egy érdekességet mondanék el. Most vasárnap voltam egy ünnepségen a Semmeringen. A semmeringi vasút Európa első hegyi vasútja volt. 1998 decemberében a Japánban tartott soros konferencián elnyerte a világörökség rangot, mint nálunk már korábban a budai Duna-part, Hollókő, Pannonhalma vagy Ausztriában Salzburg, Hallstatt. Ennek előzménye volt, hogy megpályázták a Semmeringet mint kultúrvidéket, de ezt elutasították. Akkor jött az ötlet, hogy a vasutat kellene megpályázni. Ehhez több szakértőt, köztük engemet is felkértek, s én adtam is egy hosszú szakvéleményt. A pályázatot az említett decemberi ülésen elfogadták. Az én szakvéleményemben volt egy kifejezés, amit szerintem más nem alkalmazott, s ez benne van az ötsoros indoklásban, ami miatt megkapták a világörökség rangot. Én ugyanis azt mondtam, hogy a semmeringi vasút, a táj, a technika, a dinamika és a nyaralóközpont együtt egy „Gesamtkunstwerk”, mint Richard Wagner operája, a szöveg és a zene. Büszke vagyok arra, hogy egy téglát én is hozzá tehettem a dologhoz.

B. M.: – *Hol helyezkedik az európai vasúti műemlékvédelemben a magyar „vasúti régészet”?*

K. M.: – Elvileg mindent megelőz, mert szerintem nincs a nyugati vasutaknak ilyen

lefejtetett, szabályzatbeli műemlékvédelmük. Gyakorlatban viszont nincsenek hátrányban. Az ICOMOS (Nemzetközi Műemlékvédelmi Szervezet) nemzeti bizottságokból áll. A német nemzeti bizottság két évente rendez pályaudvar történeti konferenciát, s mindegyik alkalommal kiadnak egy gyönyörű füzetet. A legutolsóban a Tiszavidéki Vasutat én megírtam.

A tapasztalatom az, hogy nyugaton a műemlékvédelmet furcsán értelmezik. A stuttgarti pályaudvar ugyan egy modern építészeti emlék, 1912–1927-ben építették. Azért ilyen hosszú ideig, mert az építkezés a világháború miatt megszakadt. A tornya hozzátartozik Stuttgart városképéhez, igenám, de a vasút gazdasági okokból föld alá helyezi a vágányt. A párizsi Montparnasse pályaudvar harminc évvel ezelőtt megtanította az európai vasutakat arra,

hogy adják el a pályaudvaruk területét, mivel ezek belvárosi területek és csillagászati árakat érnek. A Montparnasse esetében nemhogy megépítették az új pályaudvart, hanem a TGV-nek a felét is ebből finanszírozhatták. Stuttgartban eladták az egészet. Az épületet megtartják, a vágányt a föld alá helyezik, s nemcsak föld alá, hanem fejpályaudvarból átmenő pályaudvar lesz, s így az eddigiekhez képest keresztirányúvá válik. Az a pályaudvar-épület, aminek városi homlokzatát éppen arra találták ki, hogy a távolsági és városi hálózat elkülönülését hirdesse. Az egyiknek nagyobb, a másiknak kisebb kapuja volt, a tornya bent volt a Königstrasse tengelyében. Ezt felborítani már nem egészen műemlékvédelem.

B. M.: – *Az olvasók nevében is köszönöm az interjút!*

KUBINSZKY PROFESSZOR SZEGEDI VENDÉGLÁTÓI KÖRÉBEN: BALRÓL SZEGFŰ TANÁR ÚR, NAGY JÓZSEF, A SZEGEDI VASÚTTÖRTÉNETI ALAPÍTVÁNY TITKÁRA, DÖBÖR ANDRÁS, NAGY TAMÁS ... ÉS A FOTÓRIPORTER, JANCSÁK CSABA

Forró Lajos

Balkane moj – Az én Balkánom 11.

Na zidovima naši tragovi*

Bosznia-Hercegovina népességének nemzetiségi megoszlása (%) (1921–1991)

Év	Népesség- szám	Muszlimán	Szerb, Horvát crnagorai	Egyéb
1921	1 890 440	30,9	43,5	21,5
1948	2 565 277	30,7	44,3	23,9
1961	3 277 948	25,7	42,9	21,7
1971	3 746 111	39,6	37,2	20,6
1981	4 124 008	39,5	32,0	18,4
1991	4 354 911	43,7	31,3	17,3

A táblázat Kocsis Károly Egy felrobbant etnikai mozaik esete című könyvéből származik.

Az első szabad választásokat Bosznia Hercegovinában 1990. november 18-án és december 2-án rendezték meg. A voksolás eredménye a nemzeti pártok elsöprő sikerét hozta. A kétkamarás parlament 240 mandátumból 86 helyet a Muzulmán Demokratikus Akciópárt (SDA), 70-et a Szerb Demokrata Párt (SDS), 45-öt pedig a Horvát Demokratikus Közösség (HDZ) szerzett meg. A nemzeti vonal sikere annak az összefogásnak az eredménye, miszerint az említett pártok félretéve ellentéteiket összefogtak a kommunista blokk ellen. Az alku eredményeképpen koalíciós kormány alakult. A köztársaság elnökévé Izetbegović-ot választották. A parlament elnöke a szerb Momčilo Krajišnik, a miniszterelnök pedig a horvát nemzetiségű Jure Pelivant lett.

Alija Izetbegović

(1925–) jogász, 1990-től Bosznia-Hercegovina elnöke. A széthullófélben lévő Jugoszlávia politikusai közül Izetbegović az egyetlen aki

soba nem volt tagja a kommunista pártnak. A második világháború után letartóztatták és három évre bebörtönözték, mert tagja volt egy elit nacionalista csoportnak, a Mladi Muslimaninak. Szabadulása után állandó megfigyelés alatt tartották. 1983-ban egy kirakatperben (puccskísérlet szervezéséért) tizennégy évi börtönbüntetésre ítélték. Öt év múlva azonban szabadon bocsátották, majd 1990-től ő lett a Demokratikus Akciópárt elnöke. Nem volt hajlandó elfogadni Bosznia kantonokra osztását – az országot csak egységesen tudta elképzelni – ezért maga is hozzájárult a konfliktus elfajulásához. El nem vitatható érdemei vannak viszont abban, hogy nem engedte, vagy megpróbálta megakadályozni Bosznia muzulmán lakta részeinek Szerbiába kebelezését.

Radovan Karadžić

(1945–) Pszichiáter, költő. 1992-től a boszniai „Szerb Köztársaság” elnöke, háborús bűnös (A Hágai Nemzetközi Bíróság 1994-es döntése alapján). Montenegróban született, csak tíz éves korában került Sarajevóba. A jelenkori szerb nacionalizmus legnagyobb képviselője Dobrica Ćosić hatására fordult a politika felé. 1993-ban szembefordul Milošević-tyel, és az ún. „minden vagy semmi” politikával a vereség felé sodorta a boszniai szerbeket.

A időlegesen összetákolt koalíció azonban nem lehetett hosszú életű. A nemzetiségek közötti nézeteltérések ekkora már olyan szakadékot emeltek a békés együttélés elé, ami áthatolhatatlannak bizonyult. A bosnyákok egy önálló állam létrehozásán fáradoztak, a szerbek viszont további létüket csak Jugoszlávián belül tudták elképzelni. A helyzetet bonyolította Milošević és Tudjman 1991 márciusában tartott kara-

* „A falakon a mi nyomaink” – Az AZRA zenekar Teško Vrijeme című zeneszámából.

na felosztásán. (Az osztozkodás természetesen hamar kiderült, és ez némiképp beárnyékolta a bosnyák horvát viszonyt.) A nagykoalíció sorsát mégis a szerbek pecsételték meg, amikor a Szerb Demokrata Párt hozzákezdett a kormány intézkedéseinek aláaknázásához. Előterjesztettek egy javaslatot, amely Bosznia megosztását célozta. Az ún. Belgrádi kezdeményezés azonban nem találkozott a többi nemzetiség támogatásával. Az ellentétek egyre inkább elmérgesedtek és 1991. október 14-én szerbek felrúgták a koalíciós megegyezést. A parlamentben tartott vita alkalmával Izetbegović szerint Karadžić kimondta a halálos ítéletet a muzulmánokra:

„Ugyanarra a pokolba vezető és szenvedésekkel kikövezett útra akarod ráterelni Bosznia-Hercegovinát, amelyen Szlovénia és Horvátország halad. Ne hidd azt, hogy nem vezeted Bosznia-Hercegovinát a pokolba, és azt se hidd, hogy nem vezeted a muzulmán népet a megsemmisülésbe, mert a muzulmánok nem képesek megvédeni magukat, ha háborúra kerül a sor. Hogyan leszel képes megakadályozni, hogy ne öljenek meg mindenkit Bosznia-Hercegovinában.”

A meglepett Izetbegović ezután a következőket mondta:

„Karadžić beszéde és magatartása megérte-tti, hogy mások miért nem akarnak ebben a Jugoszláviában maradni. Már senki sem akar olyan Jugoszláviát, mint amelyet Karadžić úr. Senki, kivéve talán a szerbeket. Ezt a Jugoszláviát és Karadžić magatartását egyszerűen nem tudják elviselni Jugoszlávia népei: a szlovének, a horvátok, a macedónok, az albánok, a magyarok, a muzulmánok. Nem tudja elviselni Európa sem, és nem tudja elviselni a világ sem.”

A bosnyák államfő megesküdtött, hogy népe elszántsággal védi meg magát és nem tűnik el a balkán térképéről. A szerbek ezután csoportosan elhagyták az üléstermet.

Mindez nem zavarta a horvátokat és a muzulmánokat, hogy 1991. október 16-án kinyilvánítsák a köztársaság szuverenitását. A szerbek számára ez elfogadhatatlan lépés volt és 1991. október 29-én kikiáltották az „Északkelet-Boszniai Autonóm Területet”.

A szerb ellenkezés ellenére 1992. február 29-én Boszniában népszavazást tartottak, melyen 64%-os részvétel mellett (a szerbek bojkottálták a választást) a szavazók 99%-a a függetlenségre szavazott. Ekkor mondta Milošević a később a szerbek körében sokat emlegetett mondatot, miszerint: *hiába nevezte ki Caligula lovát szenátorrá, az attól még nem lett szenátor. Attól, hogy Izetbegovićot elismerik, attól még nem lesz állama.*

Az időzített bomba 1992. március 1-jén robbant. Ezen a napon muzulmán fegyveresek Szarajevóban egy szerb lakodalomban lelőtték a vőlegény apját és több vendéget megsebesítettek. A szerbek természetesen még az éjszaka folyamán visszavágtak...

A fenyegető előjelek ellenére 1992. március 27-én Szarajevóban kikiáltották a független Bosznia-Hercegovinát. A rettegő főváros lakossága április 5-én háborúellenes tüntetést szervezett. A felvonuló tömeget nem kímélve a szerb mesterlövészek hat embert lőttek le, és jónéhányat megsebesítettek. Az állami rendőrség hiába tartóztatta le az orvlövészeket, Karadžić ezen a napon elhagyta Szarajevót.

1992. április 6-án az Európai Közösség elismerte a szuverén Bosznia Hercegovinát és ezzel kezdetét vette az egyik legkegyetlenebb és etnikai tisztogatásokkal tarkított háború a balkánon. Szarajevó központi része a muzulmán fegyveresek kezébe került a külváros és a várost körülvevő stratégiai magaslatokon pedig a szerbek rendezkedtek be. Milošević azonnal megkezdte a hadsereg átszervezését is: minden boszniai szerbet átcsoportosított Boszniába. Így pillanatok alatt Karadžić-nak 80000 jól kiképzett katonája lett. Emellett Milošević kérésére

megindultak Vojislav Šešelj és Arkan szabadcsapatai is a volt tagköztársaság felé. Az első megdöbbenő képsorok Bjelinából érkeztek, és ezek a videofilmekek döbentették rá a világot az etnikai tisztogatás tényére. A szerb csapatok 3 nap alatt elfoglalták a várost és azonnal letartóztatták a Muzulmán Párt helyi aktivistáit. Azokban a városokban ahol a szerbek éltek többségben gyorsan ment a hatalomátvétel, de Szerbia és a boszniai szerb tömb között számos muzulmán többségű település van. (pl. Zvornik) A stratégiai fontosságú települések megkapták a szerb csapatok ultimátumát. 1992. április 9-én megkezdődött Zvornik ostroma. Annak ellenére, hogy Milošević határozottan tagadta, hogy a hadműveletekben Jugoszlávia is részt vesz, a várost Szerbiából is lőtték. Bizonyításképpen olvassuk el a helyszínen szemtanúként tartózkodó José María Mendiluce (az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának jugoszláviai főtisztviselője) vallomása:

„Amikor a hírhoz értem (a Drína fölött, amely Szerbiát választja el Boszniától – F. L.) meghallottam a tüzérségi tüzet. Élénk mozgolódás látszott a szerbiai oldalon. Közel egy kilométerre a hídtól milicisták és a JNH katonái sorakoztak a folyó partján. Az egész térség katonákkal volt tele. Ragaszkodtam ahhoz, hogy átkelhessek a hídon. Engedélyezték, de

csak a saját felelősségemre. Átértem a boszniai oldalra. Elsőpró erejű volt a tüzérségi tűz, amely a Drina szerbiai oldaláról érkezett. A szerb ágyúknak még a torkolattüzét is láttam. Két óra hosszat tartóztatattak fel. Ráeszméltem, hogy komoly veszélyben vagyok. Láttam a holttestekkel megrakott teherautókat. Láttam, hogy a milicisták nők, gyerekek és öregek holttesteit hozzák ki a házakból és dobálják fel a teherautók platójára. Legalább négy vagy öt hullákkal teli teherautót láttam. Az emberek eltűntek, az utcák kihaltak voltak. A támadás véget ért. A katonák fosztogattak, és megtisztították a várost a mézszárlás nyomaitól. Biztos voltam benne, hogy engem is megölnek.”

A világ megdöbbenve figyelte az eseményeket és Lord Carrington új béketervet ajánlott fel: osszák Boszniát etnikai tartományokra. A kantonizált módszert azonban Izetbegović elutasította...

Felhasznált irodalom

- ☐ Silber, Laura–Little, Allan: *Jugoszlávia halála.*
- ☐ Kocsis Károly: *Azy felrobbant etnikai mozaik esete.*
- ☐ Pándi Lajos: *A Kelet-Európai diktatúrák bukása.*
- ☐ Juhász József: *A délszláv háborúk rövid története (1991–1995).*

1. ábra ALIJA IZETBEGOVIĆ, BOSZNIA-HERCEGOVINA ELNÖKE

2. ábra A SZERB SZABADCSAPATOK A LAKOSSÁGOT BANTALMAZZÁK BJELINÁBAN

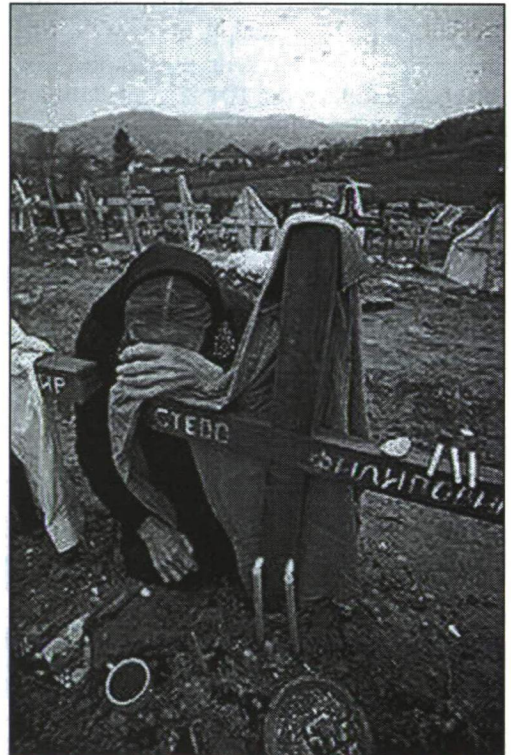
3. ábra AZ ETNIKAI TISZTOGATÁS KEZDETE

4. ábra SZERB ÖNKÉNTESEK FOGLYOKAT SZÁLLÍTANAK

5. ábra SZARAJEVÓ, 1992

6. ábra SZERB ASSZONY AZ ELESETT FIA SÍRJÁNÁL

7. ábra MUZULMÁN ASSZONY
AZ ELESETT FIA SÍRJÁNÁL

8. ábra SZARAJEVÓ, 1993

9. ábra SZÜKSÉGHÁZ AZ OSTROMLOTT
SZARAJEVÓBAN

10. ábra ARKAN KATONÁI EGY FIATAL
MUZULMÁN FÉRFIT BÁNTALMAZNAK
BÁNTALMAZNAK BJELINÁBAN, 1992-BEN

Pataky Zoltán

Szemtanú

Visszaemlékezések (2. rész)**Eljött 1956. októbere...**

Új szelek nyűgették az ős magyar fákat. A Műszaki Egyetem 14 pontból álló követelést fogalmazott meg, ez stencilezett papírra volt sokszorosítva. Ilyen követelések voltak: szüntessék meg a diáktothonok túlsúfoltságát, döntsék le a zsarnokság és önkény jellegét, a Sztálin szobrot, vonják ki a szovjet csapatokat Magyarországról. Ezt terjesztettük gyárakban, sokszor a munkások jöttek érte. Azt hittük akkor, hogy a forradalmat mi kezdeményeztük, csak napjainkban derült ki, hogy nem így volt, a debreceni egyetem egy nappal megelőzött minket.

Október 23-án tüntetni akartunk, de betiltották. Az egyetem kertjében vártuk a tiltás visszavonását. Két óra körül megjelent Piros belügyminiszter (vagy helyettes?) és barátságos szavakkal engedélyezte a tüntetést. Ezt a szép őszi napot ne rontsuk el rendezavarással, mondta. Erre aztán elindultunk a Bem térre. Ott a Duna-parton álltunk, Veres Péter beszédét nem hallottuk, mert gyenge volt a hangosítás. A szemem láttára vágtuk ki a címert a zászlóból, ez azonban nem olyan izzó gyűlölettel történt, mint azt az „eredeti” felvételen látni lehet, ezt utólag stilszerűsítették. Innen aztán a Margit-hídon átvonultunk Pestre, a lengyel-magyar barátság jegyében, Háy Gyula és más szimpatizánsok kíséretében. A Marx téren már újságot osztogattak, „Miénk az utca” jelszóval. Az Alkotmány utcánál aztán feloszlottunk. Én a Kossuth tér felé vettem utamat, nagy tömeg volt a téren, de beszédet nem hallottam, így a Kossuth-hídon átmenve, a vár felé vettem utamat. Hallgattuk a rádiót, amely a műsortól eltérő zenét sugárzott. Később tudtuk meg, mi történt a rádiónál.

A rádió állandó hallgatásával telt el

október 24-e. mese arról, hogy suhancok tesz egészset, de maguk sem tudják, miért. 25-én aztán nekiindultam, hogy lemegyek a városba. Az udvaron hirtelen iszonyú ágyúdörgést hallottam, így aztán otthon maradtam. Nyilván a szovjet tankok tüzeltek, válaszul a géppuskatűzre. Ekkor volt a Parlament előtti vérfürdő. szegény Rössler Jancsi évfolyamtársam is ott sérült meg, majd a kórházban meghalt. 26-án aztán mégis lementem a városba. A Lenin körúton sétáltam, ott volt egy zöldséges bolt, előtte a fal fel volt állványozva. Az állványon lövedékek kopogása hallatszott, gondoltam jobb lesz innen eltűnni. befordultam a Dob utcába, ekkor a körútról morajlást hallottam. valószínűleg ekkor volt az az atrocitás, amikor egy fiatal ávóost felakasztottak.

Az egyetem pénzt osztott szét a vidéki hallgatók részére útiköltségre. Én is felvettem, majd valahogy megtudtam, hogy teherautó indul Egerbe. Erre felkérérdzkedtem, keresztül-kasul száguldottunk a városon, majd az Istenhegyi úton egy lánykollégiumnál álltunk meg. Egy vidéki állatorvos hozott élelmiszert a kollégiumnak, mivel a lánya ott lakott. Ezután tényleg Eger felé vettük az utunkat. Valamelyik faluban megálltunk, egy idős bácsi érdeklődött, mi van Budapesten. Nagy Imre nevét említettük, mire élénken tiltakozott személye ellen nagy Imrét ezt megelőzően a Villányi út elején láttam, ott tartott előadást valamelyik épületben. Előzőleg természetesen testőrök jelentek meg, de mivel látták, hogy egyetemista vagyok, nem küldtek el. nagy Imre karnyújtásnyira állt meg tőlem, idegesen körülnézett, nem akarják-e letartóztatni, majd megnyugodva rágyújtott egy szivarra.

Egerbe érve aztán átalakítottam a rádiómat, hogy rövidhullám vételére is alkalmas legyen. Így hallgattam a „szabad egri rádiót”, amely a korábbi ávós rádió adójával működött. Így tudtam meg, hogy Kádás Géza bujkáló ávósokat fogott el, amiért aztán később felelősségre vonták.

Ha jól emlékszem, november 3-án este, míg Kádár János beszélt a rádióban, „Megtisztulva” címmel mondta el, hogy az újjáalakult párt meg kíván tisztulni a múlt hibáitól. Negyedikén hajnalban aztán hallottam Nagy Imre beszédét, majd Hay Gyula szavait: „Segítetek! Segítetek!” Novemberben és decemberben kaptuk a híreket a budapesti szörnyűségekről, majd december 10-én a salgótarjáni sortűz hatására Egerben is tüntetés kezdődött. „Aki magyar velünk tart!” – kiabálták a tüntetők, mire természetesen én is közéjük álltam, anyámmal együtt. A nyomda felé tartottunk, itt aztán betörtük a kaput, és a tömeg betódult a nyomdába. Én a szedőhelyiségbe tartottam. Pufajkás rendőrspicli jelenlétében diktáltam a következő szöveget a fiatal szedőnek: „Mi, Eger város dolgozói, a december 10-én tartott tüntetésünk alkalmával hitet tettünk népünk szabadsága, a forradalom ügye mellett. A Kádár-kormány politikáját hazaárulónak, népellenesnek bélyegezzük. Követeljük a kormány lemondását és a Nagy Imre-kormány megalakítását. Szolidaritásra hívunk fel minden magyar várost és falut. Éljen a sztrájk!”

* * *

A spicli nem akadályozott meg. Az „éljen a sztrájk!” felszólítást már a mellettem álló fiatal diktálta. Amint elkészült a röplap, ledobták a tömeg közé, majd a többi példány is szétterjedt a városban. Kirakatokban volt kiragasztva. Két nap múlva aztán jött a sortűz, szerencsére nem voltam jelen, de azután jobbnak láttam néhány napra eltűnni.

Valamikor januárban folytatódott az egyetemi oktatás. A forradalom sajnálatos

bukása ellenére a nemzetközi rokonszenven túlmenően elértük azt, hogy filozófiából nem kellett vizsgázni. Elérkezett 1957. március 15. A Jelszó ismert volt: MUK, vagyis „Márciusban Újra Kezdjük”. A hatalom azonban felkészült erre. A város tele volt kaukázusi szovjet katonával, a Duna-parton, a Gellérthegy alatt befűzött táru géppuskával haladt el a katonai teherautó.

A Kádár-rendszer éve

1957 májusában szobámban megjelent Juhász Ádám, az Almásfüzitői Timföldgyár főmérnöke azzal, hogy neki kell egy folyamattírányításhoz értő ember. Mivel lakást is ajánlott, és én már vőlegény voltam, elvállaltam az állást. Nagyon szép szakma ez, de az az átka, hogy ki van téve a dilettantizmus uralmának. Főnökeim részéről érvényesülő vegyipészi szemlélet és szakmai vakság sok melléfogásra adott okot. Emellett azonban hatalmas technológiai változások tanúja voltam. A pénz felhasználás lényegében nem volt korlátozva. Az emberi tényezőnek is meghatározó szerepe volt a munkavégzésnél. Főnököm pl. hatalmát azzal fitogtatta, hogy nem engedte el beosztottjait a tervezett időpontban szabadságra. velem is ezt tette, én azonban ezt annyira jogtalannak tartottam, hogy írásban közöltem: Szabadságom programját nem áll módomban megváltoztatni. Mivel ennek jogosságával a vállalati jogtanácsos is egyetértett, az azonnali retorzió elmaradt, később azonban ezt a prémiumosztásnál pótolta. Személyére az is jellemző, hogy dacból elmulasztott karbantartási intézkedése a timföld minőségének jelentős romlásához vezetett, amit a szlovákok reklamáltak. A népi ellenőrzés is foglalkozott az ügygel, a felelősségre vonás a karhatalmista érdemeire való tekintettel elmaradt. Igazságtalan lennék azonban, ha csak a negatívumokat említeném. Ő szervezte meg a műszer-automatika tervező csoportot, amely nagy létszámban a főépületben

működött. Ennek aztán meg is volt az eredménye. Szimultán terveztem három műszerhelyiséget, amely akkor mintaszerű volt az országban. Rendeltetészerű működtetésével azonban nem sokat törődtek.

Még egy jellemző eset a gyárban érvényes „kommunista erkölcsre”. Itt dolgozott néhai Konkoly János a prominens pártmunkás, aki szerette volna a doktori címet megszerezni. Mit tesz ilyenkor egy gátlástalan kommunista? Szétnéz, hogy kinek a munkáját lehet ellopni. Nekem volt egy színvonalas tanulmányom az agybeállítás pontosságával kapcsolatban. Erre hívta fel a figyelmét fizikus kollégám, és anélkül, hogy erről velem szót váltott volna, Konkoly János ezt benyújtotta doktori disszertációnak. Nem hiszem, hogy elfogadták, mert ez nem vegyszeres téma volt. Később aztán nevenem jelent meg egy folyóiratban. Ilyen előzmények után került sor arra, hogy munkahelyet változtattam. A Tatabányai Szénbányák igazgatója, Gál István felmérte, hogy a szénbányászatnak nincs nagy jövője, ezért létrehozott egy Vízisztító és Dúsító Berendezések Gyára nevű vállalatot. Ide jelentkeztem műszeresnek. Ajánlati tervek kidolgozása, és létesítményfelelősi feladatok ellátása volt a munkaköröm. Az osztályvezető-helyettes Tatabánya alpolgármestere volt, korrupció miatt menesztették. Természetesnek tartotta, hogy a neki tetsző szolgáltatásokat a premizálásnál honorálja. Az osztályvezető helyettes pedig azokat küldte külföldi munkára, akik részt vettek kertje művelésében. Művésze volt annak, hogyan kell magát a munkából kivonni. Elmélete az volt, hogy amint egy tábormunkás sem foglalkozik olyan szervezési feladatokkal, amit egy századosnak kell elvégezni, így ő sem kíván a napi feladatokba bekapcsolódni. Az elmélet ott sántított, hogy az ő státusa nem a tábormunkási, hanem a századosi státusnak felelt meg.

Egyszer aztán összehívta az osztályt, és kifejtette, hogyan kellene egy jól szervezett

rendszernek működnie. mivel ez pontosan az én elveimnek felelt meg, erre úgy reagáltam, hogy mindez szépen hangzik, de meg is kellene valósítani. Ezt megszégyenítésnek tekintette, és úgy honorálta, hogy a legközelebbi általános fizetés rendezéskor engem kihagyott. A végkifejlet aztán az lett, hogy mindkét vezető egy-egy fél évet töltött el a tatabányai ideggyógyintézet pszichiátriai osztályán. Én viszont nem akartam ide kerülni, ezért jobbnak láttam visszatérni a tervezéshez.

Vállalva a napi vonatozást Tatabánya és Budapest között, a Mélyéptervnél helyezkedtem el, mivel ezzel a vállalattal az előző munkahelyemen kapcsolatban álltam. nagyon szép munkákat kaptam, de itt is, mint a legtöbb munkahelyen, a munkafegyelmel volt baj. A munkaidő betartását perc pontossággal ellenőrizték, de hogy ki mennyit locsog-fecseg, vagy mennyi ideig telefonál, azzal nem törődtek. Ezt a munkavállaló szerzett jogának tekintették. A legfontosabb téma azonban itt is a prémium elosztás volt. A KISZ és a szakszervezeti bizalmi szava volt a döntő. Hogy nézne ki az, hogy az én keresetem megközelítse az ő keresetüket! A mérce nem volt egységes. A mérnök munkáját, így a technikus végzettségű káder értékelték. Az osztályvezető pedig pozíciója biztonsága érdekében nem mert ellentmondani.

Ez volt tehát a jellemző a Kádár rendszer értelmiségi politikájára. A primitívséghez való alkalmazkodás a biztosítéka a vezetői státusz megtartásának...

A rendszerváltás éve

Mikor kezdődött a rendszerváltás Magyarországon? Ezt nem lehet dátum szerint meghatározni. Tudjuk, hogy ki volt Grósz Károly, azonban egy mondatára kevesen emlékeznek. Ez így hangzott: Ha ezt a struktúraváltást két éven belül nem valósítjuk meg, elvész a párt, de ez a kisebb baj. A nagyobb baj az, hogy elvész az ország. Ne

feledjük el, hogy Grósz Károly tárgyalta Reagan elnökkel, és kifejezte eltökéltségét a piacgazdaság megvalósítása érdekében.

1988-ban sorra alakultak újjá a pártok. Nem volt kivétel a cserkészlet sem. November elsején alakult meg a Magyar Cserkészszövetség Ideiglenes Intéző Bizottsága, amely felhatalmazta magát ideiglenes működési engedély kiadására. A hivatalos bejegyzés csak jóval később született meg. A rendszer eltúrta a korábban szigorúan tiltott cserkészlet újjászervezését. Ez azonban kezdettől fogva ellentmondásos volt. „A november 12-re tervezett cserkésztalálkozó szervezését a nagygyűlésnek a cserkészlet szellemétől idegen volta miatt fölöslegesnek ítéli...” Ez a mondat jellemző a cserkészlet „egységére”. Ennek ellenére a Jurta színház zsúfolásig megtelt öreg cserkészekkel, képviselte magát a brazil és az amerikai-magyar cserkészszövetség is. Szót kapott itt minden volt cserkészvezető. Észrevétlenül besurrant a nézőtérre Sinkovits Imre művész úr, akit természetesen azonnal taps fogadott. Itt volt Béres Ferenc énekművész is, aki hosszas nótázással szórakoztatta a résztvevőket. Végül is valakik megelégtették a lelkes hangulatot, és mesterséges áramszünetet produkáltak. Ez azonban rosszul sült el. A színház gyertyákat hozott be és gyertyafénynél énekeltük a régi cserkész dalokat. „Szellő zúg távol, alszik a tábor” zengett a dal. (A cserkészinduló irre-denta második szakasza nem hangzott el.)

Sajnos, hogy főleg presztízs okok miatt később két cserkészszövetség alakult. Magyar Cserkészszövetség és a Magyar Cserkész Csapatok Szövetsége. Az előbbi a katolikus, az utóbbi főleg a protestáns cserkészletet tömöríti. A két szövetség között jóformán nincsen kapcsolat. Amikor a MCSCSSZ felajánlotta a közös táborozás lehetőségét, az MCSSZ ezt egyszer és mindenkorra elutasította. Tette ezt annak ellenére, hogy a 4. cserkésztvény kimondja: „A cserkész minden cserkésztestvérének tekint”. A MCSSZ autokratikus szervezet,

és a vallásosság jellemzi. Szabályzata előírja, hogy a cserkészparancsnok csak példamutatóan vallásos személy lehet. Ez azonban nem elég. Azt is előírja, hogy őrsvetetői tanfolyamra küldés csak a hitoktató javaslatával történhet! Ez azt jelenti, hogy a cserkészlet a katolikus egyháznak van alárendelve még akkor is, ha ezt nem ismeri el. A vallási túlbuzgóságot tökéletesen szemlélteti az alábbi példa: „a Jóisten segítségével nem boldogulhattál volna. Most a fogadalomtéttel az Ő lovagja leszel, s az Ő tanítása szerint fogsz gyakorlati életet élni ... a gyóntatószékben mindig megbánhatod eltevelyedésedet.” (Új magyar cserkészkönyv I.)

Ez a szöveg tökéletesen megfelel a bér-málás méltatásának.

A cserkészlet iránti vonzalmam azonban mindezek ellenére fennmaradt. Különös véletlen, hogy egy volt Dobó-cserkész, akivel közös őrben cserkészkedtem, éppen Vértessőlősen lakik, és ott cserkészcsapatot alakított. Természetesen felvettem vele a kapcsolatot. A Márton Áronról elnevezett csapat 1992 nyarán táborozott Balatonkenesén. Szent Iván éjszakáján táborfüzet rendeztünk a közeli Sóhegyen. Kevesen tudják, hogy itt egy német katonai temető húzódik, méghozzá nagyon kulturált formában. Binder Pista csapatparancsnok meleg szavakkal emlékezett meg az elhunytakról.

Nem lenne teljes a megemlékezés, ha nem lenne szó a tatabányai cserkészetről. Itt Vétek György öregcserkész Vidovszki Kálmánról elnevezett cserkészcsapatot alakított. Ez a MCSCSSZ-hez tartozó csapat azonban nem sok sikerrel működött. A cserkészetről alkotott felfogás a kirándulásra és főzésre korlátozódott, táborozást szervezni azonban nem sikerült. Az elméleti foglalkozásokból kivettem a részem, de a hazafias nevelésre vonatkozó törekvésemet teljes értetlenséggel fogadták. Ez elég ok volt arra, hogy kilépjek a csapatból, de rövidesen különben is feloszlottak.

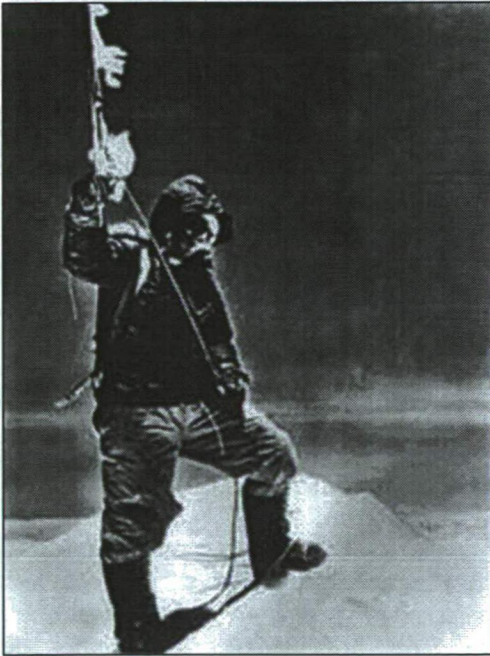
Bodnár Tamás

„Hajrá, Hellász!”

A világ tetején, avagy sok hűhó egy hegyért

Az emberek sokféle adottsággal képesek maguknak hírnevet szerezni. Vannak, akik gyorsak futásban, úszásban, s vannak, akik ügyesen tornásznak, vívnak. Vannak erős emberek, akik óriási súlyokat emelnek magasba, leküzdik ellenfeleiket birkózásban vagy ökölvívásban. Ám ha kevesebben is, mint az előbbiek, de akadnak olyanok is, akik bátrak. Ezek leugranak a mélybe ejtőernyővel, vagy a levegőben siklanak motor nélkül. Ezenkívül vannak még olyan emberek, akik nem ismerik a félelmet. Ezek szállnak le tengerek mélyére és hágnak fel a hegyóriások ormaira.

Az egyik ilyen egyén névjegyén ma többek között az állhat: Sir Edmund Percival Hillary K. B. E. és érdeme sok más mellett egy hegycsúcs meghódítása is, melynek igen csak sokféle neve van.

TENSZING AZ EVERESTEN

Ezt a csúcst az indiaiak Sagaramathnak, azaz a Föld Csontjának, a kínaiak Jolmo Lungmának, a tibetiek pedig Csomolungmának, azaz a Föld Istenanyjának nevezik. Ezen kívül hívják még a Föld harmadik pólusának és a Világ Tetejének is, de a köztudomásban leginkább Mount Everest néven szerepel.

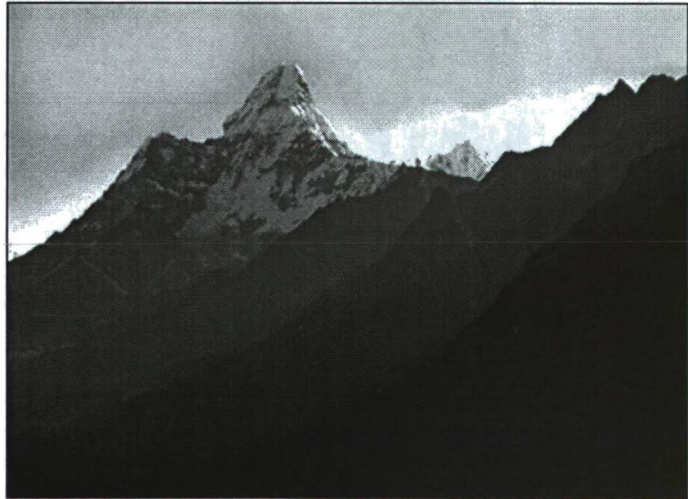
Az Everest, ami máig is kísérti az egész világ legjobb hegymászóit, egyike a Tibet és Nepál határán található három rendkívül magas csúcsból álló hegycsoportnak. A középső csúcs a Lhoce, tőle balra emelkedik a Mount Everest, míg a szemben fekvő oldalon a Nupce található. A hegycsúcs története 1857-ben kezdődött Calcuttában.

„– Sir! Megtaláltam a világ legmagasabb hegyét!” – ezzel a kiáltással rontott be ekkor a calcuttai angol térképészeti intézet egyik tisztviselője a főnökéhez, Sir Raghuma Sikh-darhoz, aki India főfelügyelője volt. A tisztviselő rámutatott a Himalája 1845 és 1850 között végzett topográfiai felméréseiről készült térkép egy bizonyos pontjára és megismételte: „– Sir! Ez a világ legmagasabb hegye.” Sir Raghuma leellenőrizte a térképen a tisztviselő bejelentését és megállapította, hogy a térképen a 15-ös számot viselő csúcs az adatok alapján egyúttal a világ legmagasabbja is. A jelzett csúcs magassága hat megfigyelési állomás mérései szerint 29002 láb volt, ami 8816,6 méternek felel meg. A főfelügyelő ott helyben nevet is adott a csúcsnak. Elnevezte Everestnek, arról az emberről, aki 1841-ben először adott utasítást a Himalája feltérképezésére. George Everest (1790–1866) ezredesként, majd tábornokként 1823 és 1843 között Kelet- és Észak-India feltérképezését irányította. Egyébként sosem járt a Himalájában,

így a később róla elnevezett csúcs környékén sem, sőt a hegyet sem az ő, hanem utódja idejében térképezték fel. Az Everest hiteles magassági mérését azonban csak 1946 és 1954 között végezték el az indiaiak. Eszerint a csúcs valódi magassága 29 105 láb, azaz 8848 méter. A viszonylagos késői felfedezésnek és az eltérő adatoknak a magyarázata az, hogy a Himalája feltárásának korai szakaszában többen is összetévesztették az Everestet a tőle mintegy 60 km-re nyugatra található Gauriszankarral. Csak több évtized után derült ki a tévedés, ami azért furcsa, mert a Gauriszankar „mindössze” 7145 méter magas.

A csúcs céltudatos kutatása viszont már jóval korábban megkezdődött. Nevezetesen 1920. november 8-án, amikor is az angol Királyi Földrajzi Társaság ülésén Charles Grenville Bruce (1866–1939) tábornok, a híres sarkkutató és Francis Edward Youngusband (1863–1931) kapitány, a neves Tibet-kutató előterjesztette a Mount Everest megmászásának tervét. Mindketten koruk elismert felfedezői közé tartoztak, így tervezetük – minden fantasztikusnak tűnő részlete dacára – elnyerte a Társaság eszmei és anyagi támogatását. Ám a feladat nehézsége mégis felülmúlta várakozásait. Az 1920-as Bruce tábornok által vezetett expedíció nem járt sikerrel és ezt a következő években hét további sikertelen próbálkozás követte, melyek sajnos halálos áldozatokat is követeltek. Ezen próbálkozások közül kiemelkedik az 1924-es expedíció, amelynek két tagja, Mallory és Irvine bizonyítottan elérték a 8600 méteres magasságot, majd elindultak a csúcs felé és eltűntek a ködben... örökre. Ez a tragédia több szempontból is

meghatározó. Egyrészt a Királyi Földrajzi Társaság emiatt nyolc évig nem engedélyezett egyetlen expedíciót sem az Everestre, másrészt pedig a mai napig vitát kavart, hogy miután a két hegymászó holttestét néhány éve sikerült megtalálni, egyes szakemberek szerint elképzelhető, hogy Mallory és Irvine már a visszaúton zuhantak a szakadékba. Ám ennek bizonyítékát a hegy örökre magába zárta. Ezen kívül eme expedíció volt az, amelyik a próbálkozások közül a legmagasabbra jutott. A következő jelentős expedíció a kilencedik, amelyre 1953-ban került sor. Ekkorra már a Király Földrajzi Társaságon kívül a nepáli kormánynak is volt beleszólása az Everest-expedíciók engedélyezésébe. A II. világháború után ugyanis megszűnt az Everest kizárólagos angol jellege és Nepál, ami eddig nem engedett külföldi hegymászókat a területére, megnyitotta határait. Ettől kezdve a világ összes hegymászó nemzete versenyben volt a legmagasabb – és addig legmakacsabb – csúcsának meghódításáért. 1953-ban tehát az angolok kaptak engedélyt a nepáli hatóságoktól Everest-expedíció szervezésére. A sok sikertelen kísérlet után az angolok most igen elszántan készültek az útra. Fűtöt-

A MOUNT EVEREST

te őket a tudat is, hogy amennyiben most sem sikerül legyőzniük a hegyet, úgy újabb kísérletre csak sok év múlva kerülhet sor. Tisztában voltak azzal, hogy rájuk legközelebb négy év múlva kerülhet csak sor, mivel a nepáli kormány 1954-re a franciáknak, 1955-re az amerikaiaknak és 1956-ra a svájciaknak adott engedélyt az Everest megmászására. Nem véletlen tehát, hogy ez, a John Hunt ezredes által vezetett expedíció addig soha nem látott anyagi és személyi feltételekkel rendelkezett. Az expedíció előkészítése több mint egy évig tartott. John Hunt főleg a felszerelés megválogatására fordított nagy gondot. Divatszakerítő meg hallgatása után olyan modern öltözetet készíttetett, amely lényegesen könnyebb és melegebb volt az eddig használtaknál. Az új hegymászócipő is jóval biztonságosabb volt a régiéknél, melyekre a hágóvasakat úgy lehetett felerősíteni, hogy azok elvesztése lehetetlenné vált. Az oxigénpalack is könnyebb és főleg nagyobb befogadóképességű

volt az eddigieknél. Ez pedig hétezer méter fölött létfontosságú kérdés volt, hiszen nem csak a mászáshoz volt szükség oxigénre, hanem alvás közben is. A könnyű és nagy térfogatú palack élet és halál kérdése lehetett, és lett is. Új volt a magashegyi mászáznál a műanyagból készült álarc is, amit az angolok vezettek be elsőnek a Himalája mászásokban. Ez megvédte az alpinista arcát a nagy magasságban fellépő erős nap-sugárzástól, a hidegtől és a szélről. A Hunt-expedíció volt az első abban is, hogy a gleccserszakadékok, árkok és hasadékok leküzdéséhez könnyűfém létrákat, elemeket vitt magával, melyeket a helyszínen tudtak összeállítani. S végezetül még egy újdonság szerepelt az angol expedíció felszerelésében. Minden ételmet, sátrat, hálósákokat, fűtőanyagot úgy csomagoltak, hogy a ládán rajta egy szám volt, amely jelölte, hogy melyik táborban lesz rá szükség. Ez a rendszer biztosította a táborokban tartózkodók biztonságos ellátását.

Hunt azonban a csapat tagjait is nagy gonddal választotta ki. A résztvevőket Anglia legkiválóbb hegymászói közül válogatta ki. Minden embere, akit a hegymászásban igénybe kívánt venni, rendelkezett Himalája tapasztalattal, s volt közülük néhány olyan is, aki már járt az Everesten. Még az ún. „segédszemélyzet” – orvost, filmest, tudóst és újságírókat is – olyan sportemberekből válogatta ki, akik képesek voltak az erőnlét és az erő, de legfőképpen az akarat erő szempontjából arra, hogy részt vegyenek a hatezer méter magasságig folyó munkákban. A csapat ezek után a következőképpen állt össze: Edmund Hillary, Alf Gregory, George Band, Wilf Noyce, Tom Bourdillon, Charles Evans, George Lowe, és Mike Westmacott hegymászók. A szállítást egy Himalája-mászásban jártas utászörtnagy, Charles Wylie irányította, akire egészen a hetes táborig az összes műszaki jellegű munka is hárult. A segédszemélyzet tagjai

SIR EDMUND PERCIVAL HILLARY K. B. E.

99/XI. 5-6.

dr. Ward orvos, dr. Griff Pugh fiziológus, Tom Stobart filmoperatőr, és James Morris újságíró voltak.

Az expedíció mintegy három hét alatt jutott el az Everest lábához és állította fel az alaptábor. Ekkor kezdődött az igazi munka, a csúcshoz vezető táborok kiépítése amit a serpák végeztek, valamint a terep felderítése. Ezt Edmund Hillary végezte néhány társával. Április 16-án felépítették a 2-s, majd 25-én a 3-as számú tábor. A 4-es és 5-ös számú tábor egy korábbi, svájci expedíció egykori táborhelyének közelében állították fel és a svájciak által otthagytott élelemmel és oxigénnel gyarapították saját tartalékaikat. Ezután a svájciak által kitapasztalt úton haladtak tovább, amely a Lhoce oldalára fordulva a Déli-nyereg felé vezetett. Elérték a Genfi-sarkantyút, ahol egy nehéz szakaszt leküzdve berendezték a 6-os, majd immár 7315 méter magasságban a 7-es számú tábor. Ez a táborépítési munka három hetet vett igénybe, de eredménye az volt, hogy május 21-én Noyce és egy Amnullu nevű serpa elérte a Déli-nyeret, ahol berendezték a 8-as számú tábor. Ekkor már 8336 méteren jártak. Közben dr. Ward vizsgálatai során megállapította, hogy a csapatból négyen vannak olyan erőállapotban, hogy a csúcstámadás végrehajtói lehetnek. Őket Hunt rögtön két kettes kötélcsoportba osztotta. Így került Hillary párba Tenzing Norgaj serpával és Bourdillon Evanssel. Május 22-én Hunt egy De Nang nevű serpával felkapaszkodott a délkeleti gerincre, hogy utat taposson az első csúcsrohamozók, Evans és Bourdillon számára. Utat vágtak a keményre fagyott hóban, miközben hátukon cipelték a 9-es számú táborhoz szánt sátrat, élelmet és felszerelést. Azonban csak 8400 méterig jutottak, mert a nehéz útépítés rettenetesen elfárasztotta őket. Egy alkalmas helyen lerakták a magukkal hozott felszerelést és visszafordultak. Eközben a 8-as táborban

már indulásra készen állt mindkét csúcstámadásra kijelölt kötélpáros. Először Evans és Bourdillon indult, de hiába erőlködtek, a mély hóban való taposás kimerítette őket és csak a Déli-csúcsig jutottak el. Visszavonultak, ám megmaradt élelmiszerüket és oxigénpalackjaikat hátrahagyták a 9-es tábornak kijelölt helyen. Másnapra elromlott az idő és a viharos szél valamint a szakadatlan hóesés több napra a sátrába zárta az expedíció hat, a 8-as táborban maradt tagját. Május 28-án azonban újra kiderült az ég és Lowe, Gregoryval meg egy Ang Nijma nevű serpával útnak indult, hogy utat taposson a 9-es táborig és kiegészítse annak felszerelését. Viszonylag gyorsan elérték a 8500 méteres magasságban kinézett helyet és felállították, mely egyetlen sátorból és a felszerelésből állt. Egy óra múlva követte őket Hillary és Tenzing a nyomon. A táborba érve Lowe

HILLARY AZ EVERESTEN

és két társa elbúcsúzott a csúcstámadóktól és elindult lefelé, hogy még sötétedés előtt elérjék a biztonságos 8-as tábort.

Hillary és Tenzing nem sokat aludt azon az éjjelen, de az oxigén hatására legalább kipihenték magukat valamelyest. Hajnali háromkor azonban már felkeltek és bőséges reggelit készítettek maguknak. Tudták, hogy aznap nem jut majd idő étkezésre. Amint végeztek, fél hétkor elindultak a csúcs felé, mely a világ tetejét jelentette. Felváltva vezettek és alig múlt kilenc óra, mikor felértek a Déli-csúcsra. Az Evansék által ott hátrahagyott zsákok és palackok, ha nem is pontosan ott, ahol mondták, de valóban ott feküdtek a hóban. Két oxigénpalack teljesen érintetlen volt, így kiürült palackjaikat le tudták cserélni. Rövid pihenő után azonban már indultak is tovább. Az út egy jeges hóval borított gerincen vezetett lassan emelkedve és kanyarogva. Megkerültek egy sziklát, majd egyórás jégcsákányozás következett, amikor lépcsőket kellett vágjanak egy jégfalba. Ezután feljutottak egy hópárkányra... és nem volt tovább. Hillary az órájára nézett. Fél tizenkettőt mutatott. Az eseményre Hillary később így emlékezett vissza: „Végül megkerültem egy különösen nagy buckát, aztán Tenzing feszes kötelén egy keskeny hógerincen felkapaszkodtam a tetejére. Azonnal nyilvánvaló lett, hogy elértük célunkat. Dél előtt fél tizenkettő volt – fönny álltunk az Everest csúcán! (...) Kezet ráztunk Tenzinggel, aztán Tenzing megölelt. Nagy pillanat volt! Levettem az oxigénkészülékemet, és vagy tíz percen keresztül csak fényképeztem. Megörökítettem a zászlókat lobogtató Tenzinget, az Everest különféle gerinceit és az általános kilátást. John Hunt nevében letettem a csúcsra egy feszületet, Tenzing pedig egy kis lyukat ásott a hóban, és ételáldozatot tett bele – édességet, kétszersültet, csokoládét.”

Tizenöt perces tartózkodás után a két hegymászó elindult lefelé. A 4-es tábornál találkoztak az eléjük siető George Lowe-val. Hillary első mondata így szólt hozzá: „Hát, legyűrtük az ördögadát!”

A kilencedik angol expedíció tehát elérte célját. Érdemessé vált a sok energia és áldozat, amit befektettek és amit a hegy követelt. Az pedig, hogy a csúcstól végül is egy új-zélandi és egy nepáli érte el... nos, talán így akarta a Hegyek Istenasszonya.

Azóta igen sokan mászták már meg a világ legmagasabb hegyét, de ez még most sem veszélytelen. A Csomolungma a mai napig huszonegy áldozatot követelt.

Edmund Hillary, akit a leérkezése után nem sokkal az angol királynő lovaggá ütött, később is tett arról, hogy neve ne merüljön hamar feledésbe. 1956 és '58 között Antarktisz-expedíciók tagja volt. 1957-ben harmadikként érte el a Déli-sarkot. 1961-ben, '63-ban és '64-ben Himalája-expedíciókat vezetett. 1966-ban Nepálban kórházat építtetett a serpáknak 1977-ben egy expedíció tagja, mely a Gangesz forrását akarja feltárni a Himalájában. 1984-ben Új-Delhi főbiztosává nevezték ki, akkreditálva Nepálba és Bangladesbe is. E tisztségében még több kórház és hegyi repülőtér építését finanszírozta Nepálban, valamint a serpa gyerekeknek összesen tizenhét iskolát építtetett a Himalájában. Ám a közvélemény mégis úgy emlékszik rá leginkább, mint az emberre, aki először állt a világ tetején.

Felhasznált irodalom

- ☞ Endrődi Lajos: *Akik nem ismerik a félelmet.* Bp., 1987.
- ☞ Edmund Hillary: *Kockázat nélkül nincs győzelem.* Bp., 1980.
- ☞ *Magyar és Nemzetközi Ki Kicsoda 1998.* Bp., 1997.
- ☞ *A Sport krónikája.* Bp., 1996.

Internet: www.archivment.org/autodoc

Kovács György Attila

Hadak útján

A Tegetthoff-osztályú hadihajók hatása a világ csatahajó-fejlesztésére (1. rész)

1. Bevezetés

Kiskoromban édesapámmal többször látogatást tettem a budapesti Hadtörténeti Múzeumban. Az ott kiállított harceszközök és makettek közül legjobban egy gyönyörű, nagy hadihajó makettja mozgatta meg a fantáziámat. Ez a Magyarországon épített legnagyobb hadihajó, a *Szent István* csatahajó modellja volt.

Azóta nem hagy nyugodni ez a téma. Igyekeztem minden hadihajókkal kapcsolatos kiadványt, könyveket, folyóiratokat, újságcikkeket, filmeket és hajómaketteket összegyűjteni.

A dolgozatom témaválasztásában ez a szubjektív ok vezérelt.

A másik ok, amiért a Tegetthoff-osztályú csatahajókkal foglalkozom az, hogy több szakirodalom egyöntetű megállapítása szerint ennél a hajótípusnál került először megvalósításra a háromlöveges páncceltorony. Ez az elrendezés forradalmian újat hozott, növelte a tűzerőt. Ez a rendszer olyan jól sikerült, hogy a későbbiekben több haditengerészet átvette ezt a megoldást, és a csatahajók mellett a csatacirkálókon, sőt még a nehéz- és a könnyűcirkálókon is alkalmazták.

Harmadrészben a *Szent István* csatahajót nyolcvan évvel ezelőtt süllyesztették el.

A téma vizsgálatát terjedelmi okok miatt a korabeli legfontosabb felszíni hajóegységre, a csatahajókra korlátoztam. A csatahajók fejlődésében a következő kérdések alapján próbálok a *Szent István* jelentőségét bemutatni:

1) Miben jelentős az osztrák–magyar Tegetthoff-osztályú csatahajók hadrendbe állítása?

2) Mely államok alkalmaztak még háromlöveges páncceltoronnal felszerelt csatahajókat?

2. A csatahajók fejlődéstörténete

A tengeri hadviselésben hosszú ideig a hajókra telepített tüzérség döntötte el a csaták kimenetelét. Az ellenséges hadiflották egymással párhuzamosan, az azonos lobogó alatt harcoló hajók egymás mögött (oszlopban, sodorvonalban) haladva, az ütegfedélzeteiken oldalt sorban elhelyezkedő ágyúikkal vívták meg a tengeri csatákat. Erről a harcmodorról nevezték el a harcban résztvevő legnagyobb egységeket sorhajóknak.

A harc folyamán a hadihajók igyekeztek a legjobb pozíciót elfoglalni. Ez egy képzeletbeli T betű felső szára volt, ahonnan egy oldalsortűzzel teljesen lesöpörhették a merőleges száron csak tüzérsége töredékét felvonultató hajót.

A XIX. század folyamán a kor technikai vívmányainak alkalmazásával – gőzgép, acélpánccélzat, mindkét oldalra tüzelni képes, tornyokban elhelyezett tüzérség – a klasszikus sorhajó pánccelos hajóvá alakult. A sorozatos hadikonfliktusok tapasztalatait leszűrve a flották legnagyobb egységeit állandóan továbbfejlesztették. Az 1904–05 között lezajlott orosz–japán háborúnak köszönhető a tüzérséggel felszerelt legnagyobb hajótípus, a dreadnought születése.

A világ legnagyobb flottájával rendelkező Nagy-Britannia 1906-ban állította szolgálatba a *Dreadnought* nevű hajót, amelyről a csatahajók legkorszerűbb változatát elnevezték.

A 18 100 tonna vízkiszorítású hadihajón 10 darab 30,5 cm-es lövegeket 5 toronyban kettesével helyezték el. Egy oldalsortűz alkalmával 8 nehéz löveggel lehetett tüzelni. A korábbi sorhajóknál csak 4 darab 28,0–30,5 cm-es főtüzérséget alkalmaztak, a hangsúly a 4–12 darabból álló 15,2–25,4 cm-es másodlagos tüzérségen volt. Az új hajó tüzérségi főlénye, magasabb páncélvédeltsége mellett elsőként kapott gőzturbinát, ami sebességi főlényt jelentett.

Mindezek fényében a korábbi nagy hajóegységek egy csapásra elavultak, s a tengeri nagyhatalmak hozzáláttak saját dreadnought-flottájuk megépítéséhez.

Hatalmas verseny indult meg abban, hogy ki rendelkezik a legnagyobb tüzérséggel, legerősebb páncélzattal, legnagyobb sebességre képes csatahajókkal.

Az első világháborúban Nagy-Britannia 35, Németország 19, az USA 16, Franciaország és Oroszország 7-7, Olaszország és Japán 6-6, Ausztria–Magyarország 4 dreadnought-tal vett részt.

A vesztes államok flottáját a győztesek elkobozták, és felosztották. Ez alól csak a Scapa Flow-ba internált német felszíni flotta volt a kivétel, mert a karbantartásukra kirendelt német kezelőszemélyzet 1919. június 21-én valamennyit elsüllyesztette.

A háborúban győztes hatalmak az erőviszonyok fenntartása miatt 1922-ben megkötötték a washingtoni flottaegyezményt, amely 10 évre szünetet rendelt el az alapvető nagy egységek megépítésében. A félig kész hajókat lebontották, vagy repülőgép-hordozóvá építhették át.

Az egyezmény lejártával mindegyik fél hozzálátott az újabb flottafejlesztéshez.

A két világháború között még nem dőlt el, hogy a tengeri ütközetek megvívása csatahajókkal vagy repülőgép-hordozókról felszálló repülőgépekkel történik. Erre a kérdésre a brit légierő 1940. november 11–12-i Tarantóban horgonyzó olasz hadihajók

elleni sikerén felbuzdulva a japán flotta 1941. december 7-i Pearl Harbor elleni légitámadása adta meg a választ, ezzel egy új korszakot megnyitva a tengeri hadviselés történetében.

Az utolsó, csak nehéztüzérséggel megvívott tengeri ütközet az Atlanti-óceánon 1941. május 24-én a német *Bismarck* csatahajó és az angol *Hood* csatacirkáló között zajlott le, ez utóbbi kárára.

A csatahajó-kötelékek hatványdalát a Csendes-óceánon, az 1944. október 24-ről 25-re virradó éjszaka a Surigao-átjáróban az amerikai és a japán csatahajók egymás elleni küzdelme jelentette.

A csatahajók jelentősége ezt követően rohamosan csökkent, majd a második világháborút követően szétbontották őket. Kivételt jelentett ez alól az Egyesült Államok haditengerészete, amely a négy legfrissebb csatahajóját (az Iowa-osztály egységeit) jó állapotban megőrizte, korszerűsítette és többször is bevetette (Korea, Vietnam, Irak).

A csatahajók röviden bemutatott fejlődéstörténetében keressük az osztrák-magyar Tegetthoff-osztályú dreadnought-ok helyét.

3. Az osztrák-magyar dreadnought-ok

3.1. Az előkészületek

A Dreadnought csatahajó 1906-os átadását követően döntött úgy a bécsi közös hadügyminisztérium tengerészeti osztálya arról, hogy a jövőben új csatahajók építésénél ezt a fejlesztési irányt kell követniük. 1908. október 5-én adták ki a nagyméretű úszóegységek tervezéséhez és építéséhez szükséges irányelveket.

Az építésre alkalmas egyetlen gyár a trieszti Stabilimento Technico 1909-ben már úgy nyilatkozott, hogy mind a három hadihajót saját kockázatára is megépíti. Amikor 1910-ben a haditengerészet költségvetése még mindig nem biztosította a hajók építéséhez szükséges pénzüsszeget, a

haditengerészet akkori parancsnoka, gróf Montecuccoli Rudolf tengernagy a közös delegáció hozzájárulása nélkül – a trónörökös, Ferenc Ferdinánd hallgatólagos beleegyezésével – megrendelte az első két hajóegységet.

Kezdetben ennél a sorozatnál is a három egyforma egységből álló osztály elvét akarták követni. A kászon és jakabfalvi László Elemér ellentengernagy vezetésével fellépő magyar delegáció elérte, hogy a negyedik hajót a Danubius fiume-bergudi-i hajógyárában rendeljék meg. Az előzetesen kiküldött haditengerészet szakbizottsága ugyanis megállapította, hogy ez a gyár felszereltségében és az ugyancsak 12–15 hónapos vállalt építési idővel azonos a trieszti gyárral.

A szakirodalomban egymástól eltérően: hol Tegetthoff-, hol Viribus-osztályként említik ezt a csatahajótípust.

Az eltérés oka az, hogy eredetileg a trónörökös a *Tegetthoff*, *Prinz Eugen*, *Don Juan* és *Laudon* neveket akarta adni. Ez utóbbi ellen a magyarok tiltakoztak és a *Hunyadit* javasolták. Végül a névvitát Ferenc József személyesen döntötte el. Így az első hajót Viribus Unitisra, a második hajót Tegetthoffra, a harmadikat Prinz Eugenre, a negyediket *Szent Istvánra* keresztelték. Az első, típusnévadó hajó névváltozásai okozták az eltérő megnevezését ugyanannak a hajótípusnak. Szakdolgozatomban a hazai irodalomban elterjedt Tegetthoff-osztály elnevezést használom.

3.2. Ki az első?

A hajó tervezői gárdáját Popper Siegfried hajóépítő főmérnök, főtervező irányította. Munkatársai Theodor Novotny I. osztályú, Scharbert Gyula II. osztályú és Schlesinger János III. osztályú hajómérnökök voltak. Ez a kollektíva első között tervezte meg a nehéztüzérség elhelyezését háromlöveges forgótoronyban. (1. ábra)

Velük egy időben az olasz Vittorio Cuniberti és Edoardo Masdea is ugyanilyen elrendezésű hadihajó, a *Dante Alighieri* ki fejlesztésén fáradozott.

A fentiekkel kapcsolatban meg kell említenem, hogy az 1980-as években az elsőbbség kérdéséről komoly vita folyt a Hadtörténeti Közlemények hasábjain.¹

A vita kiindulópontja az volt, hogy a korabeli magyar és a későbbi külföldi forrásokban az osztrák-magyar hadihajó elsőbbségét ismerik el az olasz csatahajóval szemben.

A Dante Alighieri gerincfektetését a hiányos tervek miatt 1908-ban még nem, csak 1909 júniusában kezdik meg.

Ezzel szemben a Tegetthoff-osztály első tagjának tervrajza 1909. április 27-i keltezésű. A hajó gerincét 1910. július 23-án fektették le.

Az olasz hajót 1910-ben bocsátották vízre, tehát egy évvel megelőzve a Viribus Unitis 1911-es vízrebocsátását.

Az osztrák-magyar egység szolgálatba állítása 1912. október 16-án, az olasz egység – a források többsége szerint – 1913-ban történt. Ezzel szemben egy forrás azt állítja, hogy a Dante Alighierit már 1912 szeptemberében szolgálatba állították, viszont a Tegetthoff-osztályt említi meg az első háromlöveges forgótoronnyal felszerelt egységként.²

Ebből látható, hogy talán az elsőbbség kérdése helyett célszerűbb egyidejűségről beszélni, mert ilyen nagy horderejű, újítást hozó hajóterv elkészítése hónapokba kerül, és lehet, hogy a tervezési szakaszban az olaszok 2–3 hónapos előnyre tehetek szert az osztrák-magyar csapathoz képest, de ezt az előnyt a szolgálatba állításnál elvesztették.

3.3. A Tegetthoff-osztály építése

A hajóépítéshez is három dolog: pénz, pénz és pénz kell. Az 1909. évi delegációk végül is nagy nehézségek árán megszavazták az 1910. évi költségvetést, amely mellé még

312 millió korona rendkívüli hitelt is engedélyeztek négy csatahajó, három gyorscirkáló és több torpedónaszád építésére.

1910-ben már megkezdődtek a munkálatok. A csatahajók építésével kapcsolatos adatokat az *1. a)* és *1. b)* táblázatok tartalmazzák.

Az első három egység Triesztben, a negyedik Fiumében épült.

A Szent István megépítéséhez szükséges fejlesztésekre a Danubius fiume-bergudi-iggyára 14,5 millió koronát kapott. A hajósólya építéséhez szükséges területet egy hegyláb lerobbantásával nyerték. Az építésre vonatkozó első megállapodást a gyár 1910 szeptemberében írta alá. A tényleges munkafelvétel 1912 januárjában kezdődött el. A munkálatok folyamatosságát erőteljesen késleltették a többszöri bérviták és munkabeszünetek.

A csatahajók építési költsége egyenként 60,6 millió koronát tett ki.

A négy hajó nem volt teljesen egyforma. A Triesztben épült Viribus Unitis (*2. ábra*), a Tegetthoff és a Prinz Eugen 12 db Yarrow-kazánt, 4 db Parsons-turbinát és ennek megfelelően 4 db hajócsavart, addig a Fiumében készült Szent István 12 db Babcock-Wilcox-kazánt, 2 db AEG-turbinát és 2 db hajócsavart kapott.

A Szent István még felépítményében is különbözött a másik három egységtől. A két kéményt összefogó, fényszórókat tartó konzolt építettek rá. Ezért a hajó felépítménye kb. 1,5 méterrel magasabb volt a többinél. Ezenkívül a hátsó árboc elé egy hatalmas szellőztetőkiértőt is állítottak. A fényszóró-állvány a kémények magasságában 38 t tömeg többletet okozott, ezért a hajó nagy sebességnél és hirtelen erős kormánymozdulatnál 19°-ig is megdőlhett.

Ezeket az eltéréseket azzal indokolták, hogy a haditengerészet csak az általános hajótervet adta meg, a részletek megtervezése a hajógyárak feladata volt. A négy egység közül a Szent István nem rendelkezett torpedóvédő hálóval. A Viribus Unitisnek ugyancsak hibás volt a súlyeloszlása. A hajó orrnehezen úszott. A hajó elől 100 mm-rel többet merült, mint hátul. A csatahajók fontosabb műszaki paramétereit a 2. táblázat tartalmazza.

Az előbb említett gyerekbetegségek semmit sem vonnak le abból a tényből, hogy a mindkét oldalra tüzelni képes háromlőveges ágyútornyokkal felszerelt Tegetthoff-osztály a 30,5 cm-es lövegű csatahajók kategóriájában a legnagyobb tűzerővel rendelkezett (*3. táblázat*). Ez annak volt kö-

1. a) táblázat *A Tegetthoff-osztályú csatahajók néhány adata*³

Hajó neve	Gerincfektetés	Vízre bocsátás	Vízre bocsátási tömeg ⁴	Szolgálatba állítás
VIRIBUS UNITIS	1910. július 23.	1911. június 24.	8 000 t	1912. október 16.
TEGETTHOFF	1910. szeptember	1912. március	9 000 t	1913. július
PRINZ EUGEN	1912. január	1912. november	8 000 t	1914. május
SZENT ISTVÁN	1912. január 29.	1914. január 17.	13 000 t	1916. január 6.

1. b) táblázat *A Tegetthoff-osztályú csatahajók néhány adata*⁵

Hajó neve	Gerincfektetés	Vízre bocsátás	Szolgálatba állítás
VIRIBUS UNITIS	1910. július 24.	1911. június 20.	1912. október 6.
TEGETTHOFF	1910. szeptember 24.	1912. március 21.	1913. július 14.
PRINZ EUGEN	1912. január 16.	1912. november 30.	1914. július 8.
SZENT ISTVÁN	1912. január 29.	1914. január 17.	1915. november 17.

2. táblázat *A Tegetthoff-osztályú csatahajók fontosabb műszaki paramétereiről*

Vízkihozás	20 000 t	21 689 t (max.)
Hosszúság	151 m	
Szélesség	27,9 m	
Merülés	8,2 m	
Üzemanyag	szén	1844,5 t
	nyersolaj	267,2 t
Hatótáv	4200 tmf	/10 cs.
Személyzet	1000 fő	
Páncélzat	vízvonal:	280 mm
	fedélzet:	48 mm
	felépítmény:	280 mm
	lövétorony:	280 mm
Fegyverzet	12 db	30,5 cm L/45 ágyú
	12 db	15 cm L/50 ágyú
	18 db	7 cm L/50 ágyú
	2 db	7 cm L/18 ágyú
	2 db 4,7 cm L/44gyorstüzelő légvédelmi ágyú	
	4 db 45 cm	torpedóvető cső
Teljesítmény	25 000 LE	
Sebesség	21 cs.	

szönhető, hogy a Dreadnought-tól eltérően a nehéztüzérséget nem egymással párhuzamos három vonalban helyezték el, hanem középvonalban, így mindkét oldalra mind egyik toronyból lehetett tüzelni. Ezt a különbséget legjobban a 6 db ikertoronyral felszerelt Jean Bart szemlélteti.

A tüzérség hármas lövétoronyban történő összpontosításának további előnyeit a harcképesség romlása nélkül csökkenthető páncélsúly, a kisebb célfelületként jelentkező hajótest jelentette. A megtakarított páncélzat és a Jean Bart-hoz képest kettővel kevesebb torony költségcsökkentő tényezőként szerepeltek.

A hármas toronyrendszerben rejlő előnyöket az osztrák–magyar és az olasz haditengerészet mellett 1909-ben az orosz, 1912-ben az amerikai haditengerészet is hasznosította saját csatahajó építésénél.

3.4. A Tegetthoff-osztály további sorsa

A Viribus Unitis, a Tegetthoff és a Prinz Eugen részt vett az Olaszország elleni 1915. május 23–24-i támadásban, amelynek

eredményeként az Itália keleti partján húzó-dó, észak–déli irányú vasútvonalon súlyos károk keletkeztek. Így az olaszok néhány hetes késéssel indíthatták Görz irányába átütőnek tervezett offenzívájukat, amelyet az időnyerésnek köszönhetően átcsoportosított osztrák–magyar egységek az Isonzó folyó bal partján megállíthattak.

A négy egység első együttes bevetésére 1918. június 11-én az Otrantói-szorosban került volna sor. Július 8-án este a biztosító kísérőegységek gyűrijében a Prinz Eugen és a Viribus Unitis, fedélzetén a hadműveletet tervező Horthyval kifutott Pólából.

Azonban a pólai kikötőt július 9-én, 22 óra 15 perckor elhagyó Tegetthoffból, a Szent István csatahajókból és kísérőhajókból álló köteléket másnap hajnalban az olasz MAS-15 és 21 torpedóvető siklócsónakok felfedezték, és a MAS-15 hajnali 3 óra 30 perckor két torpedót lőtt ki a Szent Istvánra. A torpedók átütötték a jobb oldali első és második kazánház falát a vízvonal alatt, s robbanásuk ereje átszakította a köztük lévő válaszfalat. Csak a robbanás után vette észre a 76T jelű torpedónaszád a tőle 400 méterre forduló MAS-15-öt, de már késő volt...

A Szent Istvánon megindult az emberfeletti küzdelem a hajó megmentéséért. Először lékelzárással kísérleteztek, majd ellenáraszttással (trimmeléssel) sikerült a 10°-ra megdőlt hajót 7°-ra visszabilenteni. A Tegetthoff megpróbálta elvontatni a sérült hajót, de az acél sodronykötelek sorra elpattantak. A megdőlt hajón az áramfejlesztők víz alá kerültek és a szivattyúk leálltak. A hajót a tornyok oldalra fordításával és végül a löszerkészlet és a horgony tengerbe dobásával próbálták egyensúlyban tartani, sikertelenül. A hajó több órán át tartó ekkeseredett és emberfeletti küzdelmet követően Premuda szigettől délnyugatra, 89 tengerésszel a fedélzetén 6 óra 12 perckor eltűnt a hullámsírban.

3. táblázat: *A 30,5 cm-es tüzérséggel felszerelt csatahajók összehasonlítása⁷*

Ország	Hajó	Vízkiiszorítás (t)	Tüzérség	Páncélzat	Lövedéktömeg (kg)	Hajósebesség
Anglia	DREADNOUGHT	19 000	10 db (5x2)	305 mm	3 080	21
Franciaország	JEAN BART	23 400	12 db (6x2)	270 mm	4 400	22
Olaszország	DANTE ALIGHIERI	19 250	12 db (4x3)	230 mm	5 004	23
Japán	KAWATSCHI	20 700	12 db (6x2)	305 mm	3 080	20
USA	FLORIDA	21 800	10 db (5x2)	305 mm	3 940	21
Németország	OLDENBURG	22 800	12 db (6x2)	270 mm	3 600	20,5
Ausztria-Magyaró.	VIRIBUS UNITIS	20 000	12 db (4x3)	280 mm	5 400	22

1918. október 31-én Pólában átadták az osztrák-magyar hadiflottát a későbbi Jugoszláviának. 1918. november 1-én hajnali 6 óra 30 perckor Rosetti és Paolucci olasz tengerésztiiztek „lovass” torpedóval el-süllyesztették az alig egy napos jugoszláv flotta *Jugoslavia* (Francopan = Frangepán) nevű vezérhajóját, az egykori Viribus Unitist. 1920 és 1930 között bontották le a 61 méter mélyen fekvő roncsot.

A győztes hatalmak közül Olaszország a Tegetthoffra tartott ígényt, Velencébe vontatták és a saját flottába akarták beállítani. Az 1922-es washingtoni flottaegyezmény értelmében 1924-25-ben La Speziában több más régebbi építésű osztrák-magyar hadihajóval együtt lebontották.

A Prinz Eugent 1919-ben Cattaróban internálták, majd a francia földközi-tengeri flotta célhajójaként a France és a Bretagne dreadnoughtok 1922. június 28-án el-süllyesztették.

3.5. A Monarch II.-osztály

A Tegetthoff-osztály továbbfejlesztése-ként megjelenő új hadihajóosztály tagjaival a kiöregedett *Monarch*- és *Habsburg*-sorhajóosztályokat kívánták felváltani. Az új harcászati elveknek megfelelően a Monarch II. osztály is négy egységből állt volna. A tervezőket erőteljesen befolyásolta az olaszok Cavour-osztálya, valamint a tervezett és 1914-ben elkezdett *Francesco Caracciolo*-osztály, amely 32800/34000 t vízkiiszorítású hajókat 8 db 38,1 cm-es L/40-es lövegekkel

kívánták felszerelni. A Caracciolo-osztállyal kapcsolatban fontos megjegyezni, hogy az olasz tervezők ennél az egységnél a lövegeket kettesével helyezték el négy toronyban, megtörve a hagyományos olasz három lövegcső egy toronyban elvet.

Ezt a tüzérségi főlényt az új hajóegységek-nél 10 db 35,5 cm-es L/45-ös lövegekkel ellensúlyozták. A Tegetthoff-osztálynál jelentkező stabilizációs problémákat a fel-építmény lehető legkisebbre csökkentésével küszöbölték ki. A középtüzérséget a kémények és a parancsnoki torony körül összpontosították.

Az 1914-ben megkezdett munkálatokat a háború kitörése miatt leállították. A sólyatér tengeralattjárók építéséhez kellett, ezért a már elkészült gerincet és bordázatot 1915-ben elbontották. Az elkészült 35,5 cm-es lövegeket vasúti típusra alakították át és az olasz fronton vetették be.

Ezzel a lépéssel befejeződött az Osztrák-Magyar Monarchia legnagyobb hadihajóinak fejlesztése és építése.

4. A tengeri nagyhatalmak hármas lövegtoronyú csatahajói

Ebben a fejezetben az olasz, orosz, amerikai, angol és a japán flotta hármas lövegtoronyval felszerelt, üzembe állított csatahajóit mutatom be. A teljesség igénye nélkül próbálom bemutatni azokat a csatahajókat is, amelyek csak tervrajzon léteztek, vagy hozzákezdtek a megépítésükhöz, de

háborús anyagihiány és pénzügyi háttér nélkül építésükkel felhagytak és a már kész részeket lebontották.

Úgy gondolom, habár a témámat a hármas lövegtornyú csatahajókra korlátoztam, de azért a felsorolásszerűen bemutatom a jelentősebb, hármas lövegtornyal megépített felszíni hadihajókat.

1. Csatacirkálók: az amerikai *Alaska*-, a német *Scharnhorst*-osztályok.

2. Nehézcirkálók: az amerikai *Pensacola*-, *Quincy*-, *Wichita*-, *Baltimore*-, *Newport News*-, a német *Deutschland*-, a szovjet *Kirov*-, *Frunze*-, *Szverdlov*-osztályok.

3. Könnyűcirkálók: a francia *Jean de Vienne*, az angol *Southampton*-, *Belfast*-, *Fiji*-, a német *Königsberg*-, *Leipzig*-, az olasz *Condottieri*-osztályok.

Mindezen felsorolás újabb bizonyítéka annak, hogy a Tegetthoff-osztálynál bevezetett hármas löveg-rendszer előnyeiről igen is szükséges beszélni. Ezt jól bizonyítja az a tény, hogy a hét legjelentősebb tengeri hatalom – különböző okoktól vezérelve – alkalmazta ezt a megoldást.

4.1. Az olasz flotta hármas lövegtornyú egységei

Az elsőbbség kérdésénél megemlítettem, hogy az olasz haditengerészet szintén az elsők között van a hármas lövegtornyal felszerelt csatahajók kifejlesztésében. Ez természetes is, hiszen az Adrián a Monarchia és az olasz haditengerészet egymás vetélytársaként voltak jelen.

A Vittorio Cuniberti és Édoardo Masdea által létrehozott Dante Alighieri (3. ábra) egyben az olasz flotta első dreadnought-ja is. A Cunibertiről elnevezett rendszerben valamennyi löveg mindkét oldalra tüzelhetett. Ez az elrendezés hosszú időn át az olasz konstruktőrök névjegye lett. További jelentős újítás, hogy a közepes tüzérség zöme (4×2 elrendezésben) az 1. és a 4. számú 30,5 centiméteres tornyok két oldalán tornyokba

került. Ez a hajó volt az olaszok első turbinás gőzgéppel hajtott négycsavaros egysége. Azonban a gépei a tervezett 35 000 LE-t és a 23 csomós csúcsebességet nem tudták teljesíteni. A tornyok mozgatását Armstrong-féle hidraulikus erőátvitellel és tartalékként Ansaldo villamos rendszerrel oldották meg. A kormányzást háromféle: gőz, Ansaldo-féle elektromos és kézi erő biztosította.

E haditechnika-történeti szempontból érdekes hajót 1928. július 1-jén szolgálaton kívül helyezték, majd szétbontották.

Ezt az utat folytatták az 1910-ben elkezdett *Conte di Cavour*- (4. ábra) és az 1912-ben elkezdett *Caio Duilio*-osztályoknál (5-6. ábra). A két hajóosztály nagyon hasonlított egymásra, ezért testvérhajóknak tekinthetők. Mindegyik egységénél a 13 darab nehézlöveget úgy helyezték el 5 toronyban, hogy a 2. és a 4. torony csak két-két lövegcsövet kapott. A két hajóosztály tüzérségben, vértetben és felépítményben különbözött egymástól.

A felépítménybeli különbségek: a *Duilio*-osztály 3. számú lövegtornya egy fedélzettel lejjebb került, a háromlábú árbocok közül az egyik az első kémény előtt állt. A *Cavour*-osztálynál mindkét árboc a két kémény belső oldalán állt.

A *Cavour*-osztály tagjai közül az első világháborúban a névadó flottaparancsnok zászlóshajójaként a *Guilio Cesare*-val egy kötelékben működött. A *Leonardo da Vinci* 1916. augusztus 2-án egy robbanás következtében Tarantóban elsüllyedt. 1919. augusztus 18-án kiemelték, de 1921-ben lebontották.

A *Duilio*-osztály két egysége a 2. divízió Tarantóban állomásozó „A” csoportjához tartozva a Jón-tengeren és a déli Adrián hajózott.

A két háború közötti Olaszország nagyhatalmi törekvéseit a „mare nostro” jelmondatával megkezdett haderőfejlesztése jelle-

mezte. A Földközi-tenger jövőbeni korlátlan urának korszerű hadsereggel, légierővel és flottával kellett rendelkeznie.

A földközi-tengeri ellenlábás, Franciaország 1932-ben a 36 068 t maximális vízkiszorítású, 8 db (2db 4 csöves toronnyal a világon elsőként!) 33 cm-es L/52 ágyúval felszerelt, 30,5 csomós csúcsebességű *Dunkerque*-osztály két egységének építésébe kezdett.

A francia egységek ellensúlyozására – korlátozott anyagi lehetőségek miatt – először a jó állapotú, régebbi úszóegységek átépítésére kerülhetett sor.

1933-ban a *Cavour*-osztály (7., 10. ábra), 1937-ben a *Duilio*-osztály (11. ábra) hajódokkba vonult és a hajógyárak megkezdték az átalakításukat. Az újra vízre bocsátott egységek korábbi alakjukra nem is emlékeztettek. A hajótestet meghosszabbították, a két kémény között, középen lévő tornyokat kiszerezték és a kéményeket középre helyezték, a fedélzet vonalvezetését megváltoztatták, a közepes tűzértséget tornyokba helyezték. Az átépítéshez azonban nem volt elég pénz és a régebbi, kisebb űrméretű lövegeket a meglévő anyag felhasználásával alakították át 32 cm-es űrméretűvé. Végeredményben a franciák régebbi csatahajóiknál erősebbre, ütőképesebbre építették át őket.

A második világháborúban azonban a tűzerejüket nem tudták kifejteni. Az 1940. november 11-éről 12-ére virradó éjjel brit repülőgépek Taranto elleni támadásakor a *Cavour* egy légitorpedó elsüllyeszti. A kiemelés után hosszú ideig javítják, majd 1945. február 15-én a kikötőben légítámasztás miatt elsüllyed. 1947-ben bontják szét.

A *Duilio*-osztály két tagja az olasz fegyverletételkor Máltára menekült, majd a há-

ború utáni olasz flotta magját alkották. 1956 és 1957 között bontották le őket.

A francia *Dunkerque*-osztályú csatacirkálókra adott következő válasz az 1934-ben megkezdett, négy egységből álló *Vittorio Veneto*-osztályú csatahajók megépítése (8., 12. ábra). Az osztály tagjai a névadó mellett a *Littorio* (később *Italia*), az *Impero* és a *Roma*. Az olasz csatahajóépítés csúcscaként 9 db (3×3) 38,1 cm-es nehézűzértséget kaptak. Törpe tengeralattjárót és fedélzetükön három repülőgépet vihettek magukkal. Szakemberek szerint ezek voltak a világ legszebb csatahajói. A korszerűsége a páncélzat gyengesége és rossz felépítése, a tűzvezetés nem kielégítő színvonala, a lokátorok hiánya sokat rontott. E hadihajók sorsa balszerencsésen alakult. A negyedik egység, az *Impero* építését 1943-ban abbahagyták, majd a németek elfoglalták és célhajónak használták. 1945-ben az amerikai légierő gépei elsüllyesztették, majd 1950-ben lebontották. A *Romát* 1943. szeptember 9-én Máltába menet németek irányított siklóbombával elsüllyesztették (9. ábra). A *Littorio* 1940. november 11-én a tarentói öbölben három torpedótalálatot kapott. Kijávítása után két brit bomba- és egy torpedótalálat érte, majd 1943 szeptemberében Máltába igyekezve német siklóbomba találta el. A *Vittorio Veneto* vezérhajóként vett részt a második világháború legnagyobb európai tengeri csatájában, az 1941. március 28–29-én tartott Matapanfoki ütközetben. 1943. szeptember 11-én Máltában kapitulált. 1948 és 1955 között szétbontották.

Az olasz csatahajók legfontosabb adatait a 4. táblázat tartalmazza.

4. táblázat *Az olasz csatahajók legfontosabb adatai*⁸

	DANTE ALIGHIERI	CONTE DI CAVOUR	CAIO DUILIO	CAVOUR (átépített)	DUILIO (átépített)	VITTORIO VENETO
Szolgálatba állítás	1913	1914	1916	1938	1940	1940
Vízkihasználás (max. t)	19 161 (21 168)	22 540 (23 814)	22 497 (24 234)	23 622	26 434 (29 391)	42 043 (46 489)
Páncélzat (mm)	240, 305, 230	250, 280, 250	250, 320, 240	250, 280, 280	250, 280, 280	350, 350, 350
Teljesítmény (LE)	32 200	30 000	32 000	75 000	75 000	130 000
Sebesség (cs)	22,7	22,5	22	27	27	31,2
Fegyverzet	12 db (4x3) 30,5 cm L/46 á.	13 db (3x3) (2x2) 30,5 cm L/46 á.	13 db (3x3) (2x2) 30,5 cm L/46 á.	10 db 32 cm L/44 á.	10 db 32 cm L/44 á.	9 db 38,1 cm L/50 á.

⁸ Páncélzat a vízvonalon, felépítményen, lövegtoronyon.

Felhasznált irodalom

Könyvek

- ☞ Bak József–Csonkaréti Károly–Lévay Gábor–Sárhidai Gyula: *Hadihajók-típuskönyv*. Bp., 1984, Zrínyi.
- ☞ Bak József–Lévay Gábor–Sárhidai Gyula: *Arzenál' 85*. Bp., 1985, Zrínyi.
- ☞ Tony Gibbons – David Miller: *Korszerű hadihajók*. Arzenál könyvek, Bp., 1993, Kossuth.
- ☞ N. N. Jakovlev: *Pearl Harbor rejtélye*. Népszerű történelem sorozat. Bp., 1978, Kossuth.
- ☞ *Jane's Fighting Ships of World War I*. Military Press, New York, 1919, 1990.

Cikkek, tanulmányok

1. Bignió Gyula: A hadviselő államok tengeri hadereje In *A Tenger*, 1914, 322–338.
2. Csonkaréti Károly: Az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészetének hadműveletei az első világháborúban. A háború kitörésétől Olaszország hadbalépéséig. In *Hadtörténelmi Közlemények* [a továbbiakban HK.], 1985/2. sz. 295–341.
3. Csonkaréti Károly: Az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészetének hadműveletei az első világháborúban. (1915. május 23. – 1915. december 31.) In HK. 1986/3. sz. 439–484.
4. Csonkaréti Károly: A Szent István csatahajó elsüllyedése. In *Haditechnika*. [a továbbiakban HT.], 1995/3. sz. 36–42.
5. Csonkaréti Károly: Válasz Kopeczky Győzőnek. In HK. 1987/2. sz. 325–330.
6. Gonda Béla: A dreadnought-típusú

csatahajók. In *A Tenger* (– tudományos és társadalmi – tengerészeti és közgazdasági folyóirat). A Magyar Adria Egyesület Közlönye. Bp., 1911. 279–289.

7. Horváth János: Az első magyar építésű csatahajó, a Szent István. In HT. 1988/3. 30–34.
8. Kopeczky Győző: Hozzászólás Dr. Csonkaréti Károly Az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészetének hadműveletei az első világháborúban című tanulmányához, valamint Sárhidai Gyula kiegészítéséhez (In HK. 1986/4. 758–765.)
9. Molnár György: A Monarchia hadiflottájának utóélete. In *Történelmi Szemle*, 1987/88. 4. sz. 487–511.
10. Petneházy Zsolt: A Vörös Dunai Hajóhad 1918/19-ben. In HK. 1985/1. sz. 97–128. A Monarchia tengeri flottájának átadásáról és a Viribus Unitis elsüllyesztéséről a 102–103. oldalakon ír.
11. Petneházy Zsolt: Adalékok a Szent István csatahajó történetéhez. In *Haditechnika*, 1990/1. 47–51.
12. (Szerző nélkül): A tengeri hatalmak dreadnoughtjai. In *A Tenger*, 1913. 373–376.
13. (Szerző nélkül): Az osztrák–magyar hadiflotta dreadnought típusú csatahajói. In *A Tenger*, 1912. 68–69.
14. (Szerző nélkül): A Tegetthoff csatahajó vízrebocsátása. In *A Tenger*, 1912. 204–211.
15. (Szerző nélkül): Az első dreadnoughtunkról In *A Tenger*, 1912. 490–491.
16. (Szerző nélkül): A Szent István csatahajó In *A Tenger*, 1914. 1–15.

17. (Szerző nélkül): A Szent István csatahajó
In *A Tenger*, 1918. 207-209.

Internet

<http://www.warships1.com>

<http://www.usnfsa.com>

<http://www.ussiova.org>

Ábrák forrásjegyzéke

- 1-2., 4-6. *ábrák*: <http://www.warships1.com>
3. *ábra*: Haditechnika 1995/3 38-39.

Jegyzetek

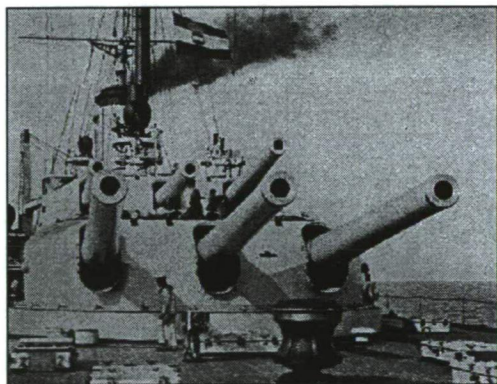
- ¹ A vita kiindulását Csonkaréti: HK. 1985/2. 295-341. tanulmánya jelentette. Ebben a 297. oldalon az Aichelburg-Baumgartner-Bilzer-Pawlik-Prasky-Sieche: Die Tegetthoff Klasse (munkaközösségi kiadás, 1979) kiadványra hivatkozva a Tegetthoff-osztályt a három lövegcső egy toronyba helyezésében elsőnek tekinti. Erre reagált Kopeczky Győző: Hozzászólás Dr. Csonkaréti Károly Az Osztrák-Magyar Monarchia haditengerészetének hadműveletei az első világháborúban című

tanulmányához, valamint Sárhidai Gyula kiegészítéséhez (In HK. 1986/4. 758-765.), amelyben a 759. oldalon a korábbi vízrebocsátás alapján az elsőbbséget az olasz Dante Alighierinek ítéli. A vitát Csonkaréti Károly: Válasz Kopeczky Győzőnek. (In HK. 1987/2. 325-330.) cikkkel zárta le, amelyben az elsőbbség kérdéskörében a szolgálatba állítást tekinti mérvadónak. Ezt azzal magyarázza, hogy egy hadihajó vízrebocsátásakor még csak a hajótest kész, a felépítmények és a lövegek még hiányoznak. A szolgálatba állítás tekintetében a Viribus Unitis egy évvel megelőzte az olasz Dante Alighierit.

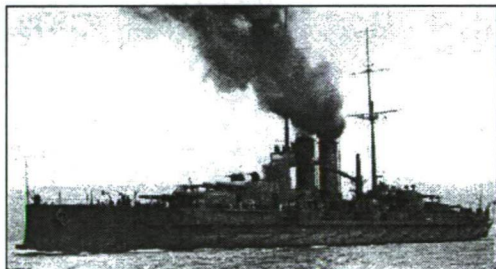
- ² Jane's... : i. m. 207. és 223.
³ *A Tenger*, 1912. 490., 1914. 8-9., 1917. 46.; és a Jane's 223. alapján.
⁴ Petneházy Zsolt: Adalékok a Szent István csatahajó történetéhez. In *Haditechnika*, 1990/1. 47-51.
⁵ A <http://www.warships1.com> alapján
⁶ Bak-Csonkaréti-Lévay-Sárhidai: i. m. 151.
⁷ *A Tenger*, 1912. 491.
⁸ Hadihajók 428-433. alapján.

Illusztrációk

I. Az osztrák-magyar csatahajók

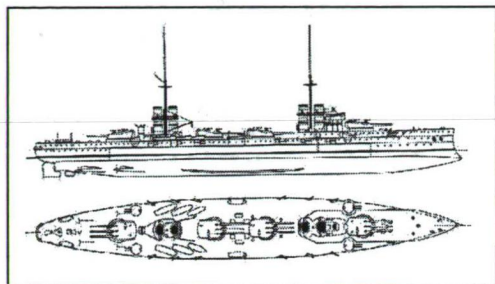

1. *ábra* A VIRIBUS UNITIS HÁTSÓ LÖVEGTORNYA

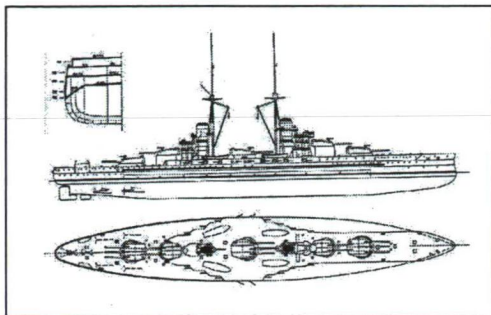

2. *ábra* A VIRIBUS UNITIS CSATAHAJÓ

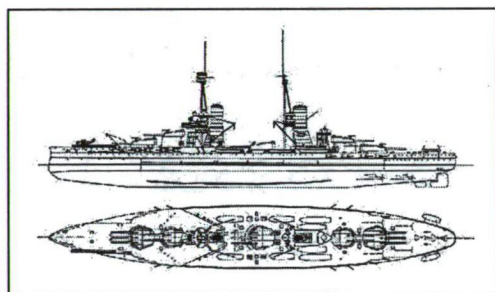
II. Az olasz csatahajók

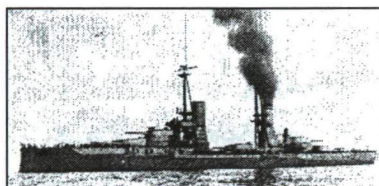
3. ábra A DANTE ALIGHIERI JELLEGRAJZA

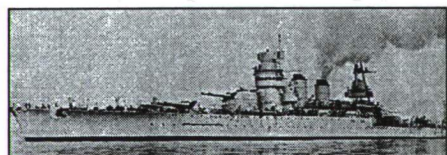
4. ábra A GIULIO CEASRE JELLEGRAJZA (1914)

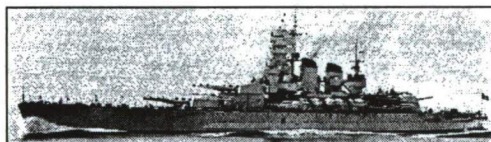
5. ábra AZ ANDREA DORIA JELLEGRAJZA
(1916)

6. ábra AZ ANDREA DORIA

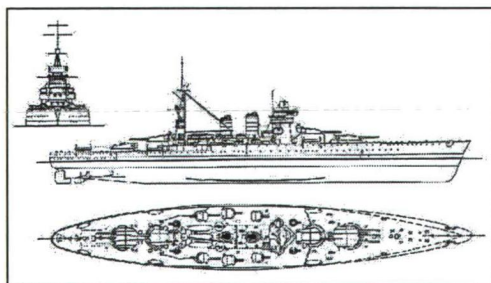
7. ábra AZ ÁTÉPÍTETT CONTE DI CAVOUR

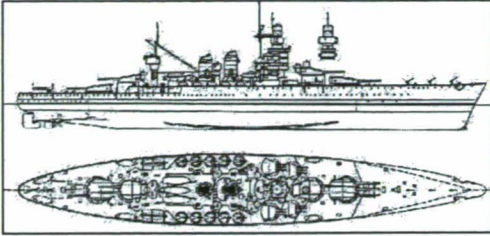
8. ábra A VITTORIO VENETO

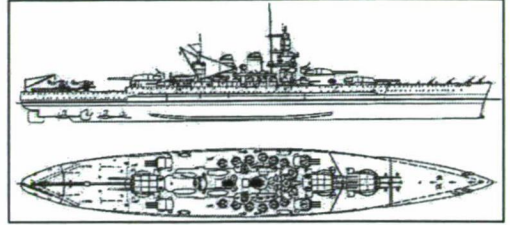
9. ábra A ROMA
PUSZTULÁSA
1943. SZEPTEM-
BER 9-ÉN

10. ábra AZ ÁTÉPÍTETT GIULIO CEASRE
JELLEGRAJZA

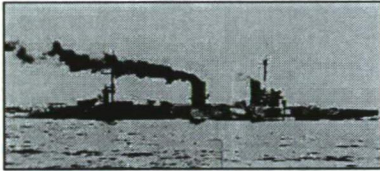

11. ábra AZ ÁTÉPÍTETT ANDREA DORIA
JELLEGRAJZA

12. ábra AZ UTOLSÓ OLASZ CSATAHAJÓ,
A VITTORIO VENETO JELLEGRAJZA

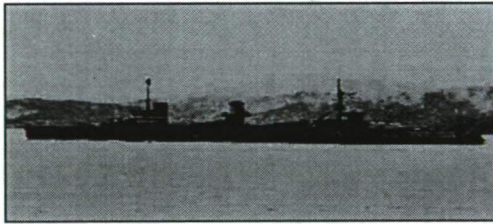
III. Az orosz csatahajók

13. ábra A POLTAVA ELKÉSZÜLTEKOR

14. ábra AZ ÁTÉPÍTETT GANGUT

15. ábra A VOLJA CSATAHAJÓ

16. ábra A SZOVJETSZKIJ SZOJUZ CSATAHAJÓ
TERVE

Nótári Tamás

Messzelátó

Timur Lenk és I. Bajazid Aeneas Sylvius Piccolomini „Európa” című művében

1) A közelmúltban e folyóirat hasábjain *Timur Lenk*ről, a mongol-török származású hadvezérről s uralkodóról szóló tanulmány jelent meg Mészáros Csaba tollából.¹ A szerző ebben szót ejt a *Timur Lenk* és I. *Bajazid*, török szultán (1389–1405) között 1402-ben *Angora* mellett lezajlott összecsapásról, amelyben *Bajazid* megsemmisítő vereséget szenvedett, s arról, hogy ezen tény ideig-óráig feltartóztatta a Bizánc, illetve az egész keresztény világ ellen irányuló oszmán hódítást.²

*Aeneas Sylvius Piccolomini*³ „*De Europa*” című művében egy ezen eseményt leíró bekezdés olvasható, amelyet nem tűnik feleslegesnek itt ismertetni, különös tekintettel azon körülményre, hogy a kiváló humanista és egyházpolitikus 1458-ban *II. Pius* néven Szent Péter trónjára kerülvén igen jelentős erőfeszítéseket tett az akkor már pogány iga alatt nyögő Bizánc felszabadítása és a török hadak európai terjeszkedésének feltartóztatása érdekében. Ugyanakkor nem csupán politikai tevékenységét hatotta át az oszmán terjeszkedéstől való félelem s az ez elleni tenni akarás; történetíróként is ahol csak tehetett, figyelmeztetett a fenyegető veszedelemre, s buzdított az ellene való hathatós fellépésre.⁴

Igy tehát *Aeneas Sylvius Piccolomini* életének⁵ vázlatzerű bemutatása után közöljük az „Európa” vonatkozó sorait és ezek magyar fordítását⁶, amit néhány rövid megjegyzés követ.

2) *Aeneas Sylvius Piccolomini*⁷ 1405. október 18-án született elszegényedett nemesi család gyermekeként a *Siena* melletti *Corsignano*ban. Tanulmányait *Sienában* és

Firenzében végezte, s már ekkoriban szorosabb-lazább kapcsolatot tartott fenn korának jelentős humanistáival. Ezek közül kiemelkedő *Francesco Filefo*, *Maffeo Vegio*, *Lorenzo Valla*, *Giovanni Aurispa* és *Guarino Veronensis*.

A *baseli* zsinaton (1431–1449) *Domenico Capranica* és más egyházi méltóságok titkáráként tevékenykedett 1435-ig, amikor *Niccolo Albergati* bíboros diplomatája lett. 1436-ban a zsinatra visszatérvén tűnt fel kiváló szónoki képességeivel, s lett V. Félix ellenpápa titkára. Ezen időből származnak azon írásai, amelyekben a zsinat elsőbbségét hirdeti a pápa felett.⁸ V. Félix 1442-ben a *Frankfurt*ban tartott birodalmi gyűlésre küldte *Aeneast*, ahol széleskörű irodalmi műveltségével elkápráztatta III. Frigyes (1440–1493), aki őt *poeta laureatus*sza koronázta, s titkári állást ajánlott fel neki a Birodalmi Kancellárián, amit *Aeneas* el is fogadott. 1446-ban egy súlyosabb betegség hatására pappá szenteltette magát, s rábírt Frigyes és a választófejedelmeket, hogy adják fel az egyházszakadással szembeni semlegességüket, és ismerjék el IV. Jenőt (1431–1447) pápának. Szolgálatának jutalmául V. Miklós pápa (1447–1455) *Aeneast* 1447-ben *Triest*, majd 1450-ben *Siena* püspökévé nevezte ki.

III. *Callixtus* pápa (1455–1458) halála után a *conclave* 1458. augusztus 19-én *Aeneast* pápává választotta, aki a *II. Pius* nevet vette fel. (A névválasztást elsősorban a *vergíliusi Aeneis* hőséneke igen gyakran állandó epikus jelzőjével szereplő neve – *pius Aeneas* – befolyásolta.) Programjának sarkalatos pontjaként a török terjeszkedés visszaszorítását és Bizánc megbosszulását emelte

ki. 1459 júniusára *Mantuába* kongresszust hívott össze, amelynek a feladata egy keresztes hadjárat megszervezése lett volna, ám az uralkodók közönye miatt ez nem hozta meg a várt eredményt. Ennek hatására fogalmazódott meg a pápában azon terv, hogy ő maga áll a keresztes hadak élére, így mutatván példát Európa fejedelmeinek. Az 1462-es török előretörés szövetségbe kovácsolta Velencét és Magyarországot, akik a pápát kérték arra, hogy bírja rá az európai országok uralkodóit a szövetséghez való csatlakozásra. Az eredmény itt is csekély volt, ám a pápa bejelentette, hogy maga áll a hadak élére.⁹ 1463-ban adta ki *In minoribus agentes* kezdetű bulláját, amelyben beismerte ifjúkori tévelygéseit.¹⁰ Ezen bulla tartalmazza a híressé vált „*Aeneam recite, Pium recipite!*” felhívást.

1463 októberében bullában hirdette meg a keresztes hadjáratot, amelyben a Pápai Államon kívül csak Magyarország, Velence és Burgundia segítségére számíthatott. A hadak egy része össze is gyűlt, a pápa azonban már nem állhatott a hadjárat élére, ugyanis erősen leromlott egészségi állapota válságosra fordulván 1464. augusztus 15-én *Anconában* meghalt.

A XVI. században foglalták össze először *Cosmographia* címen *De Asia* és *De Europa*¹¹ című munkáit. A *De Asia* 1461 nyarán keletkezett. Ebben a földrajzi leírások lépnek előtérbe, hiszen az Ázsia történetére vonatkozó ismeretek e korban igen gyérek voltak. *Alexander Humboldt* szerint a *De Asia* Aeneas legtudósabb műve, és nagyban elősegítette a föld megismerését – s feltehetően igen nagy hatással volt Kolumbuszra. A *Cosmographia* második része a *De Europa* (lévén ez a második rész, a pápa előbb az *De Asiát* dolgozta ki részletesebben). A *De Europát* Aeneas már bíborosként kezdte írni, ám mint pápa még bővített rajta. A végső kidolgozás azonban elmaradt, ugyanis mielőtt ezt megtehetette volna, meghalt. Erre

vezethető vissza, hogy az Európa egyes fejezeteinek terjedelme néhol igen aránytalan, szerkesztése olykor az ideiglenesség benyomását kelti.

3) Az Európa *Timur Lenkre* és *I. Bajazidra* vonatkozó része (IV. fej.):¹²

Is (sc. Orcanes) vita functus duos reliquit filios, Solmanem et Pazaiten. Somane brevi e vita subtracto res universa ad Pazaitem deducta est. Qui prosperos fortunae adeptus afflatus usque adeo novelli regni fines extulit, ut Thraciam paene universam excepta Constantinopoli ac Pera Thessaliam Macedoniam, Phocidem, Boeotiam, Atticam maiori ex parte occupaverit: Mysos quoque Illyros, Triballos crebris excursionibus infirmaverit. Constantinopolim vero tum omni agro suburbanisque ac deliciis spoliavit: tum longa et perdifficili obsidione vexavit, ut cives desperata salute de deditione agere coeperint petissentque procul dubio, et in hostis saevissimi potestatem venissent, ni Tamerlanes ille Scytharum praepotens rex instar torrentis ipso incursum atque impetu cuncta prosternendo ac vastando Pazaiten ipsum occurrere ac reluctari conantem magno proelio et ingenti strage superatum in Asia cepisset. Hic est ille Tamerlanes terror gentium, in cuius exercitu duodecies centena milia hominum fuisse traduntur, Xerxe ad Dario maiorem, quorum copias siccata flumina prodiderunt. Iram ipse se Dei vocitavit, nec nomini crudelitas defuit. Multas ac praeclaras Asiae urbes delivit, homines tamquam pecora trucidavit, non aetati, non sexui pepercit. Damascum nobilissimam Syriae urbem diripuit atque incendit. Pazaiten catena vinctum prandens quasi canem sub mensa sua comedere iussit, ascensurus equum eo tamquam scabello usus est.

Életét befejezván Orkanész két fiút hagyott maga után, Szulimánt és Bajazidot rövid idő múltán elragadta a halál, s az egész állam Bajazidra szállott. Ő a szerencse ked-

vező fuvaltatát kihasználván újonnan szerzett országa határait olyannyira kitolta, hogy szinte egész *Thrákiát* – *Perát* és *Konstantinápolyt* kivéve – *Thesszáliát*, *Macedóniát*, *Phokist*, *Boiothiát* s *Attikát* nagyrészt elfoglalta. A *myseket*, *illíreket* és *triballokat* is meggyengítette gyakori betöréseivel. *Konstantinápolyt* pedig minden földjétől, külső területétől és ékességétől megfosztotta: oly hosszú és súlyos ostrommal gyötörte, hogy a polgárok a megmenekedés reményét feladván a megadással kezdtek foglalkozni, s ezt kétségkívül kérték, és e felettlébb ádáz ellenség hatalma alá is kerültek volna, ha *Timur Lenk*, a szkíták ama igen hatalmas királya rohanó folyam-szerű, mindent letaroló s elpusztító betörésével s támadásával magát *Bajazidot*, aki megkísérelt útjába állni, s ellene tusakodni, miután egy nagy csatában és hatalmas öldöklés után legyőzte, nem ejtette volna foglyul Ázsiában. Ez ama *Timur Lenk*, a nemzetek rettenete, akiről úgy tartják, hogy seregében egymillió-kétszázézer ember volt, *Xerses(é)*-nél és *Darius(é)*-nél nagyobb (sereg), akinek hadairól úgy tartja a hagyomány, hogy folyókat szárították ki. Magát Isten haragjának szokta volt nevezni, s e név mögött nem maradt el kegyetlensége sem. Ázsia sok ragyogó városát lerombolta, az embereket mintegy baromként mészárolta le, sem az életkorra, sem a nemre nem tekintvén nem irgalmazott. Damaszkuszt, Szíria legragyogóbb városát kirabolta, és felgyújtotta. Mikor reggelizett, a bilincsbbe vert *Bajazid*-nak azt parancsolta, mintegy kutyaként asztala alatt egyék, amikor pedig lovára kívánt felszállni, zsámolyának használta.

4) Említést érdemel, hogy noha *Aeneas Sylvius* a *De Europában* igen érzékletesen festi le a szkíta királynak nevezett *Timur Lenk*¹³ kegyetlenségét, nem mulasztja el, hogy a törököket még részletesebben s így kedvezőtlenebb színben ábrázolja: ezek szerint a török nemzet – amely szkíta és barbár¹⁴

– kegyetlen, gyalázatos, minden parázsnágban és bujálkodásban feslett, a törökök megesznek mindent, amitől mások irtóznak, így igásbarmok, farkasok és keselyűk húsát, valamint az elvetélt emberi magzattól sem tartóztatják meg magukat.¹⁵

Más helyen a tatárokat mint megátalkodott pogányokat említi, vagyis mint olyanokat, akik egyáltalában nem ismerik Krisztust¹⁶, ezer különféle vallásuk van, bálványokat és kígyókat tisztelnek, és súlyos bujaságban leledzenek.¹⁷ Ugyanakkor *Aeneas Sylvius*-nál nem lehet a szkítákat és a tatárokat egymástól világosan elhatárolni, ugyanis a két népet közvetlenül egymás mellett tárgyalja, s nem tér ki a köztük fennálló kapcsolat mibenlétére. Feltételezhető azonban, hogy a tatárokat – akárcsak a törököket – a szkíták utódainak tekinti, s ezen általánosságban a keleti, illetve sztyepei népek megnevezésének gyűjtőfogalmává vált nép jellemzésében kialakult topozokat viszi át korának tatárjaira.¹⁸

A szkíták és a tatárok esetében már említett – a pogányok leltásába sztereotip vonásnak számító – hedonizmus a törökökről, s általában az iszlámról alkotott képben játszik nem csekély szerepet *Aeneas Sylvius*-nál, amint ez a már pápaként *Mohamed* szultánhoz írott, annak megtérítését célzó leveléből is kitűnik: *Mohamed* a Sátán eszköze, s azért tette meg a gyönyört (*voluptas*) törvénye alappilléreül, mert természete hazug és buja volt¹⁹, s ez indította arra, hogy az általa megalkotott túlvilágképben a testi gyönyöröknek oly fontos helyet juttasson.²⁰

5) *Aeneas*-nak a *Timur Lenk*-ről és *I. Bajazid*-ról szóló leírása természetesen nem egyedi, ugyanezt számos humanista történeti munkában megtaláljuk.²¹ Az ezen eseményről beszámoló munkákról itt még csak hézagosságot tekintést sem kísérhetünk meg adni, csupán (Oláh Miklós Hungáriáját)²² egyet emelnénk ki – némiképp önkényesen.²³

E mű 1563-ban született Brüsszelben, Mária királynő udvarában, amelyet a szerző

Athila című munkájának²⁴ bevezetéséül szánt.²⁵ A Hungária első három fejezete a szkíta–hun történet áttekintését tartalmazza, s itt olvashatjuk a következőket (II. 8.): *Quidam Parthos quoque memorant Scytharum exules fuisse, quorum rex Thamerlanus transmisso Euphrate et equitum quadringentorum, peditum vero sexcentorum millium exercitu adversa Asia minore in potestatem redacta Pazaiten regem Turcarum eius temporis potentissimum pari copiarum numero regnum suum defendentem devicit atque in caveam veluti feram quampiam, inclusum per universam Asiam circumvexit; ...* – Egyesek a pártusokról is azt mondják, hogy szkíta száműzöttek voltak, az ő királyuk *Thamerlanus*, átkelve az *Euphrateszen* négyszázezer lovassal és hatszázezer gyaloggal, miután egész Kisáziát leigázta, *Pazaitest*, a törökök

akkori hatalmas királyát, aki hasonló nagyságú hadsereggel védte birodalmát, legyőzte, és ketrecbe zárva, mint valami vadállatot, egész Ázsiában körülhordoztatta...²⁶

6) A jelen írásunkban elmondottak önmagukban igen csekély és szerény eredménynek tekinthetők – talán még annak sem –, azonban mégis úgy véljük, nem volt teljességgel felesleges felhívni a figyelmet azon – újabb információt ugyan nem tartalmazó, ám a szerzőnek a tárgyhoz való viszonya miatt említést érdemlő – rövid leírásra, amelyet *Aeneas Sylvius Piccolomini*, a kiváló humanista már a török hódítás ellen oly határozottan – s rajta kívülálló okokból nem megfelelő eredménnyel – tevékenykedő *II. Pius* pápaként Bizánc 1402-es megmenekedéséről s a törökök csúfos vereségéről adott.

Jegyzetek

- ¹ MÉSZÁROS Cs., *Timur Lenk* (1336-1405), *Belvedere* 1999/XI.3-4., 32-35.old.
- ² Mészáros 34. „A XV. század végére már csak egy nagyhatalom létezett *Timur* egyre terjeszkedő hatalmi szférájának határán: az oszmán-török birodalom volt, élén a tehetséges *Bajazid* szultánnal (1389-1403). A feltörekvő török hatalmat még az európai kereszties seregek sem tudták feltartóztatni (Nikápoly, 1396). Úgy tűnt, éveken vagy hónapokon belül az egykor hatalmas Bizánc is az oszmán hódítók zsákmánya lesz. Ebben a politikai helyzetben jelent meg

Anatóliában Timur Lenk. 1402 júniusában indult hadba az oszmánok ellen. *Ankaránál* Ázsia két legerősebb serege és két leghatalmasabb uralkodója mérte össze erejét. A véres és hosszú csata *Timur* győzelmével végződött, s maga *Bajazid* szultán is fogságba esett. (Itt is halt meg 1403-ban.) Ennek a győzelemnek hatalmas az Európa-történeti jelentősége, hiszen mintegy fél évszázados, utóbb kihasználatlan haladékot kapott Bizánc, s egész Európa, hogy felkészüljön a török hódításra.”

* Az ígéretes tehetségű szerző sajátos jegyzetelési rendszerét a *Belvedere Meridionale* szerkesztősége nem változtatta meg, ezért ezek módosítás nélkül, betűhíven jelennek meg. A helyesírási és stílusi hibákért és tipográfiai egyenetlenségért a kedves olvasók elnézését kérjük. A szerk.

³ A szerző neve latinosan *Aeneas Sylvius Piccolomineus*, olaszosan *Enea Silvio Piccolomini*. Ő maga a latin írásmódot használta, azonban az *Aeneas Silvius/Sylvius Piccolomini* latin-olasz hibrid alakot mind a nemzetközi, mind a magyar szakirodalom olyannyira befogadta, hogy jobbnak láttuk azon nem változtatni..

⁴ Ehhez bővebben pl. *E. HOCKS, Pius II. und der Halbmond, Freiburg im Breisgau 1941.*

⁵ Életének és munkásságának monografikus feldolgozásai közül kiemelendő: *G. VOIGT, Enea Silvio de'Piccolomini als Papst*

- Pius der Zweite, Bd.1-3. Berlin 1856-1863.; W. BOULTING, Aeneas Sylvius, orator, man of letters, statesman and pope, London 1908.; G. PAPARELLI, Enea Silvio Piccolomini, Bari 1950.*
- ⁶ A fordítás alapjául a következő kiadás szolgált: *Aeneae Sylvi Piccolominei postea Pii II. Pape Opera Geographica et Historica, Helmstadii, Impensis Joh. Melch. Sustermanni, Bibliopolae ibid. 1699.* (De ASIA 7-217.old., De EUROPA 218-374.old.)
- ⁷ Műveinek felsorolását és mérvadó kiadását l. *TUSCULUM LEXIKON griechischer und lateinischer Autoren des Altertums und des Mittelalters, W. Buchwald – A. Hohlweg – O. Prinz, München 1963.406.old.*
- ⁸ Többek között egy erre vonatkozó levelet is tartalmaz: *Aeneas Sylvius Piccolomini, Pápa vagy zsinat? (Válogatott levelek), összeállította BORONKAI Iván, fordította Boronkai I. és Kapitánffy I., Budapest 1980. Kinél a fő hatalom: a pápánál vagy a zsinatnál? 28-40.old.*
- ⁹ A tervezett kereszties hadjáratához bővebben l. TÖRÖK J., Péter vándorúton, Budapest 1991. 140-146.old.
- ¹⁰ E bullát hosszabban idézi PÓR A., *Aeneas Sylvius – II. Pius pápa, Budapest 1880. 332.old.* és köv.
- ¹¹ Az Európa egyes fejezeteit magyar nyelven l. Szemelvények *Aeneas Sylvius Piccolomini* "Európa" c. művéből, fordította, sajtó alá rendezte és a bevezetést írta NÓTÁRI Tamás, *Documenta Historica* 42. Szeged 1999.; valamint NÓTÁRI T.: A török terjeszkedés állomásai *Aeneas Sylvius Piccolomini* "Európa" c. művében, *Actas* 1999/4. (sajtó alatt).
- ¹² *Europa* 233.old.
- ¹³ *Tamerlanes ille Scytharum praepotens rex*
- ¹⁴ *Europa* 231.old. *Turcarum gens scythica et barbara est.*
- ¹⁵ *Europa* 232.old. *Gens truculenta, ignominiosa et in cunctis stupris ac lupanaribus fornicaria. Comedit, quae ceteri abominantur, iumentorum, luporum et vulturum carnes, nec abortivis hominum abstinent.*
- ¹⁶ I.D. MANSI, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio, vol. 32, Parisiis 1901.* (Utánnnyomás Graz 1961.) 32. 210. *Tartari cum quibus Livonii pugnant, Christum prorsus ignorant.*
- ¹⁷ *Asia* XVIII. 54.old. *Religionum mille modi, idola et serpentes colunt, in libidinem profusi.*
- ¹⁸ D. GEBEL, *Nikolaus von Kues und Enea Silvio Piccolomini, Hannover 1977.53.old.*
- ¹⁹ Pio II. (*Enea Silvio Piccolomini*) *Lettera a Maometto (EPISTULA ad Mahumetem), a cura di G. TOFFANIN, Napoli 1953.* (Collezione umanistica diretta da G. Toffanin 8.) 156.old.
- ²⁰ *Epistula* 148.old.
- ²¹ Az első európai szerző, aki a törökök történetét összefoglalta, *Nicolaus Sagundinus* (1400/10-1464) volt, akit *Aeneas Sylvius* is mint a görög és latin történelemben jártas férfit (Europa IV. 232.old. *Nicolaus Sagundinus vir Graecae et Latinae historiae peritissimus*) említ, és akinek 1456-ban elkészített "De origine et gestis Turcarum" c. művét saját munkájában forrásként felhasználta.
- ²² Az idézett kiadás: *Nicolaus Olabus, HUNGARIA – ATHILA, ediderunt C. Eperjessy et L. Juhász, Budapest 1938.* Magyar nyelven: Oláh Miklós, Hungária, az előszót és a jegyzeteket írta SZIGETHY Gábor, fordította NÉMETH Béla, Budapest 1985. Oláh Miklóshoz bővebben l.: GALÁNTAI E.: Magyarországi humanista történetírók, Szeged 1999. (kézirat) 184-198.old.
- ²³ A választás önkényes volta mellett meg kell említeni, hogy Oláh Miklós több helyen felhasználta *Aeneas Sylvius* Európáját saját munkájának megírásához. Név szerint kétszer említi: (*Hungaria* IV. 13.,XII.5.), ezen utóbbi esetben még a hivatkozás helyét is megadván: *In hac provincia a maiorum nostrorum temporibus ad nostram aetatem duae feruntur familiae in initio ex eadem domo ortae, altera Dana a Dano waywoda, altera a Dragula Dragulana,*

quarum Aeneas etiam Sylvius in Europa capite secundo meminit. – Ebben a tartományban ősi időktől kezdve napjainkig két (uralkodó) család volt, melyek kezdetben ugyanabból a házból származtak: az egyik a danusok, Danus vajdától, másik a dragulák, Dragulától, róluk *Aeneas Sylvius* is említést tesz Európájának második fejezetében. (Német 53.old.) A vonatkozó hely *Aeneas Sylvius*nál: (*Europa* II.228.old.) *Inter Valachos tempestate nostra duae factiones fuere: altera Danorum, altera Dragularum.* – A valachusok között a mi időnkben két párt volt, a danusoké és a dragulaké. (Nótári 22.old.) A Hungáriának a *Timur Lenke*re vonatkozó bekezdésének elsődleges forrása feltehetően nem *Aeneas Sylvius* Európája volt, ugyanis Oláh Miklósnál sem a sereg létszáma, sem a *Bajazid*ot ért megaláztatásra hozott

példa nem azonos az *Aeneas Sylvius* által említettel.

²⁴ Az *Athilát* magyar nyelven KULCSÁR Péter fordításában olvashatjuk; Humanista történetírók. Magyar remekírók. Szerk. Kulcsár P. Budapest 1977. 329-390.old.

²⁵ Szigethy 83.old. Erre utal a *Hungaria* utolsó mondata is (XIX.19.): *His a nobis brevius modestiusque, quam Hungariae est fertilitas, expositis rem iam institutam adgrediamur.* – Miután mindezt röviden és Magyarország termékenységénél szerényebben előadtuk, térjünk rá kítűzött tárgyunkra. (Németh 81.old.)

²⁶ Németh 17.old. Mind *Aeneas Sylvius*, mind Oláh Miklós említi a *Bajazid*ot állítólagosan ért nyilvános megaláztatásokat, ám ennek történeti hitele kétes, a híradás inkább szóbeszéden alapult. (vö. Szigethy 88.old.)

Somogyi Ferenc

Az ír–magyar párhuzamok és sorsközösség

„Nemzetiségen nyelvi és érzelmi közösség értendő, anélkül, hogy ebbe beletartozna a származás közössége; a nemzetiségnek nem kell egy államhoz tartoznia.”²¹

„E két nép egy fészekből indult ki a sötét múltban, hogy a népelet nehéz küzdelmélt végigharcolja. Évezreden átküzdött történetükben mindég hasonló tulajdonságokkal bírtak; sokszor politikai helyzetük is érdekesen hasonló volt; sőt véralkításuknak a hasonlatossága is lépten-nyomon felismerhető.”²²

Bizonyos hasonlóságot lehetett fölfedezni Írország és hazánk történelme között, s ez volt az egyik legerősebb szál, amely bennünket hozzájuk kötött. Már a XVI. században felvetődött a kelta–magyar sorsközösség gondolata, s ez a gondolat a XIX. században költészetünket egészen áthatja. Az Európa szerte ismertté vált ír nyomor a jobbágyság

felszabadításának korában nálunk is időszerrév tette az ír kérdés tanulmányozását. Magyar írók és államférfiak – Szemere Bertalan, Bárány Eötvös József, Pulszky Ferenc stb. – keresték föl a távoli országot, hogy személyesen győződjenek meg az ír helyzetről.

A Magyarországon járt angol utazók a magyar és az ír nép lelki tulajdonságai között fedeztek fel hasonlóságot. Erre példa Miss Pardeo angol utazó, aki hosszabb időt töltött Magyarországon. Megfigyelte a magyar viszonyokat, tanulmányozta a magyar intézményeket. Megleپődéssel látja a nagy hasonlóságot az írek és a magyarok között. Mindkét népben ugyanazt a nemes nagylelkűséget, nyíltszívűséget, lovagiasságot, könnyelműséget veszi észre. „Ezek a hasonlóságok annyira feltűnnek, hogy szinte lehetetlen nem észre venni azokat, ha hosszabb

99/XI. 5-6.

ideig tartózkodik valaki a magyarok között” – írja Miss Pardeo.

Sárváry Eöry Sándor az írek lelki alkatát germán olasz és francia vonások alapján rajzolja meg, de más népek tulajdonságait is felismeri bennük. Így jellemzi őket: olvadékony és ügyes, mint az olasz, élénk, szellemdús mint a francia, öntudatos mint a német, szívélyes és gyúlékony mint a magyar, könnyelmű mint a lengyel és hízelgő, léha mint az orosz.³

Ezen kívül más tekintetben is találunk párhuzamot a magyarok és az írek között. Egy ilyen összehasonlítás szerint hazánk valamint Írország nagyszerű természeti előnyöket élvez, de a rossz kezelés és a vállalkozó készség hiánya miatt a lakosság nem részesül eléggé annak jótéteményeiben, javaiban. Egy másik helyen a magyar és az ír paraszt összehasonlítását találjuk. A magyar paraszt sokkal jobb anyagi helyzetben van, mint az ír. Keresetének több mint a fele megmarad élelemre, míg az ír paraszt igen magas bért fizet és nem marad semmi megtakarított pénze, akármilyen jó legyen is a termés.⁴

Így tehát a történelem folyamán kifejlődtek bizonyos érintkezési felületek köztünk és az írek között, ha ezeknek az érintkezéseknek állandóbb jellege nem is volt. A századfordulón bontakozott ki Arthur Griffith írónak (az ír nemzeti mozgalom egyik vezetőjének) a magyar függetlenségi törekvéseket, majd az osztrák-magyar kiegyezést példaértékűként az ír nép elé állító munkássága. Ebben többek között igen nagy tisztelettel, elismeréssel nyilatkozik Deák Ferenc politikai tevékenységéről. Griffith, gondolatait az általa alapított United Irishman című lapban leközlött cikksorozatában tárta a nyilvánosság elé. Óriási sikert aratott a cikksorozat, majd ennek következtében és erre építve írta meg Griffith *The Resurrection of Hungary* (Magyarország Feltámadása) című művét, melynek első kiadását – ami 30 000 példányban jelent meg – a megjelenését követő néhány hét alatt elkapkodták.

A könyv részletesen taglalja a szabadságharc leverését követő eseményeket, beszámol a kiegyezéshez vezető út buktatóiról és fordulópontjairól.

A mű első kiadásának előszavában először az ír függetlenségi törekvéseket állítja példaként az 1848–49-es forradalom és szabadságharc előtti és utáni Magyarország elé. Beszámol arról, hogy az ír nemzeti függetlenségért vívott harcok és ezek hősei igen nagy hatással voltak a fiatal Magyarország íróira.⁵

Griffith már az első fejezetben közöl ismertetőt Magyarország földrajzi fekvéséről és ezeréves történelméről (az államalapító Szent István, majd Hunyadi János érdemeit emeli ki főként a középkori magyar történelmi személyiségek közül), rövid áttekintést ad a Habsburgok magyarországi hatalomra jutásáról, majd hatalmuk kiteljesítéséről. Részletesebben taglalja a XIX. század nagyjainak – Kossuth, Széchenyi – tevékenységét, valamint a szabadságharc politikai és katonai értékelését. A „Szabad Magyarország” előfutáira, a költőkre, Batsányira és Vörösmartyra nagy hatást gyakoroltak a kelta inspiráció elemei. A fiatal Magyarország újságírói tanították népüknek, hogy Írország népe hogyan hiúsította meg az őt elnyomó zsarnokságot, ami olyan volt, mint amely később halállal fenyegette Magyarországot.

Griffith a két ország közötti párhuzamot leginkább az 1849-es évben látja. Ekkor Írországban a nagy éhínség ért véget, amely hatására talán úgy lehetne jellemezni e földjét és lakosságát, hogy „alaposan lerongyolódott”.

Magyarország sem festett jobban: az osztrák sasok fűrődtek a magyar vérben és évtizedekre letörölték a Magyarország nevet a térképről. Ekkor már Európa is csak csóválta a fejét és közben ezt mondta: „Magyarország nincs többé”. Ennek ellenére ez a nép soha, egyetlen egyszer sem tett úgy, mintha lojális lenne a hatalomhoz, amely bilincsbe verte őt és annak ellenére, hogy Ausztria erőszakkal térdre kényszerítette és

kicsavarta a szabad alkotmány vonakodó kezeit, hogyan lett mégis olyan erős Magyarország, mint ahogyan láthatjuk ma (1904).

Az idők megváltoztak és most (1904-ben) Magyarország vált Írország példaképévé.⁶

Griffith ekkor már az osztrák-magyar kiegyezés gyümölcsöző következményeit látja a századelő Magyarországon. Összehasonlítja a „régit” és az „új” Magyarországot. Anno 6 millió fontos éves bevétel volt és öt lap sem volt, ami magyarul megjelent volna, valamint ezzel együtt még igen nagyfokú, állandó elnyomás nehezedett az országra. Ma (1904-ben) Magyarország éves bevétel 42 millió font, ezenkívül 800 lapot és újságot adnak ki magyar nyelven. Ezen ország birtokában van egy igen-igen terjedelmes modern irodalomnak, egy igazságos földrendszernek⁷ és egy a világot behálózó kereskedelemnek. Ez egy virágzó és szépen szaporodó nép, melynek élén egy Nemzeti Kormány áll. Magyarország egy nemzet. A magyar, nemzet volt a nemzetben Bécs uralma alatt, az ír jelenleg is nemzet a nemzetben London uralma alatt.⁸ Griffith őszinte csodálattal beszél a „boldog békeidők” Magyarorszájáról.

A mű egyfajta Deák-életrajzként is felfogható. Követendő példaként állítja a magyar államférfit hazája politikusai elé. „A mindenkori ír politikusnak cselekvőnek és bölcsnek kell lennie, akárcsak a kiegyezést létrehozó Deák Ferencnek.” A két nép történelme közötti párhuzam leglényegesebb eleme az „Októberi Diploma” és a „Februári Pátens” után kialakult magyar álláspont, amelyet 1904-ben minden nehézség nélkül alkalmazni lehetett az ír viszonyokra. Vajon hányan tudják ma hazánkban, hogy az ír függetlenségi mozgalom a századforduló utáni években bibliaként forgatta ezt a művet. Érdeklődésünkre tarthat számot az a tény, hogy a

népeink közötti párhuzamot felállító újságíró, olyan kvalitású ember volt, akiben az 1921 decemberében megalakuló Ír Szabadállam első miniszterelnökét tisztelhetjük. „Az ír emberek nem kevésbé hazaszeretőek és intelligensek, mint a magyarok.”⁹

Érdekesnek tűnik hangvétele a magyarok sorsát illetően, hiszen az érezhető ki belőle, mintha a kiegyezés utáni Osztrák-Magyar Monarchián belül Magyarország helyzetét szinte teljes dominanciával jellemezné, sőt mintha egy független, szuverén államról lenne szó: „ma már újra áll, mint egy szabad és virágzó nemzet az európai államok sora előtt”.¹⁰ Mint tudjuk, ez nem igazán fedte a valóságot. Mindazonáltal elgondolkodtató, hogy egy európai viszonylatban távoli országból hogyan látták és ítélték meg a magyar viszonyokat.

Jegyzetek

- ¹ Arató Endre: *Nemzetiségi kérdés Nagy-Britanniában*. Bp., 1978, 239.
- ² Egan Lajos: *Írország*. Történeti vázlatok. Bp., 1905, 3-4.
- ³ Sárvány Eöry Sándor: *Az angol, ír és a skót*. A magyar Ember Könyvtára III. köt. 1863, 218.
- ⁴ Austria, 1837. évf. 295.
- ⁵ Arthur Griffith: *Resurrection of Hungary*. Dublin, 1918., XIII.
- ⁶ Griffith: i. m. XIV.
- ⁷ A XIX. század végén Írországban a földkérdés mozgósította a tömegeket, számos szervezet alakult az írországi „földügyek” megoldására, így hangsúlyozottan nagy jelentőséget tulajdonít Griffith a magyar „földrendszer”-nek.
- ⁸ Griffith: i. m. XIV. p.
- ⁹ Szentesi Zöldi László: *Arthur Griffith könyve a magyarokról*. Bp., 1998, Magyar Fórum, 16.
- ¹⁰ Griffith: i. m.: XVII. p.

Engi József

Pihenő

A szegedi autóbusz-közlekedés története**2. rész: 1945-től napjainkig**

A szegedi napilap, a Délmagyarország, amit április 16-án betiltottak és november 19-én jelent meg újra, a meginduló életről többek között ezt írta: „A város él, mozog, létezik. Az utcákon a régi sárga villamosok csak futnak; villany-, víz-, gázszolgáltatásban nincs fennakadás; az üzleteket minden reggel kinyitják; helybeli postaforgalom is van, amely a telefonforgalom hiányát igyekszik pótolni s általában a város képe megnyugtató...” A cikkből azonban az is kiderül, hogy a Gázgyár szénkészlete csak december 15-ig elég, és a szénellátást feltétlen meg kell oldani. A város újjáépítésének problémáit Dr Valentiny Ágoston polgármester így foglalta össze: „A várost elhagyó németek és cinkosaik is hozzájárultak ahhoz, hogy megbénítsák az itt maradó lakosság életét... Lerombolták a közúti és a vasúti hidat, elhurcolták a gépjárműveket és a lófogatú kocsik nagy részét, s az élelmiszerkészletet is jó részben. Teljesen ellátatlan állapotban hagyták a várost. A város és az országközi forgalom jelentős lépéssel haladt előre a vasúti híd és a közúti híd fahíddal történt pótlásával, amelyhez a város és a közeli falvak népe is hozzásegített munkájával. Remélhető a vasúti forgalom mielőbbi rendbehozása és a polgári személyforgalom valamint a nagyon kívánatos teherforgalom megindítása...” A villamosközlekedésről az olvasható, hogy „ma már csaknem valamennyi vonalon közlekedik. Már az is megnyugtató volt a város lakosságára nézve, amikor először a Takaréktár-utca és a rókusi vasútállomás között megindult a forgalom. Ma már szabályszerűen közlekedik a két pályaudvar között; ezenkívül a Széchenyi tértől a Fodortelepig és az Annavíz-forrástól

Somogyitelepig jár a villamos... A Vágóhíd felé egyelőre nem állítják be a villamosokat, úgyszintén a Belvárosi temető felé sem. Valószínű azonban, hogy egy későbbi időpontban erre is sor kerül...”

A kisvasútról többek között az olvasható, hogy „a Rudolf-téren reggelenként és kora délután feltűnik a tanyai kisvasút jól ismert szerelvénye, amely még azokban az időkben is szorgalmasan járt a tanyák között, amikor a hóviharak minden más közlekedést lehetetlenné tettek... A kisvasút már hetek óta bekapcsolja ismét a tanyavilágot Szeged vérkeringésébe, a közellátást szinte egyedül biztosítja...”

A várost érintő vasútvonalakon a közforgalmú vonatközlekedés nehézségei és a forgalom korlátozása mellett jelentős hadiforgalom bonyolódott le. Átmenetileg ismét megindult a közforgalmú vonatközlekedés Nagyvárad–Szeged–Szabadka–Baja és a Délvidék között is. A háborús eseményeken túljutva már 1944. október 31-én megindult a vonatközlekedés Szeged és Kiskunfélegyháza között. Az első szerelvény 6 kocsi-ból állt és 350 utas vehette igénybe. Az üzletvezetőség hangsúlyozta, hogy „a megindult forgalom nem teljesen menetrendszerű személyszállító vonat, hanem csak szükségjárat, ami késhet is, vagy rendkívüli okok miatt egy-egy napon el is maradhat. Természetesen a vasútigazgatóság mindent elkövet, hogy biztosítsa a járatot...” Ugyanez a szerelvény Szeged-Rókus és Nagyszéksós között is tett egy „fordulót”. 1944. november 3-tól Szegedtől az algyői hídig, november 12-től Szegedtől Szőregig jártak a vonatok. A vonalak többi részét 1945-ben üzembe helyezték, de az árufuvarozás még

nagyon akadozott. A város szénellátását sem tudták folyamatosan biztosítani, ezért többször volt gázhiány, áramkimaradás, és többször leállt a villamosközlekedés is.

A közlekedési nehézségek enyhítése és a fővárosi közellátás javítása érdekében a közellátási hivatal 1945. május elején rendszeres lófogatú kocsijáratot tervezett indítani Szeged és Budapest között, amit a kereskedők kizárólag árufuvarozási céllal vehettek volna igénybe. Ekkor Szegedről Budapestre egy éjszaka Ceglédig közlekedő személyvonattal, majd itt a Debrecen felől zsúfoltan érkező személyvonatra történő átszállással lehetett eljutni. 1945. május 25-től már Budapestig közlekedett az éjszakai személyvonat, de csak azok vehették igénybe, akik a rendőrhatalóságtól utazási engedélyt kaptak. 1945. június elejétől megindult a gyorsáruforgalom, ekkor Szegeden az éjszakai személyvonathoz 5 fedett teherkocsit is csatoltak. Június 24-től megindult a darabáru fuvarozás, ami már jelentősen javította a közellátást is

Szeptember 20-án már arról számolt be a helyi sajtó hogy „a MÁVAUT telepén a közeli napokban befejeződik egy társaskocsi helyreállítása, és az orosz városparancsnokság hétfőn, szerdán és pénteken autóbusszjáratot indít Szegedről Budapestre. A 40 személyes autóbusszon 20 helyet a polgári lakosság részére engednek át. A járat reggel 6 órakor indul a rókusi vasútállomástól, kb. 10 órakor érkezik a fővárosba, onnan délután 4 órakor indul vissza. A járatot állandóan orosz őrség kíséri, tehát tökéletesen biztonságos utazást nyújt...” (A volt MÁVAUT telep ma a Magyar Autóklub tulajdona.) 1945. október 14-én a Szent István téri garázsban elkészült az első roncsokból újjáépített teherautó, és befejezés előtt állt egy autóbussz is. Az autókkal a MATEOSZ keretében vállaltak személy- és árufuvarozást, ami akkor sem volt problémamentes. 1946 februárjában a szegedi

MATEOSZ már a hatóság védelmét kérte a „vadfuvarozók” ellen:

„A szegedi körzetnek 20 tagja van, és 12 teherautóval áll a város szolgálatában. A szegedi körzet tagjai roncsokból építették fel kocsijaikat és a múlt év eleje óta szakadatlanul fuvaroznak. Legnagyobb konkurenciát az álüzemi fuvarozók jelentenek, mondta Och Nándor a MATEOSZ szegedi körzetének vezetője. A MATEOSZ tag hatósági ellenőrzés alatt áll, és jelentős összegű adót fizet, teljes anyagi és biztonsági felelősséggel tartozik az üzletfélnek. A kocsik is állandó hatósági ellenőrzés alatt állnak. A vadfuvarozók nem vesznek részt a közteherviselésben, olcsóbban vállalják a fuvar, ezzel rontják a legális fuvarozók helyzetét... 1945. V-XII. hónapokban összesen 100 ezer km-t futottak a MATEOSZ kocsik és kb. 16 ezer személyt és 20ezer tonna árut fuvaroztak egyetlen sérülés nélkül...” A szabad szakszervezetek autójavító munkaközössége a Szent István garázsban 1946. február végére elkészítette a már említett autóbusszt, és átadták a városnak. Ezzel a 40 személyes autóbusszal indult meg Szegeden a II. világháború utáni első rendszeres autóbusszjárat. Március 2-án először Felsőközpont, majd onnan visszatérve Sándorfalvára tették meg a hatósági próbat, ami olyan jól sikerült, hogy másnap megindult a menetrend szerinti közlekedés. [10. ábra]

Március 18-tól Szeged-Kiskundorozsma és Szeged-Árpádközpont /ma Üllés/ között is megindultak az autóbusszjáratok.

Szegedről indult Kiskundorozsmára:	8.00	9.00	12.00	16.00
Kiskundorozsmáról indult Szegedre:	8.30	9.30	12.30	16.30
Szegedről indult Árpádközpontra:	6.30	14.00		
Árpádközpontból indult Szegedre:	7.30	15.10		

A sándorfalviak ekkor két pár járatot kaptak:

Szegedről indul Sándorfalvára: 6.30 13.30
 Sándorfalváról indul Szegedre: 7.10 14.10

Az autóbuszjáratok Árpádközpontra csak kedden, szerdán, pénteken és szombaton, Kiskundorozsmára és Sándorfalvára vasár- és ünnepnap kivételével naponta közlekedtek.

Március 20-tól a felsőközponti járat útvonalát Kistelekig meghosszabbították, és megindították az algyői járatot.

Szegedről indult Algyőre: 7.30 16.00
 Algyőről indult Szegedre: 8.10 16.40

Ezt követően a szegedi autóbusz-közlekedés főbb eseményei a következők voltak:

– 1946. július 20-tól, szombattól minden szerdán és szombaton Szeged–Szőreg–Deszk között is közlekedett autóbuszjárat. (Az autóbusz Újszegen a gyógyszerártól indult, ami a Vedres utca sarkán volt. A belvárosi hídról jobbra kanyarodva kb. az első házgyári lakóépület helyén volt egy magasföldszintes házban.)

Ugyanekkor indult meg, és naponta közlekedett a szeged–szőreg–kübekházi járat is.

– 1946. november 1-től vasárnap kivételével naponta, az eddigi járat meghagyásával új autóbuszjáratot indított a MÁVAUT Budapest és Szeged között. A járat 6.45-kor indult a fővárosból és 20.00-kor érkezett vissza.

– A szegedi vasúti hídon 1944. augusztus 24-én, a légitámadás után végleg megszűnt a forgalom. A híd pótlására a szovjet katonai csapatok ideiglenes fahidat építettek, amin 1944. november 12-től 1946. december 6-ig közlekedtek a vonatok és a közúti forgalom is lebonyolódott rajta. A forgalom megszűntetése után Szeged és Újszegen között 111 km-re nőtt a távolság! A fahidat hamarosan elbontották.

– 1947. február 17-től a MÁVAUT menetrendjében az alábbi változás történt:

Budapestről indul: 6.45	Szegedre érkezik: 10.55
Budapestről indul: 16.30	Szegedre érkezik: 20.40
Szegedről indul: 5.30	Budapestre érk.: 9.30
Szegedről indul: 15.50	Budapestre érk.: 20.00
Bajáról indul: 5.00	Szegedre érkezik: 9.00
Szegedről indul: 15.30	Bajára érkezik: 19.30

A járatok csak munkanapokon közlekedtek és a szegedi induló állomás a Széchenyi téren volt. [11.ábra]

– 1947. március elején Debrecen városa értesítette Szeged város közönségét, hogy autóbuszjáratot akar létesíteni a két város között. Ha az előkészületek megtörténnek, a legrövidebb időn belül megindulnak a járatok.

– 1947 márciusában foglalkozott a tanács az iparkamara azon kérésével, hogy a volt vasúti híd mellett, a Tiszántúllal való közlekedési kapcsolat fenntartása érdekében létesítsen a város pontonhidat. Ezt a város nagyon költségesnek tartotta, és úgy határoztak, hogyha a Bertalan emlékműnél üzembe helyezik a teherkompot, az újszegedi vasútállomástól a Nagykörúton át Szeged állomásig autóbuszjáratot indítanak. (A Bertalan emlékmű az újszegedi oldalon, az árvízvédelmi töltésen álló obeliszk volt, amit azért, mert a jelenlegi Északi híd tengelyében lett volna, elbontottak.)

– 1947. április végén a MÁV bejelentette a városnak, hogy a Tiszán átkelő vasúti forgalom lebonyolítása céljából autóbuszjáratot szeretne indítani a szegedi és az újszegedi vasútállomás között de a mostani teherkomp nem alkalmas az autóbusz átszállítására. A város válaszában közölte, hogy az új teherponton már alkalmas lesz arra, hogy az autóbusz átmenjen rajta, de amíg elkészül, a kompot megerősítik és a lejárókat rendbehozzák.

– Szeged város autóbuszüzeme 1947. május 1-től az alábbi menetrend szerint közlekedtette járatait:

Szegedről indult Kiskundorozsmára:	6.00	7.20	9.00	12.00	15.00
Kiskundorozsmáról indult Szegedre:	7.45	8.05	9.25	12.25	15.25
Szegedről indult Sándorfalvára:	6.00	13.30			
Sándorfalváról indult Szegedre:	6.40	14.10			
Szegedről indult Árpádközpontra:	6.00	14.00			
Árpádközpontról indult Szegedre:	7.10	15.10			
Szegedről indult Kistelekre:	6.00	14.00			
Kistelekről indult Szegedre:	7.00	15.00			

Vasárnap és pirosbetűs napokon üzemszünet volt. Az üzem forgalmi irodájának címe: Bajcsy-Zsilinszky utca 2-4.

- A MÁVAUT szegedi kirendeltsége a Szegedi Nemzetközi Vásár látogatói részére 1947. június 1-én, 5-én és 8-án különjáratot indított Bajára és Budapestre. A különjáratú autóbusz Bajára 15.30-kor, Budapestre 15.50-kor indult.

- Szeged általános rendezési tervével kapcsolatban 1948 májusában felmerült az a kívánság, hogy a városba több irányból befutó MÁVAUT, városi és magánkezelésben levő autóbuszok központi állomása egy helyen legyen. A rendőrség a Széchenyi téren a Tombácز vendéglő és a városi idegenforgalmi iroda közötti részen építené fel a központi állomást, még az utazóközönség és a kiskereskedelem a Klauzál térre helyezné az állomást.

- 1948. október 3-tól a MÁVAUT szegedi menetrendje az alábbi volt:

Szegedről indult:		Szegedre érkezett:	
5.00 Budapest	5.50 Kiskunhalas-Kalocsa		
9.00 Baja-Kelebia	9.50 Budapest		
13.15 Kelebia-Baja	10.00 Kalocsa-Kiskunmajsza		
14.25 Kiskunmajsza-Kalocsa			
	10.30 Pécs-Baja-Mélykút		
15.30 Budapest	18.30 Kalocsa-Kiskunhalas		
16.10 Mélykút-Baja-Pécs			
	19.45 Budapest		

A járatok csak munkanapokon közlekedtek.

- A MÁVAUT szegedi főnöksége 1948. december 20-án indította új járatát Szeged-Makó-Hódmezővásárhely-Szentes-Szarvas viszonylatban. A járat csak munkanapokon közlekedett, 4.35-kor indult Szarvasról, 9.10-kor érkezett Szegedre, innen 12.50-kor indult vissza és 17.15-kor érkezett Szarvasra.

- A városi autóbuszüzem 1949. február 27-én, vasárnap délután az újszegeden levő SzAK-pályára különjáratot indított. A járatok 13 órától 5 percenként indultak a Városházától, a menetdíj 90 fillér volt.

- A Szegedi Hírlap 1949. március 3-án arról számolt be, hogy „a kormányzat a nemrégiben létesített Tanyai Tanács útján gondoskodni fog arról, hogy megszűnjön a rendszertelen építkezés, és gondoskodik arról is, hogy a kialakítandó tanyaközpontokat középületekkel, utakkal, kisvasúttal lássák el... Közlekedési szempontból nehéz helyzetben van a dorozsmai tanyavilágban alakult Árpád-község és Kistemplomtanya. A postai küldeményeket eddig a Szeged-Kalocsa között közlekedő MÁVAUT autóbuszok vitték, de ezek időközben leálltak, így újabb szállítóeszközzel kell gondoskodni. Dr. Szolnoki János szegedi postaigazgató a kérdés megoldása érdekében érintkezésbe lépett a várossal, aminek eredményeként a jövőben a városi autóbusz viszi Árpádközségbe és Kistemplomtanyára a postai küldeményeket...” (Ma: Üllés és Bordány.)

- 1949. március 13-án arról számolt be a Délmagyarország, hogy kultúrjárat indul Sándorfalvára. „A városi autóbuszüzem segítséget nyújt a dolgozó parasztságnak. Ezentúl minden szombat este 6.15 perckor kultúrjárat indul rendes menetjeggyel Sándorfalvára. Így a szórakozni kívánó sándorfalvi dolgozó parasztoknak nem kell már kora délután hazautazniuk, hanem szombat délután ellátogathatnak a színházba és a moziba is...”

– A szegedi autóbuszüzem nyerte meg a vidéki városok közötti versenyt, adta hírül a Délvidéki Hírlap 1949. június 10-én. „Elsősorban az önköltségsökkenés terén igyekeztünk példát mutatni. A mi kocsijaink némelyike egymillió kilométert futott és nagyon kihasznált állapotban van...Egy kilométerre az önköltség országosan 4.50 forint, amit mi 2.50-re leszállítottunk. Nem akarták elhinni Budapesten, hogy ezekkel az ósdi kocsikkal ilyen eredményt értünk el, mondta Komáromi István, de a könyvekből mindent ellenőrizhettek... Ha így haladunk, hamarosan élüzemek leszünk.”

– 1949. július 3-tól a MÁVAUT a szegedi dolgozók kérésére vasárnap és ünnepnapiakon vikend-autóbuszjáratot indított a Klauzál térről Kiskundorozsma Szikósfürdőre. A járatok esős, rossz idő esetén nem közlekedtek. Jó időben kb. óránként indultak és tértek vissza.

– A hatodik autóbuszt építették újjá a szegedi autóbuszüzem dolgozói, olvasható a Délvidéki Hírlap 1949. szeptember 24-én megjelent számában. „Az üzem dolgozói néhány hónappal ezelőtt újjáépítettek egy használhatatlan állapotban levő autóbuszt. A modern, Diesel motorral ellátott 30 személyes kocsit azóta bekapcsolódott a szeged környéki községek közötti közlekedés lebonyolításába. A napokban egy újabb autóbuszroncsot kapott az üzem. A dolgozók vállalták, hogy két hónap alatt egy új, tetszetős karosszériával 40 személyes autóbuszt készítenek belőle. Ez a hatodik autóbusz, amit az üzem dolgozói forgalomba állítanak...”

– A városi autóbuszüzem dolgozói egy újabb 30 személyes autóbuszt építettek roncsokból, és ezzel 1950. február elejétől minden szerdán és szombaton új járatot indítanak Szeged tanyavilágába. A járat menetrendje:

6.30	14.00	Szeged	8.15	16.15
7.05	14.35	Szatymaz	8.10	15.40
7.25	14.55	Összeszék	7.50	15.20
7.30	15.00	Veszelyovszki tanya	7.45	15.15

A járatokat egy hónap próbaidőre indították azzal az ígérettel, hogy ha kellő számú utas lesz azokon, a forgalmat továbbra is fenntartják.

– Város- és piacrendezési okok miatt 1950. február 20-án megszüntették a szegedi kisvasút Átrakó pu. és a Rudolf téri végállomás közötti vonalszakaszát. Ekkor a városi autóbuszüzem (a szegedi Gépkocsiközlekedési Községi Vállalat) a villamosközlekedés megindításáig, március 1-ig, autóbuszokat közlekedtetett a Marx tértől a kisvasút Átrakó állomásáig az érkező és az induló vonatokhoz. Március 1-től 6-os jelzéssel, 24 percenként közlekedtek a villamosok. [12. ábra]

– 1950. május 21-től, vasárnaptól kezdve a szegedi autóbuszüzem a dolgozók kívánságára minden vasárnap autóbuszjáratot indított Kiskundorozsmára és Sándorfalvára.

Szegedről indult Kiskundorozsmára:				
8.00	14.00	21.00		
Kiskundorozsmáról indult Szegedre:				
8.30	14.30	21.30		
Szegedről indult Sándorfalvára: 9.00 19.30				
Sándorfalváról indult Szegedre: 9.40 22.10				

A korabeli sajtó szerint: „Ezekkel a járatokkal az Autóbuszüzem nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy a falvak dolgozói parasztjai közelebb kerüljenek a városhoz...”

A következő években az autóbuszjáratok viszonylata, gyakorisága, menetrendje a szükségletek, igények és főként a lehetőségek szerint változott. A Szegedi Gépkocsiközlekedési Vállalat 1954. október 18-tól, hétfőtől, munkanapokon a szegedi autóbuszállomástól indult és a Sztálin (ma Tisza Lajos) körút, Szentháromság utca,

Mátyás tér, Földmíves utca, Sárkány utca útvonalon haladt Hattyastelepre. A járat menetrendje:

Autóbuszállomástól indult:	7.15	7.30
Hattyastelepről indult:	13.15	13.30

1949-ben az ipar, a kereskedelem és a mezőgazdaság átszervezésével együtt a Magyar Teherfuvarozók Országos Szövetségét (MATEOSZ) is átszervezték, és megalakították a Teherfuvarozási Nemzeti Vállalatot. (TEFU) A TEFU szegedi főnöksége 1949 májusában 16 db gépjárművel kezdte meg működését. A következő években a TEFU-t többször átszervezték. Így jött létre 1950. október 1-én az önálló, Csongrád megye területére kiterjedő hatáskörrel rendelkező Szegedi Teherautófuvarozási Vállalat.

1953. október 1-től újabb átszervezés történt, amit az tett szükségessé, hogy az ország területén eltérő rendeltetésű, de üzemeltetés szempontjából alapvetően azonos jellegű gépjárműveket üzemeltető vállalatok működtek különböző irányítási rendszerben. A közúti személyszállítás feladatát a MÁVAUT látta el, amely egységeit főnökségei és kirendeltségei útján irányította. A Vidéki Taxi Egyesülés a városokban üzemeltetett személygépkocsik és bérautók foglalkoztatását irányította. A Közlekedés és Postaügyi Minisztérium (KPM) a különböző szakágazataiba tartozó területi egységeit 1953-ban vegyes profilú vállalatokká alakították át, és középírányító szervként létrehozta az Autóközlekedési Igazgatóságokat.

1953. október 1-én alakult meg Békéscsabán a 8. sz. Autóközlekedési Igazgatóság, a szegedi ekkor 82. sz. Autóközlekedési Vállalat nevet kapta. 1953. november 1-én minisztertanácsi rendelet alapján a Vidéki Taxi Egyesülés beolvadt a 82. sz. Autóközlekedési Vállalatba. 1953. december 1-én a MÁVAUT szegedi kirendeltsége is a 82. sz. Autóközlekedési Vállalat irányítása alá került. Ebben az időszakban a kirendeltség 7

darab autóbuszal, 3 darab bódés és 4 darab ponyvás Csepel tehergépkocsival rendelkezett. A ponyvás tehergépkocsik voltak az első vonatpótló „autóbuszok” Szeged és Újszeged állomás között.

1954-ben újabb átszervezés történt. Az Autóközlekedési Igazgatóságok új székhelyei a MÁV igazgatóságok székhelyét követték, és területi határait is azzal azonosan határozták meg.

Így került 1954. október 1-jén Békéscsabáról Szegedre a 8. sz. Autóközlekedési Igazgatóság, és Szegeden új számozásban 4. számot kapott. A békéscsabai vállalat ezek után 41., a szegedi 42. sz. Autóközlekedési Vállalat név alatt működött tovább. A szegedi igazgatóság új vállalatai a kecskeméti 43. sz. és a bajai 44. sz. Autóközlekedési Vállalatok lettek.

Az 1950-es évek közepére Szegeden a villamossal el nem látott területeken már annyira megnövekedtek az utazási igények, hogy elkerülhetetlenné vált a helyi autóbuszjáratok megindítása. A villamos és a helyi autóbusz-közlekedés egységes irányítása és fejlesztése érdekében 1955. április 1-től megalakították a Szegedi Közlekedési Vállalatot. Ekkor 6 darab MÁVAG gyártmányú, Budapesten leselejtezett, de felújított autóbuszal Annaforrás-Petőfitelep-Tápé, Annaforrás-Szőreg, Annaforrás-Hattyas-telep és Annaforrás-Mihálytelek viszonylatban indították be a helyi járatokat. A járatok induló és végállomása közel az Annaforrás-hoz, a MÁV Igazgatóság épülete mellett, annak a Tisza Lajos krt. felőli oldalánál volt. Innen kevés gyaloglással elérhető volt a legtöbb hivatal, intézmény, és majdnem közvetlen átszállási lehetőség volt a villamosra is.

Helyközi és távolsági forgalomban az alábbi járatok közlekedtek:

A) A szegedi Gépkocsiközlekedési Vállalat járatai:

1. Szeged–Bordány–Üllés–Siposmalom megyehatár–Kiskunhalas viszonylatban Szeged és a megyehatár között naponta 2 pár járat, Szeged és Kiskunhalas között szerdán és szombaton 2 pár járat közlekedett.

2. Szeged–Kistelek–Csongrád között naponta 2 pár járat,

3. Szeged–Sándorfalva–Dóc között naponta 2 pár járat,

4. Szeged–Sándorfalva között munkanapokon 3 pár, vasárnap 2 pár járat,

5. Szeged–Kübekháza között munkanapokon 2 pár, vasárnap 2 pár és szombaton 1 pár járat közlekedett.

B) A 82. sz. Autóközlekedési Vállalat járatai:

1. Szeged – Kiskunmajsa – Kalocsa viszonylatban munkanapokon 1 pár járat,

2. Szeged–Baja viszonylatban (Kelebia átm.) munkanapokon 1 pár járat,

3. Szeged–Baja–Pécs viszonylatban (Mélykút átm.) munkanapokon 2 pár járat,

4. A Szeged–Makó–Tótkomlós viszonylatú járat Szeged és Hódmezővásárhely között csak csütörtökön közlekedett. (1 pár járat.)

5. Vonatpótló gépkocsijárat Szeged és Újszeged állomás között: naponta 7 pár járat.

C) A 16. sz. AKÖV járatai:

1. Budapest–Szeged viszonylatban naponta egy és munkanapokon még egy járat,

Szeged–Budapest viszonylatban munkanapokon 2 járat, munkaszünetes napokon 1 járat.

1955-től a Szegedi Gépkocsiközlekedési Vállalat „Csongrád megyei Gépkocsiközlekedési Vállalat” néven üzemelt tovább, telephelye változatlanul Pacsirta utca 1 sz. alatt maradt. A már említett viszonylatokban közlekedő járataikat vasárnap és munkaszüneti napokon közlekedő járatokkal bővítették. Új járatokat indítottak Szentes és Derekegyháza között hétfőn, szerdán és

szombaton, Hódmezővásárhely–Rárós és Hódmezővásárhely–Erzsébettelek között kedden és pénteken. Ezekben a viszonylatokban az említett napokon 2-2 pár járat közlekedett.

A budapesti autóbuszjáratok menetrendje nem változott.

1956. június 3-tól helyi viszonylatban

1. Annaforrás–Tápé,

1/a Annaforrás–Petőfitelep 1. utca,

2. Annaforrás–Hattyastelep–Gyálarét,

3. Annaforrás–Lemezgyár–Halgazdaság,

4. Annaforrás–Csongrádi sugárút,

5. Annaforrás–Szőreg között közlekedtek az autóbuszjáratok.

A Csongrád megyei Gépkocsiközlekedési Vállalat autóbuszrészlegét 22 db autóbuszt, 1959. május 1-től átvette az AKÖV.

A Klauzál térről a tér rendezése miatt a MÁVAUT szegedi állomását átköltöztették a Takaréktár utcába. Amikor megszűnt a Csongrád megyei Autóközlekedési Vállalat, az átvett járatok induló és végállomását az autóbuszállomással együtt a Bajcsy-Zsilinszky utcából szintén a Takaréktér utcába helyezték át, ahol ekkor hiába bővítették az autóbuszállomást, az hamarosan szűknek bizonyult. Erről az eseményről a Dél-magyarország 1959. július 2-án többek között ezt írta: „Nagy változásoknak lehetnek szemtanúi a Takaréktár utcában a távolsági autóbuszokkal utazók és Szeged lakossága... A 42-es Autóközlekedési Vállalat a városi tanács által adományozott helyiségekből kényelmes, tetszetős, tiszta, ízléses várótermet, irodákat s mellékhelyiségeket alakított ki. A mennyezet és oldalvilágítással, nikkelezett fémfelírásokkal, dísznövényekkel, politúrozott, igen szép bútorokkal ellátott váróterem átadására tegnap délelőtt került sor. Józsi Ferenc, az AKIG igazgatója és Csiszár Károly, az AKÖV igazgatója szólott az átadás és az átvételkor az utazóközönség igényeinek egyre fokozódó kielégítéséről.

Bejelentették, hogy az új váróterem is csak ideiglenes, mert Szeged egy nagy autóbusszpályaudvart kap... A Bajcsy-Zsilinszky utcai autóbusszállomás ezzel megszűnik és augusztus 6-tól minden irányba a Takaréktár utcai váróterem elől indulnak az autóbusszok...”

1959. október 1-től a MÁV megszüntette az (Újszeged)–szőreg–vedresházi gyenge forgalmú vasútvonalat. A vonalon naponta négy pár személyvonat közlekedett. Az átvétel után az AKÖV 8 pár, 1960 októberétől pedig már 13 pár járatot indított a Takaréktár utcából ebbe a térségbe. Ezen a vonalon vezették be először Csongrád megyében a három műszakba szállító járatokat. 1960-ban megkezdődött a megyei vegyesprofilú vállalatok szervezése. 1961-ben megalakult az Autóközlekedési Vezérgazgatóság (AVIG) és befejeződött a megyei Autóközlekedési Vállalatok (AKÖV) szervezése. Ezzel az átszervezéssel a szegedi székhelyű Csongrád megyei Autóközlekedési Vállalat 10. sz. kapott. (10. sz. Autóközlekedési Vállalat. Szeged, Marx tér 10–11. Városi iroda: Takaréktár u. 8.)

Az átszervezés időszakában a szegedi AKÖV 54 db autóbusszal bonyolította le a személyszállítást. 1960. március 7-től új autóbusszjáratot indítottak Szeged–Mórahalom–Ásotthalom között, ami azért volt jelentős, mert addig ezeket a településeket csak a kisvasút kötötte össze Szegeddel. [13. ábra]

A Szegedi Közlekedési Vállalat helyi autóbusszjáratok az alábbi viszonylatokban közlekedtek:

1. Annaforrás–Tápé,
2. Annaforrás–Hattyas - Gyála,
3. Annaforrás–Lemezgyár–Halgazdaság,
4. Annaforrás–Csongrádi sgt.,
5. Annaforrás–Újszeged–Szőreg,
6. Annaforrás–Mihálytelek,
7. Annaforrás–Petőfitelep.

A Délmagyarország című napilap a helyi autóbusszjáratokkal kapcsolatos eseményekről is rendszeresen beszámolt. 1960. június 17-én pl. az olvasható, hogy: „a legutóbbi tanácstag beszámolón több kritika érte a Közlekedési Vállalat autóbusszainak menetrendjét. A Közlekedési Vállalat a kérésnek eleget téve június 22-től a 4-es számú Csongrádi sugárúti autóbusszvonalon heti piacos napokon a jelenlegi járatok fenntartása mellett 10.10-es indulási idővel is közlekedtet autóbusszt. A hattyastelepiek kérésére pedig 21.45-kor is indul autóbussz. A járatok próbaként két hónapig közlekednek, és ha beválnak rendszeresen fognak közlekedni ebben az időpontban...”

1961. július 1-én arról ír a lap, hogy „több autóbusszjáratot megszüntet a Közlekedési Vállalat. A hónapok óta végzett utasszámlálás alapján néhány kevésbé kihasznált járatot július 3-tól, hétfőtől megszüntet a Közlekedési Vállalat...” (Lényegében napközben ritkították a járatokat.)

A Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium a nagyüzemi gazdálkodás elvének megfelelően a szegedi helyi autóbussz-forgalom lebonyolításával a szegedi 10. sz. AKÖV-öt bízta meg. Ekkor az AKÖV18 autóbusszt vett át az SZKV-tól és azokból 14-et selejtezték. Az új beszerzés és felújítás eredményeként 1963. január 1-től 9 helyi vonalon 19 autóbussz naponta 280 járatot teljesített. Az 1964. május 31-től érvényes helyijáratok menetrendjét a 14. a) ábra tartalmazza.

A város az új központi távolsági autóbusszpályaudvar részére a Marx (ma Mars) téren biztosította a szükséges területet. Az új pályaudvart 1965. november 13-án nyitották meg. Ekkor a helyi autóbusszjáratok végállomása a MÁV Igazgatóság épülete mellett volt. Mivel az AKÖV a helyi autóbusszjáratok viszonylatának számát 14-re emelte, és a végállomás forgalmát egyre nehezebben lehetett lebonyolítani, az új központi pályaudvar megnyitása után ezt is áthelyezték a Marx térre.

1969. február 1-től az újszegedi villamosvonalat a közúti hídon lebonyolódó nagy forgalom akadályozása és a híd műszaki állapota miatt megszüntették. Ekkor az AKÖV 6-os jelzéssel járatot indított, amit 7 darab csuklós autóbusszal bonyolítottak le. [15. ábra]

1969-ben már Csongrád megye minden települése be volt kapcsolva az autóbussz-közlekedésbe. A helyközi járatokon kívül 11 távolsági és 2 nemzetközi járat indult, illetve érintette Szegedet. A helyi járatok útvonalait a 15/a ábra tartalmazza. Az AKÖV 1970-ben vette fel a VOLÁN márkanévet. Ekkor Budapest központtal az óramutató járásával megegyezően érintve a megyék székhelyét, számozták a megyei VOLÁN vállalatokat. Így lett a Csongrád megyei AKÖV neve VOLÁN 10. sz. Vállalat, Szeged.

Az egyre növekvő utazási szükségletek és utazási igények kielégítése miatt egyre több és nagyobb befogadóképességű autóbusszt kellett forgalomba állítani. Az egyre növekvő forgalom miatt azonban hamarosan szűknek bizonyult a Marx téri pályaudvar és környéke. Ekkor a Közlekedéstudományi Egyesület szakembereiből alakult bizottság azt javasolta, hogy decentralizált formában működjön a helyi autóbussz-közlekedés. A város tanácsa 1971-ben elfogadta ezt, az országban egyedülálló javaslatot. A decentralizált közlekedés bevezetésének előfeltételként a város különböző részein megfelelő szolgálati helyeket kellett létesíteni. Ekkor új, fémvázasszolgálati helyeket építettek a Mars téren, a Szent György téren, Tarjántelepen, később a Bajcsy-Zsilinszky utcában (a MÁV Igazgatóság kertjében), amelyekben forgalmi iroda, elővételi pénztár, személyzet tartózkodó, fedett utasváró és mellékhelyiségek voltak.

Az alközpontonként (decentrumonként) átszervezett forgalomirányítás bevezetésére 1971. november 7-én került sor. Ekkor már 30 vonalon 66 autóbussz naponta 2180 járatot teljesített. [16. ábra]

A helyközi és a távolsági járatok útvonala az 1970–1971-ben érvényes térképrészleten látható. [17. ábra]

A helyi járatok átszervezésével a Marx tér forgalma csak átmenetileg csökkent, pár év múlva már az is megkérdőjeleződött, hogy mennyire volt szerencsés a központi pályaudvart ide telepíteni. [18. ábra]

A helyi járatok átszervezésénél a tervezők figyelembe vették a város távlati fejlesztési tervét, a házigyári elemekből gyors ütemben épülő új városrészek lakóinak várható utazási szükségletét, a kettő és három műszakban dolgozó, valamint a reggeli és a délutáni csúcsidőben jelentkező tömeges utasforgalom minél jobb lebonyolítását. A gyakorlat bebizonyította az elképzelés helyességét, ami kisebb-nagyobb módosításokkal még ma is érvényben van.

Ezekről a kisebb-nagyobb módosításokról a teljesség igénye nélkül csak egy-egy lényegesebb esemény felsorolásával emlékeztünk meg. Részben azért, mert minden szakszolgálati ágnak, minden autóbusszjáratnak külön-külön története van, és ez terjedelmi okokból sem közölhető, részben pedig azért, mert az elmúlt évtizedek eseményeiről a Tisztelt Olvasó – mint utas, vagy a Tisza Volán Rt. dolgozója, nyugdíjasa – tapasztalatból is nálunk sokkal többet tudna mondani. Mi csupán gondolatébresztőül sorolunk fel egy-egy régebbi eseményt, változást.

– Az 1960-as évek elején, amikor még közlekedtek a belföldi légi járatok, a Klauzál tér és a Repülőtér között is közlekedett autóbusszjárat.

– 1968-ban, amikor a MÁV Budapest és Szeged között megszüntette az éjszakai személyvonatokat (720/719 sz. vonatok) a hálókocsit, a szegedi AKÖV kísérleti jelleggel fekvőhelyesre átalakított autóbusszjáratot indított ebben a viszonylatban.

– Csongrád megyében is közlekedtek pótkocsis autóbusszjáratok, és Szeged volt az

első vidéki város, ahol csuklós autóbusz közlekedett. (Pótkocsis járat volt a szeged-tiszasziget-térvári vonalon.) [19-20. ábra]

- A napi átlagos utasforgalom 1970-ben meghaladta az 50 ezer főt, 1975-ben pedig már 100 ezer fölé emelkedett.

- 1975. május 1-től iránytaxi közlekedett minden éjjel a Tarján víztorony és az SZTK rendelőintézet között. [21. ábra]

- 1977. március 1-től a Felső-Tiszaparton közlekedő 2-es villamosvonalat megszüntették és a forgalmat a VOLÁN 22-es új járata vette át. Július 14-től a petőfitelepi új alközpont érintésével közlekedtek az autóbuszok, a 22-es járat a Csap utca érintésével haladt a Fő tér felé.

- 1977. július 1-től megszüntették a kiskundorozsmai villamosvonalat a külső végállomás és a Délép II. sz. telep között. A villamosok forgalmát a VOLÁN 63, 75 és 75y járata vette át.

- 1979. november 4-én adták át a forgalomnak az Északi közúti hidat. A hídavatást követő napon 14-es jelzéssel új autóbuszjárat indult Tarján és a Gabonatermesztési Kutatóintézet között. A hídépítés miatt elterelt járatok is visszatértek eredeti útvonalukra. A tiszántúli járatok is az új hídon át közlekedtek.

- Változtak az alközpontok is. A 4. sz. alközpontot [22. ábra] a Bajcsy-Zsilinszky utcából – a MÁV Igazgatóság kertjében volt – először a Bartók Béla térre helyezték át. Itt az autóbuszjáratok végállomása először a tér északnyugati oldalán volt, majd áthelyezték a délkeleti oldalára, innen pedig a Marx térre. Az alközpontot itt és a közelmúltban a Szent György téren is megszüntették.

- A Bajcsy-Zsilinszky utcából elköltöztetett, majd a Bartók Béla térről induló járatok egy része a Marx (ma Mars) térről most a Mikszáth Kálmán utcából indul.

- Megindultak a nemzetközi autóbusz-

járatok is, a Volán Utazási Iroda széles körű szolgáltatásaival állt a közönség rendelkezésére. [23/a1, a2, b ábra]

- Az 1982. év nagy vállalkozása LÉGITAXI. AN-2-es géppel tervezték beindítani hetenként két alkalommal. A 11 személyes utasszállító repülővel Szegedről Budapestre 1 óra alatt lehetett eljutni, a menetjegy ára 298 Ft volt. Szegedről Szombathelyre 376 forintért lehetett volna utazni. A szolgáltatáshoz hozzátartozott, hogy az utasokat Volán-taxival vagy mikrobusszal szállították volna a repülőtérről a belvárosba. [24. ábra] Ugyanebben az évben újra megindították az éjszakai iránytaxikat is. [25/a, b ábra]

- 1985. március 16-tól 7T jelzéssel Marx tér – Kiskundorozsma fürdő, április 1-től 1T jelzéssel Szeged-Tarján-Víztorony tér – Kiskundorozsma fürdő között indultak a nyári hónapokban az ún. telkes járatok.

- 1987. március 20-tól naponta közlekedett Szeged-Budapest között a Holdfény expressz járat. [26/a, b ábra]

Azóta napjainkig nagyon gyorsan „elszaladtak” az évek és nagy változások történtek. A Volán 10. sz. Vállalat is teljesen átalakult, és Tisza Volán Rt. néven üzemel tovább.

Az utóbbi évek másik nagy terveként többször felmerült a Volán és a Szegedi Közlekedési Társaság összevonása. Talán ennek a folyamatnak a kezdete, hogy a Volán már átvette az SZKT 2-es autóbuszjáratát. Az azonban biztos, hogy a helyi közlekedés szervezése és irányítása csak akkor történhet egységes szemlélet alapján, ha az egy kézben összpontosul.

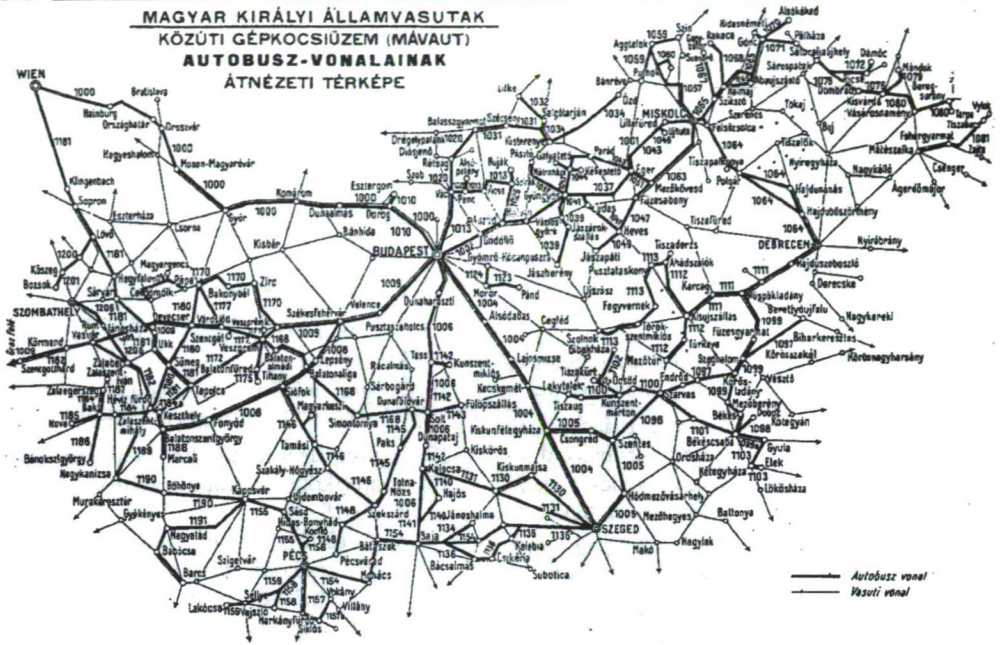
A Tisza VOLÁN Rt. jelenleg a városi tömegközlekedést több mint 130 autóbuszsal, köztük egyre több „TEVÉ”-vel, azaz gázmotoros autóbuszsal bonyolítja le, és azok naponta „írják” tovább az üzemtörténetet...

Ábrák jegyzéke*

- Az ábrák sorszámozása, a kéziratnak megfelelően, folytatólagos. Az 1-5. ábrák lapunk előző számában találhatók.
6. A MÁVAUT autóbusz-vonalainak átnézeti térképe 1938-ban.
 7. A MÁVAUT autóbusza Szegeden.
 8. A helyi autóbuszjáratok 1938. évi nyári menetrendje.
- 9/ a, b
- A szegedi régi közúti hídon Újszegedre és Szegedre megy a nyitott Rába autóbusz.
10. A II. világháború után, 1946. március 3-án egy roncsokból újjáépített autóbuszal indult meg az autóbusz-közlekedés. A járatok csak munkanapokon közlekedtek.
 11. A MÁVAUT autóbusz-vonalainak 1947. május 4-től érvényes átnézeti térképe.
 12. A 6-os jelzésű villamosok 1950. március 1-től 1966. május 22-ig közlekedtek. Ettől az időponttól az AKÖV, majd jogutóda a VOLÁN 10. sz. Vállalat 1973. szeptember 30-ig autóbuszjáratot közlekedtetett a Marx tér és az átrakó pályaudvar között. A kisvasút üzemének megszüntetése után, 1975. szeptember 1-től a térség személy- és áruforgalmát a Volán 10. sz. Vállalat vette át. Az átrakó pályaudvar területén konténerpályaudvart építettek, amit 1983. február 10-én nyitottak meg.
 13. Szeged és Ásotthalom között 1960. március 7-től közlekedő autóbuszjáratok menetrendje.
- 14/a-1
- Az 1964. május 31-től érvényes helyi járatok menetrendjéből nemcsak a járatok viszonylatát és gyakoriságát, hanem a korabeli díjszabást is megismerhetjük. Az 1960-as évek közepén a növekvő létszámihiány miatt a helyi járatokon a kalauz feladatát, a bérletek ellenőrzését és a viteldíj pénzbedobó perselybe helyezését a gépkocsivezetők
- vették át. A perselyes rendszer bevezetése miatt került sor az egységes tarifa bevezetésére. Ekkor egy utazás viteldíját 2 Ft-ban állapították meg. Szegeden az első perselyes autóbusz 1967. májusától közlekedett. 1977. július 24-től Szeged város területén közlekedő csuklós autóbuszokon viteldíjbeszedő és menetjegykiadó gépeket rendszeresítettek.
15. Az újszegedi körjárat menetrendje.
- 15/a
- A helyi járatok útvonalai 1969. június 1-től.
16. Szeged helyi autóbuszjáratainak vonalhálozata: 1971. november 7-től.
 17. A Szegedről induló helyközi, távolsági és nemzetközi autóbuszjáratok útvonalai 1970-1971-ben. (A vonalak melletti számok 1000 alatt nemzetközi, 1115-1139 között belföldi távolsági és a 8000-es számok helyközi járatokat jelentenek.)
 18. Ritkán előforduló „csendes percek” a Marx téri autóbuszpályaudvaron 1976 januárjában.
 19. Ikarus 620 típusú autóbusz pótkocsival Makón a Korona Szállónál az 1960-as évek elején.
 20. „Öreg” csuklós autóbusz Szegeden, a Víztorony téren 1976 januárjában.
 21. Tájékoztató az új szolgáltatásként bevezetett iránytaxi járatokról.
 22. A 4. sz. Alközpont a Bajcsy-Zsilinszky utcában 1976 októberében.
- 23/a1, a2
- A Volán 10. sz. Vállalat nemzetközi járatai. – A Volán 10. sz. Vállalat szolgáltatásai 1982-ben.
24. Indul a LÉGITAXI!!!
- 25/a, b
- Az iránytaxik ismét elindultak.
- 26/a, b
- Információ a HOLDFÉNY EXPRESSZ-ről.

* A tanulmány irodalomjegyzéke lapunk előző számában, a 142. oldalon található.

**MAGYAR KIRÁLYI ÁLLAMVASUTAK
KÖZÜTI GÉPKOCSIÜZEM (MÁVAUT)
AUTOBUSZ-VONALAINAK
ÁTNÉZETI TÉRKÉPE**

FRANKLIN TÁRSULAT, 1936.

6. ÁBRA

Pihenő, avagy a közúti személyszállítás története

Szeged szab. kir. város társaskocsi vállalata.

2161. Szeged—Dorozsma.

Szegedről ind.: 5³⁰, 7⁰⁰, 8⁰⁰, 9⁰⁰, 11⁰⁰, 12²⁰, 13³⁰, 14³⁰, 16⁰⁰, 18⁰⁰ és 20¹⁵-kor. Dorozsmáról ind.: 5⁴⁰, 7³⁰, 8³⁰, 9³⁰, 11³⁰, 12⁴⁵, 13⁴⁵, 14⁴⁵, 16³⁰, 18³⁰ és 20³⁵-kor. Viteldíj 44 fillér.

2162. Szeged—Árpád központ.

Szegedről ind.: 5³⁰, 13⁴⁵, 19¹⁰.kor. Dorozsmáról ind.: 5⁵⁰, 14⁰⁵, 19³⁰.kor. Árpád-központról ind.: 6³⁰, 15¹⁵ és 20⁰⁵-kor. Dorozsmáról ind.: 7²⁰, 15⁰⁰ és 20³⁰-kor. Viteldíj 1.60 pengő.

2163. Szeged—Sándorfalva.

Szegedről ind.: 6³⁰, 8¹⁰, 11³⁰, 13⁰⁵, 14¹⁰, 15³⁰ és 19³⁰-kor. Sándorfalváról ind.: 7⁰⁰, 8⁵⁰, 12¹⁰, 13³⁵, 15¹⁵, 16¹⁵ és 20¹⁰-kor. † csak vasárnap, • csak szombán és szombaton. Δ csak az iskolaév alatt közl. Viteldíj 0.90 pengő.

2164. Szeged—Kübekháza.

Szegedről ind.: 6¹⁵, 13³⁰ és 19¹⁵-kor. Szőregről ind.: 6³⁵, 13⁵⁰, 19³⁵-kor. Kübekházáról ind.: 7⁰⁰, 14⁵⁰ és 19⁵⁰-kor. Szőregről ind.: 7²⁵, 15¹⁵ és 20¹⁵-kor. Viteldíj 0.90 pengő.

2165. Szeged—Kistelek.

Szegedről ind.: 5³⁰, 13³⁰ és 18⁰⁰-kor. Kistelekről ind.: 6³⁵, 15⁰⁰ és 19¹⁵ Viteldíj 1.80 pengő.

2166. Szeged—Ujzaged.

Szegedről 7⁰⁰–20³⁰-ig és vissza. Ujzagedről 7¹⁵–20⁴⁵-ig félóránként közlekedik. Viteldíj 0.16 pengő.

2167. Szeged—Deszk.

Szegedről ind.: 6³⁰, 13²⁰ és 19³⁰-kor. Szőregről ind.: 6⁴⁵, 13³⁵ és 19⁴⁵. Deszkről ind.: 7¹⁵, 14³⁰ és 20⁰⁰-kor. Szőregről ind.: 7²⁵, 14⁴⁰ és 20¹⁰. Viteldíj 0.66 pengő.

2168. Szeged—Szőreg.

Szegedről ind.: 6¹⁵, 8⁰⁰, 11⁰⁰, 13³⁰, 17³⁰ és 19¹⁵-kor. Szőregről ind.: 7²⁵, 8³⁰, 11³⁰, 15¹⁵, 18⁰⁰ és 20¹⁵-kor. Viteldíj 0.44 pengő.

2169 Szeged—Szatymaz.

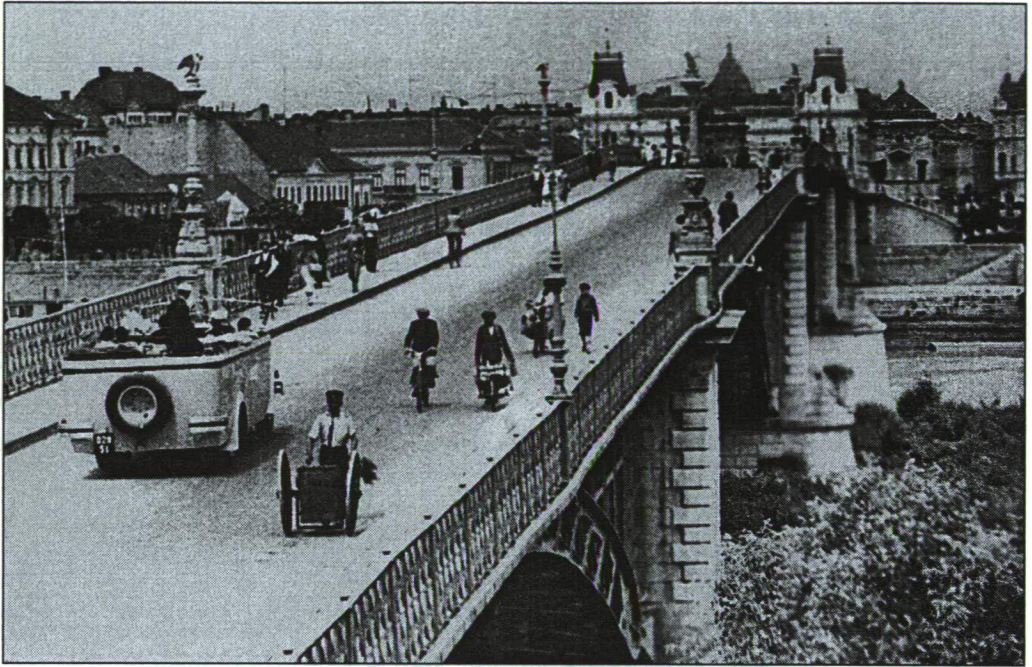
Szegedről ind.: 6³⁰, 13⁴⁵ és 19³⁰-kor. Szatymazról ind.: 7¹⁰, 15¹⁰ és 20¹⁵-kor. Viteldíj: 0.66 fillér. Csak nov. 1-ig közlekedik.

8. ÁBRA

9/A ÁBRA

Pihenő, avagy a közúti személyszállítás története

9/B ÁBRA

Autóbusz-menetrend Szeged, Szeged-Felsőközpont

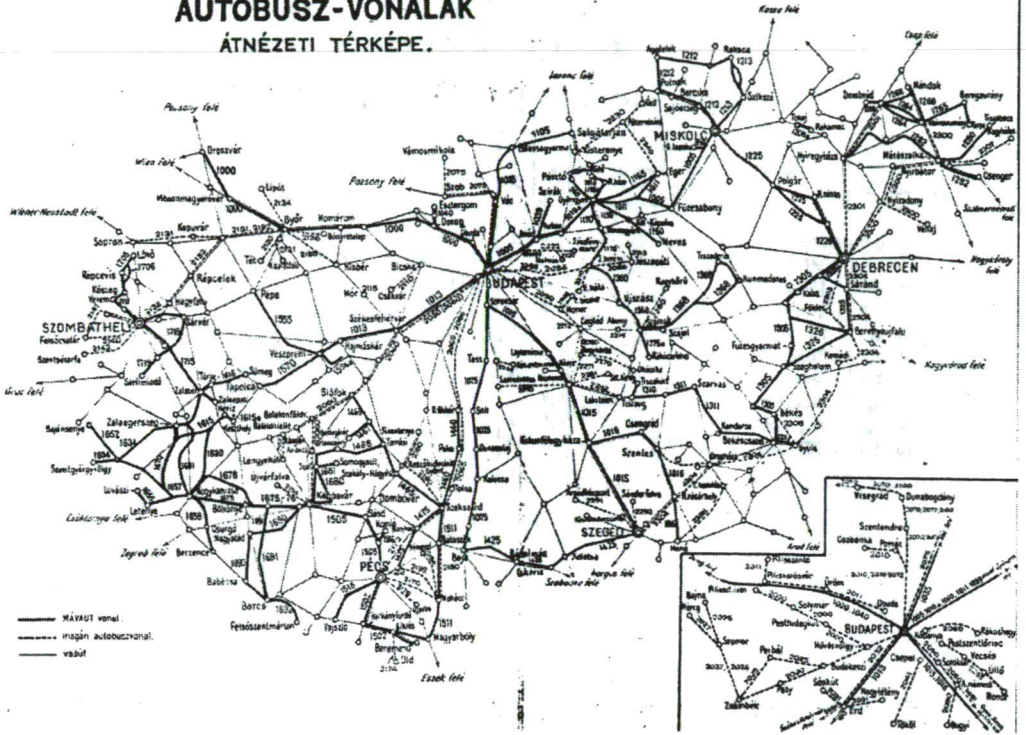
Oda			Vissza	
5.30	14.—	i.	Szeged	é. 7.10 15.40
5.35	14.05		Vámház	↑ 7.05 15.35
5.40	14.10		Lemezgyár	7.— 15.30
5.45	14.15		Kettőshatár	6.55 15.25
5.50	14.20		Szatymaz alsó bejáró	6.50 15.20
5.55	14.25		Szatymaz felső bejáró	6.45 15.15
6.—	14.30	↓	Gerez kocsmá	6.40 15.10
6.10	14.40	é.	Felsőközpont	i. 6.30 15.—

Szeged-Sándorfalva

7.30	16.—	i.	Szeged	é. 9.— 17.30
7.35	16.05		Vámház	↑ 8.55 17.25
7.40	16.10		Lemezgyár	8.50 17.20
7.45	16.15		Kettőshatár	8.45 17.15
7.50	16.20		Szatymaz alsóbejáró	8.40 17.10
7.55	16.25	↓	Szatymaz felsőbejáró	8.35 17.05
8.—	16.30	é.	Sándorfalva	i. 8.30 17.—

10. ÁBRA

AUTOBUSZ-VONALAK ÁTNÉZETI TÉRKÉPE.

11. ÁBRA

3430a Szeged - Mórhalom - Ásotthalom **3430 3430a**

Km	42 sz. AKOV Szeged	410	284	263	614	254	606	410a	296	258a	420
0,0	Szeged Takaréktár	0 00	0 00	0 00	12 45	14 35	15 50	17 50	21 00	23 35	26 35
12,2	Kiskörmendornai útiág	0 20	0 30	10 20	13 00	14 30	16 05	18 05	18 25	23 50	25 30
12,2	Zákányvári útiág	0 20	0 30	10 20	13 00	14 35	16 05	18 05	18 25	23 50	25 30
19,0	Domaszéki útiág	0 28	0 38	10 28	13 08	14 43	16 12	18 13	18 26	23 50	25 34
24,9	Mórhalom szől. bolt	0 40	0 50	11 10	13 20	15 10	16 25	18 25	18 40	24 10	26 00
33,0	Ásotthalom útiág	0 41	0 51	11 11	13 21	15 11	16 26	18 26	18 41	24 11	26 01
38,0	Ásotthalom központ	0 28	0 22	10 28	13 28	15 22	16 37	18 37	18 52	24 11	26 02

R. m. sz. még : 1,1 km Pétkői község, 0,0 km Szeged-Rékus v. a. bej. ut. 4,4 km Jutagvár, 4,9 km Bevetés; tennél. 10,9 km Bajai iskola v. m. 17,4 km Kaposvár, közt. 19,1 km Bajai 611 iskola. 21,9 km 17-es k. kö. 27,6 km Szili tanya. 29,7 km Pétkői/615, 31,1 km Kise F. iskola

Km	42 sz. AKOV Szeged	369	257	410	410a	609	265	283	425	254	603
0,0	Ásotthalom központ	0 00	0 00	0 00	0 00	13 30	15 30	17 30	19 30	21 00	23 00
2,0	Ásotthalom útiág	0 04	0 04	7 42	8 12	10 12	15 34	17 42	19 04	21 04	23 22
10,1	Mórhalom	0 45	0 45	7 55	8 25	10 25	15 46	17 55	19 15	21 15	23 33
19,0	Domaszéki útiág	0 57	0 57	8 07	8 37	10 37	15 57	18 07	19 27	21 27	23 45
22,8	Kiskörmendornai útiág	1 12	1 09	8 12	8 42	10 42	16 02	18 12	19 32	21 32	23 50
24,8	Kiskörmendornai útiág	1 15	1 09	8 15	8 45	10 45	16 05	18 15	19 35	21 35	23 53
26,0	Szeged Takaréktár	1 30	1 20	8 30	9 00	11 00	16 20	18 30	19 50	21 50	24 10

N a lét; utolsó munkanapján és munkanapok után napokon K munkanapokon O egész nap közlekedik

13. ÁBRA

5500 SZEGED

„13” Marx tér—Dugonics tér—Személy pu.—Átrakó v. á.

M. idő	Km	Megállóhelyek	Km	M. idő
0	0,0	MARK TÉR	3,4	10
—	—	Mérey u. ÁB. Bók	3,0	9
2	0,6	Jégkúnyhó	—	—
3	0,8	Dugonics tér	2,6	7
5	1,3	SZTEK Intézet	2,1	5
6	1,8	Bécsi körút	1,6	4
7	2,1	Háman Kató u.	1,3	3
8	2,6	Személy p.u.	0,8	2
9	2,9	Paprikafeldolgozó	0,5	1
10	3,4	SZEGED ÁTR. V.Á.	0,0	0

MARK TÉRRŐL INDUL:
(Átrakó v. á.-ra)

5.10	5.35	6.48	7.30	x 9.50
12.50	13.13	17.05	18.28	

ÁTRAKÓ V. Á.-RÓL INDUL:
(Mark térről)

5.22	6.38	6.58	7.45	x10.05
13.03	13.30	18.19	18.40	

JELMAGYARÁZAT:
x = munkanapokon közlekedik.

720

„72” Marx tér—Szeged, Átrakó v.á.

M. idő	Megállóhelyek	M. idő	Átszállási lehetőségek	JÁRATOK INDULNAK
0	MARK TÉR	7	42, 75, 21, 70, 71, 73, 11	MARK TÉRRŐL: 5.10 5.35 6.48 7.30 12.50 13.13 17.00 18.28
1	Tolbuhia sgt.	6	31, 33, 63, 11	
3	Petőfi Sándor sgt.	4	33, 11, 32	
4	Bécsi krt.	3	30, 33, 11	SZEGED, ÁTRAKÓ VÁ-TÓL: 5.22 6.38 6.58 7.45 x10.28 13.03 13.30 18.19 18.40
5	Szeged, Személy pu.	2	11, 50	
6	Paprika Feld. Váll.	1	—	
7	SZEGED, ÁTRAKÓ V.Á.	0	—	

Jelmagyarázat:

munkanapokon közlekedik

12. ÁBRA

SZOLGÁLATI PÉLDÁNY

MAVÁUT
AUTÓBUSZ MENETREND

5500 SZEGED

10. sz. AKÓV, Szeged
-3- Annaforrás-Pétfőtelep, 12. u.

Annaforrástól indul:	M. idő	Km	Megállóhelyek	Km	M. idő
Annaforrás 12. u.-től	12,17	0,00	Annaforrás	0	12,17
7,30 7,45 8,00 8,15	12,32	0,50	Radnóti Gtrm.	0,50	12,32
8,30 8,45 9,00 9,15	12,47	1,00	II. ker. Tanácsközp.	1,00	12,47
9,30 9,45 10,00 10,15	13,02	1,50	Szilágyi sugárút	1,50	13,02
10,30 10,45 11,00 11,15	13,17	2,00	Maros utca	2,00	13,17
11,30 11,45 12,00 12,15	13,32	2,50	Mojnóc utca	2,50	13,32
13,30 13,45 14,00 14,15	13,47	3,00	Pétfő t. lejáró	3,00	13,47
14,30 14,45 15,00 15,15	14,02	3,50	Duna utca	3,50	14,02
15,30 15,45 16,00 16,15	14,17	4,00	Csatorna	4,00	14,17
16,30 16,45 17,00 17,15	14,32	4,50	Ápéi malom	4,50	14,32
17,30 17,45 18,00 18,15	14,47	5,00	Hajójav. lejáró	5,00	14,47
18,30 18,45 19,00 19,15	15,02	5,50	Tápé th.	5,50	15,02

- 4. Bérletjegyek:**
Tanulói havi bérletjegy (főnyképes) 1 vonalra átállásra
I. szakasza 17,- Ft 25,- Ft
II. szakasza 25,- Ft 33,- Ft
III. szakasza 33,- Ft 41,- Ft
- Dolg. havi bérletjegy** 1 vonalra átállásra
I. szakasza 25,- Ft 38,- Ft
II. szakasza 38,- Ft 50,- Ft
III. szakasza 50,- Ft 75,- Ft
- 5. Csomagjegy:**
Kiadható az utas utazási távolegének megfelelően 1 db szakaszjegy.

Ára: 20 fillér
Ft.: Csomagjegy - 10000, 6-602 - SZÉNYI Nemzetbiztonsági Duma

SZOLGÁLATI PÉLDÁNY

MAVÁUT
AUTÓBUSZ MENETREND

5500 SZEGED

10. sz. AKÓV, Szeged
-1- Annaforrás-Csomagréd sugárút-Utalmi út

Annaforrástól indul:	M. idő	Km	Megállóhelyek	Km	M. idő
Annaforrás 12. u.-től	12,17	0,00	Annaforrás	0	12,17
7,30 7,45 8,00 8,15	12,32	0,50	Pétfő telepi lejáró	0,50	12,32
8,30 8,45 9,00 9,15	12,47	1,00	Szabó utca	1,00	12,47
9,30 9,45 10,00 10,15	13,02	1,50	Liget vendéglő	1,50	13,02
10,30 10,45 11,00 11,15	13,17	2,00	Ogyesszi krt.	2,00	13,17
11,30 11,45 12,00 12,15	13,32	2,50	Marostói utca	2,50	13,32
13,30 13,45 14,00 14,15	13,47	3,00	Szabó utca	3,00	13,47
14,30 14,45 15,00 15,15	14,02	3,50	Szűcs utcá	3,50	14,02
15,30 15,45 16,00 16,15	14,17	4,00	Tanács utca	4,00	14,17

- 4. Bérletjegyek:**
Tanulói havi bérletjegy (főnyképes) 1 vonalra átállásra
I. szakasza 17,- Ft 25,- Ft
II. szakasza 25,- Ft 33,- Ft
- Dolg. havi bérletjegy** 1 vonalra átállásra
I. szakasza 25,- Ft 38,- Ft
II. szakasza 38,- Ft 50,- Ft
- 5. Csomagjegy:**
Kiadható az utas utazási távolegének megfelelően 1 db szakaszjegy.

Ára: 20 fillér
Ft.: Csomagjegy - 10000, 6-602 - SZÉNYI Nemzetbiztonsági Duma

14/A ÁBRA

SZOLGÁLATI PÉLDÁNY

5500 SZEGED

10. sz. AKÓV, Szeged
-3- Annaforrás-Tápé

Annaforrástól indul:	M. idő	Km	Megállóhelyek	Km	M. idő
(Tápé th.-hoz)					
x 4,30 x 5,00 5,30 x 6,00	0 0,0	0,00	Annaforrás	0	0,00
6,30 x 7,00 7,30 8,30	2 0,8	2,00	Radnóti Gtrm.	2,00	2,08
9,30 10,30 11,30 12,30	3 1,4	3,00	II. ker. Tanácsközp.	3,00	3,14
x13,00 13,30 14,30 x15,00	4 1,7	4,00	Szilágyi sugárút	4,00	4,17
15,30 x16,00 16,30 x17,00	5 1,9	5,00	Maros utca	5,00	5,19
17,30 18,30 19,30 21,00	6 2,4	6,00	Mojnóc utca	6,00	6,24
22,45	7 3,0	7,00	Pétfő t. lejáró	7,00	7,30
	8 3,5	8,00	Duna utca	8,00	8,35
	9 4,0	9,00	Csatorna	9,00	9,40
	10 4,5	10,00	Ápéi malom	10,00	10,45
	11 5,2	11,00	Hajójav. lejáró	11,00	11,52
	13 5,8	13,00	Tápé th.	13,00	13,58

- 4. Bérletjegyek:**
Tanulói havi bérletjegy (főnyképes) 1 vonalra átállásra
I. szakasza 17,- Ft 25,- Ft
II. szakasza 25,- Ft 33,- Ft
III. szakasza 33,- Ft 41,- Ft
- Dolg. havi bérletjegy** 1 vonalra átállásra
I. szakasza 25,- Ft 38,- Ft
II. szakasza 38,- Ft 50,- Ft
III. szakasza 50,- Ft 75,- Ft
- 5. Csomagjegy:**
Kiadható az utas utazási távolegének megfelelően 1 db szakaszjegy.

14/C ÁBRA

SZOLGÁLATI PÉLDÁNY

5500 SZEGED

10. sz. AKÓV, Szeged
-4- Annaforrás-Üjsegéd Tanács utca

Annaforrástól indul:	M. idő	Km	Megállóhelyek	Km	M. idő
(Üjsegéd Tanács u.-ig)					
x 4,45 5,45 6,45 x 7,15	0 0,0	0,00	Annaforrás	0	0,00
7,45 8,45 9,45 11,45	2 0,5	2,00	Szűcs utca	2,00	2,05
12,45 13,45 14,45 15,45	2 1,6	4,00	Liget vendéglő	4,00	4,16
16,45 17,45 18,45 20,45	2 1,9	5,00	Ogyesszi krt.	5,00	5,19
22,45	2 2,7	7,00	Marostói utca	7,00	7,27
	2 3,1	8,00	Szabó utca	8,00	8,31
	2 3,5	9,00	Szűcs utca	9,00	8,35
	13 3,9	13,00	Tanács utca	13,00	13,39

- 4. Bérletjegyek:**
Tanulói havi bérletjegy (főnyképes) 1 vonalra átállásra
I. szakasza 17,- Ft 25,- Ft
- Dolg. havi bérletjegy** 1 vonalra átállásra
I. szakasza 25,- Ft 38,- Ft
- 5. Csomagjegy:**
Kiadható az utas utazási távolegének megfelelően 1 db szakaszjegy.

14/D ÁBRA

SZOLGÁLATI PÉLDÁNY 1964 MÁJ 31.
 MÁVAUT
 Autóbusz menetrend
 Ervényes 1964. május 31-ig.

SZOLGÁLATI PÉLDÁNY 1964 MÁJ 31.
 MÁVAUT
 Autóbusz menetrend
 Ervényes 1964. május 31-ig.

5500 SZEGED
 10. sz. AKÖV, Szeged
 »5- Annaforrás-Szög

M. 100	Km	Megállóhelyek	Km	M. 100
Annaforrástól indul: (Szög, József A. utcáig) 5,30 x 6,00 6,30 x 7,00 7,30 x 8,00 8,30 x 9,00 9,30 x 10,00 10,30 x 11,00 11,30 x 12,00 12,30 x 13,00 13,30 x 14,00 14,30 x 15,00 15,30 x 16,00 16,30 x 17,00 17,30 x 18,00 18,30 x 19,00 19,30 20,30 21,40 22,45				
0	0,0	Annaforrás	8,9	23
2	0,6	Szechenyi tér	8,3	21
4	1,7	Vedres u. bérházak	7,2	19
6	2,3	Újszeged v. á. bej. út.	6,6	17
8	3,4	Ilyi Géza	5,5	14
9	4,1	Kamaratölés	4,8	12
13	4,8	Szabadság u.	4,1	10
15	5,6	Allatorvos	3,3	8
16	6,2	Szög, szöv. lb.	2,7	7
17	6,8	Szög, óvoda	2,1	6
19	7,2	Árpád utca	1,7	4
20	7,8	Rósa utca	1,3	3
21	8,1	Palackozó Üzem	0,8	2
23	8,9	József Attila u.	0,0	0

Szög, József Attila
 utcától indul:
 (Annaforráshoz)
 4,50 x 5,25 6,35 x 6,25
 6,55 x 7,25 7,55 x 8,25
 8,55 x 9,25 9,55 x 10,25
 10,55 x 11,25 11,55 x 12,25
 12,55 x 13,25 13,55 x 14,25
 14,55 x 15,25 15,55 x 16,25
 16,55 x 17,25 17,55 x 18,25
 18,55 x 19,25 19,55 20,55
 22,05

Jelmagyarázat:
 x = munkanapokon közl.
 s = szerda és szombati hetilapcs napokon közl.

Díjszabás:
 1. Menetjegyek:
 Annaforrás
 1.- Kamaratölés
 1,50 1.- Allatorvos
 2.- 1,50 1.- Szög, József Attila utca

2. Gyermekjegyek:
 Vonaljegy 2 szakaszra 0,70 Ft
 Vonaljegy 3 szakaszra 1,- Ft
 Átszállójegy 2 „ 0,70 Ft
 Átszállójegy 3 „ 1,- Ft

3. Átszállójegyek:
 2-szer egy szakaszra 1,50 Ft
 2-szer két szakaszra 2,- Ft
 2-szer három szakaszra 2,50 Ft

4. Bérletjegyek:
Tanuló havi bérletjegy (fényképes)
 I. vonalra átszállásra
 I. szakaszra 17,- Ft 25,- Ft
 II. szakaszra 25,- Ft 33,- Ft
 III. szakaszra 33,- Ft 41,- Ft

Dolg. havi bérletjegy
 I. vonalra átszállásra
 I. szakaszra 25,- Ft 38,- Ft
 II. szakaszra 30,- Ft 50,- Ft
 III. szakaszra 50,- Ft 75,- Ft

5. Csomagjegy:
 Kiadható az utas utazási távolságának megfelelően 1 db szakaszjegy.

14/E ÁBRA

SZOLGÁLATI PÉLDÁNY 1964 MÁJ 31.
 MÁVAUT
 Autóbusz menetrend
 Ervényes: 1964. május 31-ig

5500 SZEGED
 10. sz. AKÖV, Szeged
 »5b- Annaforrás-Újszegedi Kendergyár-Hatházak-Füvészkert

M. 100	Km	Megállóhelyek	Km	M. 100
Annaforrástól indul: (Ogyessza városi bérh.-ig) x7,30 u13,00 u16,40 (Újszegedi Kendergyárhoz) x5,30 x8,18 9,00 u11,30 12,00 x13,00 x16,00 16,10 18,45 x21,30 (Hatházakhoz) x8,15 9,00 12,00 16,10 18,45 (Füvészkerthez) 9,20 12,00 16,30 18,45				
0	0,0	Annaforrás	4	13
2	0,6	Szechenyi tér	3,5	11
5	1,7	Vedres u. bérházak	2,4	8
6	2,1	Ogyessza városi bérh.	2,0	7
8	2,6	Újszegedi Kendergyár	1,6	5
9	3,0	Újszegedi Hatházak	1,1	4
13	4,1	Füvészkert	0,0	0

Füvészkertől indul:
 (Annaforráshoz)
 9,30 12,35 16,35 18,00

Hatházaktól indul:
 (Annaforráshoz)
 x8,15 9,20 12,20 16,20 18,45

Újszegedi Kendergyártól indul:
 (Annaforráshoz)
 x5,30 x8,30 9,20 u11,40
 12,30 x16,30 x15,35 16,30
 19,05 22,30

Ogyessza v. bérh. ind.:
 (Annaforráshoz)
 x7,40 u13,15 u16,30

Jelmagyarázat:
 x = munkanapokon közl.
 n = hétfőtől péntekig munkanapokon közlekedik.
 u = a hét utolsó munkanapján közlekedik.

Díjszabás:
 1. Menetjegyek:
 Annaforrás
 1,- Újszegedi Kendergyár és Hatházak
 1,50 1,- Füvészkert

2. Gyermekjegyek:
 Vonaljegy 2 szakaszra 0,70 Ft
 Átszállójegy 2 szakaszra 0,70 Ft

3. Átszállójegyek:
 2-szer 1 szakaszra 1,50 Ft
 2-szer 2 szakaszra 2,- Ft

4. Bérletjegyek:
Tanuló havi bérletjegy (fényképes)
 I. vonalra átszállásra
 I. szakaszra 17,- Ft 25,- Ft
 II. szakaszra 25,- Ft 33,- Ft

Dolg. havi bérletjegy
 I. vonalra átszállásra
 I. szakaszra 25,- Ft 38,- Ft
 II. szakaszra 30,- Ft 50,- Ft

5. Csomagjegy:
 Kiadható az utas utazási távolságának megfelelően 1 db szakaszjegy.

14/G ÁBRA

SZOLGÁLATI PÉLDÁNY

MÁVAUT
Autóbusz menetrend

5500 SZEGED

10. sz. AKÓV, Szeged
»6« Annaforrás—Hattyastelep—Gyálárét

M.100	Km	Megállóhelyek	Km	M.100
Annaforrástól indul: (Hattyastelepre)				
x 4,30 x 5,15	5,30 x 6,15			
6,45 x 7,15	7,45 x 8,15			
9,45	9,45	10,45	11,45	
12,30	13,15	13,45	14,15	
14,45	15,15	15,45	16,15	
16,45	17,45	18,45	19,45	
20,30	21,45	22,45		
(Gyálárét th.-hoz)				
x 4,30	5,30	6,45	8,45	
10,45	12,30	13,45	14,45	
15,45	16,45	17,45	18,45	
20,30	22,45			
Hattyastelepről indul: (Annaforráshoz)				
x 4,45 x 5,00	x 5,30	6,00		
x 8,30	7,12 x 7,30	8,00		
x 8,30	9,12	10,00	11,12	
12,00	13,00	13,30	14,12	
14,30	15,12	15,30	16,12	
18,30	17,12	18,12	19,12	
20,00	21,00	22,00	23,12	
Gyálárét th.-től indul: (Annaforráshoz)				
x 4,52	5,52	7,05	8,05	
11,05	12,52	14,05	15,05	
16,05	17,05	18,05	19,05	
20,52	23,05			

Jelmegnyarászat:
x = munkanapokon közl.
s = szerda és szombati piacok napokon közlekedik.

Díjszabás:
1. Menetjegyek:
Annaforrás
1,- Kisvárdt. v. á.
1,50 1,- Holt-lászlai strand
2,- 1,50 1,- Gyálárét th.

14/H ÁBRA

SZOLGÁLATI PÉLDÁNY

MÁVAUT
Autóbusz menetrend

Érvényes: 1964. május 31-ig

5500 SZEGED

10. sz. AKÓV, Szeged
»7« Annaforrás—Mihálytelek

M.100	Km	Megállóhelyek	Km	M.100
Annaforrástól indul: (Mihálytelekre)				
x 4,30	4,30	6,00	6,50	
7,40	8,40	8,40	10,40	
11,40	13,40	13,30	14,40	
16,40	15,40	16,00	16,40	
17,40	16,40	18,40	20,40	
21,40	22,40			
Mihálytelekről indul: (Annaforráshoz)				
x 4,50	5,30	6,30	7,10	
8,00	8,00	10,00	11,00	
12,00	13,00	13,40	14,30	
15,00	15,40	16,30	17,00	
18,00	19,00	20,00	21,00	
22,00	23,00			

Jelmegnyarászat:
x = munkanapokon közl.

Díjszabás:
1. Menetjegyek:
Annaforrás
1,- Ságvártelep
1,50 1,- Mihálytelek v. t.

2. Gyermekjegyek:
Vonaljegy 3 szakaszra 0,70 Ft
Átszállójegy 2 .. 0,70 Ft

3. Átszállójegyek:
3-szer egy szakaszra 1,50 Ft
2-szer két szakaszra 2,- Ft

4. Bérletjegyek:
Tanulói havi bérletjegy (fénycépes)
I. szakaszra 17,- Ft 35,- Ft
II. szakaszra 25,- Ft 31,- Ft

Dolg. havi bérletjegye
I. vonalra 38,- Ft 38,- Ft
II. szakaszra 38,- Ft 66,- Ft

5. Csomagjegyek:
Kiadható az utas utazási távolságának megfelelően 1 db szakaszjegy.

4. Bérletjegyek:

Tanulói havi bérletjegy (fénycépes)
I vonalra átszállásra
I. szakaszra 17,- Ft 35,- Ft
II. szakaszra 25,- Ft 31,- Ft

Dolg. havi bérletjegye
I vonalra átszállásra
I. szakaszra 38,- Ft 38,- Ft
II. szakaszra 38,- Ft 66,- Ft

5. Csomagjegyek:
Kiadható az utas utazási távolságának megfelelően 1 db szakaszjegy.

14/I ÁBRA

SZOLGÁLATI PÉLDÁNY

MÁVAUT
Autóbusz menetrend

Érvényes: 1964. május 31-ig

5500 SZEGED

10. sz. AKÓV, Szeged
»8« Kőszepi Egyetem—Textilművek

M.100	Km	Megállóhelyek	Km	M.100
Kőzp. Egyetemről l.: (Textilművekhez)				
x 5,10 x 5,30	x 6,10	x 6,30	x 6,50	
x 6,30 x 7,15	x 8,00	x 8,30	x 9,15	
x 10,00	x 10,30	x 11,00	x 11,30	
x 14,00	x 14,00	x 15,00	x 15,00	
x 16,00	x 16,00	x 17,00	x 17,00	
x 18,00	x 18,00	x 19,00	x 19,00	
Textilművektől ind.: (Kőszepi Egyetemhez)				
x 5,30 x 5,40	x 6,20 x 6,40			
x 7,00 x 7,30	x 8,10 x 8,30			
x 11,30	x 12,15	x 13,15	x 14,30	
x 14,30	x 15,15	x 16,30	x 17,30	
x 18,15	x 19,15	x 20,15	x 21,30	

Jelmegnyarászat:
x = munkanapokon közl.
u = a hét utolsó munkanapján közlekedik.
n = a hét utolsó munkanapján és munkaszüneti napokon nem közlekedik.

Díjszabás:
1. Menetjegy:
Kőszepi Egyetem—Textilművek 1,- Ft

2. Gyermekjegyek:
Vonaljegy 3 szakaszra 0,70 Ft
Átszállójegy 2 .. 0,70 Ft

3. Átszállójegyek:
3-szer egy szakaszra 1,50 Ft
2-szer két szakaszra 2,00 Ft

4. Bérletjegyek:
Tanulói havi bérletjegy (fénycépes)
I. szakaszra 17,- Ft 35,- Ft
II. szakaszra 25,- Ft 31,- Ft

Dolg. havi bérletjegye (fénycépes):
I. vonalra 38,- Ft 38,- Ft
II. szakaszra 38,- Ft 66,- Ft

5. Csomagjegyek:
Kiadható az utas utazási távolságának megfelelően 1 db szakaszjegy.

Bérletjegyek
az Annaforrástól lévő autóbusz állomáson válthatók.

14/J ÁBRA

SZOLGALATI PÉLDANY 10-3/1969. máj. 23-24

SZOLGALATI PÉLDANY 1964. MÁJ 91

MAVAUT
AUTÓBUSZ MENETREND
Érvényes: 1964. május 31-ig

MAVAUT
Autóbusz menetrend
Érvényes: 1964. május 31-ig

5500 SZEGED

10. sz. AKÖV, Szeged

-9- Annaforrás—Lemezyár—Halgazdaság

Annaforrástól indul: (Halgazdaságra)		M. idő		Megállóhelyek		Km		M. idő	
M. idő	Km	M. idő	Km	M. idő	Km	M. idő	Km	M. idő	Km
25,30	13,15	25,40	13,40	0 0,0	Annaforrás	4	8,5	10	10
25,30	13,30	25,40	13,40	2 0,7	Rákosi Kórház	7,8	10	10	10
25,30	13,45	25,40	13,40	3 1,4	Gázgyár	7,8	10	10	10
25,30	13,50	25,40	13,40	4 2,1	Rákus v. Á. bej. út	4,7	13	10	10
25,30	13,55	25,40	13,40	5 2,8	Isabella-híd	6,0	15	10	10
25,30	14,00	25,40	13,40	6 3,5	Jutagyr	5,4	10	10	10
25,30	14,05	25,40	13,40	7 4,2	Lemezyár	4,6	8	10	10
25,30	14,10	25,40	13,40	8 4,9	Szegedi Gumigyár	2,1	6	10	10
25,30	14,15	25,40	13,40	9 5,6	Nyár-tanya	2,7	8	10	10
25,30	14,20	25,40	13,40	10 6,3	Kiefer, Gazdaság	1,7	3	10	10
25,30	14,25	25,40	13,40	11 7,0	Halgazdaság	0,0	0	10	10

Szegedi Gumigyártól L. (Annaforrásra)
25,40 25,40 27,15
27,15 * 27,15

Lemezyártól indul:
(Annaforrásra)
27,40 27,40 27,40
27,40 27,40 27,40 27,40
27,40 27,40

Jelmagyarázat:
x = munkanapokon közl.
u = a hét utolsó munkanapján és munkaszüneti napokon nem közlekedik.
u = a hét utolsó munkanapján közl.

-8a- Annaforrás—Műsz. Nagyker. V. (Kőröslóts)

Annaforrástól indul: (Vas-Műszaki Nagyker. Villantróhoz)		M. idő		Megállóhelyek		Km		M. idő	
M. idő	Km	M. idő	Km	M. idő	Km	M. idő	Km	M. idő	Km
25,40	13,10	25,40	13,10	0 0,0	Annaforrás	4	2,0	4	2,0
25,40	13,20	25,40	13,10	1 0,7	Párisi kert, Tűzoltó	2,5	6	4	2,5
25,40	13,30	25,40	13,10	2 1,4	Bakal Nándor u.	1,8	3	4	1,8
25,40	13,40	25,40	13,10	3 2,1	Vas-Műsz. N.-ker.	0,0	0	4	0,0

Díjszabás:
1. Menetjegyek:
Annaforrás
1.- Lemezyár:
1,20 L- Kieferi Gazdaság
2.- 1,80 L- Halgazdaság
Annaforrás
1,80 Vas-Műsz. Nagyker. V.

2. Gyermekjegyek:
Vonaljegy 1 szakaszra 0,70 Ft
Vonaljegy 3 szakaszra 1,- Ft
Átszállójegy 1 „ 0,70 Ft
Átszállójegy 3 „ 1,- Ft

3. Átszállójegyek:
3-szer 1 szakaszra 1,50 Ft
2-szer 2 szakaszra 2,- Ft
2-szer 3 szakaszra 2,50 Ft

4. Bérletjegyek:
Tanuló havi bérletjegy (féléves)
I. szakaszra 17,- Ft 25,- Ft
II. szakaszra 20,- Ft 28,- Ft
III. szakaszra 22,- Ft 31,- Ft

Dolg. havi bérletjegy
I. vonalra 40,- Ft
II. szakaszra 30,- Ft 38,- Ft
III. szakaszra 28,- Ft 36,- Ft

5. Csomagjegy:
Kiadható az utas utazási távolejének megfelelően 1 db szakaszjegy.

Ára: 20 fillér

Fk.: Császár Károly - 14X1800, 64-6011 - SZNYV Hírvetési Helyi Üzem

14/K ÁBRA

5500 SZEGED

10. sz. AKÖV, Szeged

-10- Annaforrás—Béketelep

Annaforrástól indul: (Béketelepre)		M. idő		Megállóhelyek		Km		M. idő	
M. idő	Km	M. idő	Km	M. idő	Km	M. idő	Km	M. idő	Km
x 5,00 x 6,00 7,00 9,00		0 0,0	Annaforrás	4	3,5	13			
x 12,00 x 13,00 14,30 16,30		3 0,7	Rákosi kórház	4	2,8	10			
19,00 21,00 22,45		5 1,2	Gázgyár	4	2,3	8			
		7 1,8	Rákus v. Á. bej. út	4	1,7	6			
		9 2,5	Isabella híd	4	1,0	4			
		13 3,5	Béketelep Tapolca. u.	7	0,0	0			

Jelmagyarázat:
x = munkanapokon közl.

Díjszabás:
1. Menetjegy:
Annaforrás—Béketelep 1 Ft

2. Átszállójegy:
2-szer egy szakaszra 1,50 Ft

3. Gyermekjegy:
Vonaljegy 2 szakaszra 0,70 Ft
Átszállójegy „ 0,70 Ft

4. Bérletjegyek:
Tanuló havi bérletjegy (féléves)
I. vonalra 40,- Ft
I. szakaszra 17,- Ft 25,- Ft

Dolg. havi bérletjegy
I. vonalra 40,- Ft
I. szakaszra 25,- Ft 38,- Ft

5. Csomagjegy:
Kiadható az utas utazási távolejének megfelelően 1 db szakaszjegy.

14/L ÁBRA

AUTÓBUSZ-MENETREND
10 11-15/1968-69

5500 Szeged

10. sz. AKÖV Szeged

„5” Marx tér—Újszeged (Kőrösrát)

MARX TÉRRŐL INDUL (ÚJSZEGEDRE (KÖRÖSRÁT))		M. idő		Megállóhelyek		Km	
M. idő	Km	M. idő	Km	M. idő	Km	M. idő	Km
0 0,0		0 0,0		MARX TÉR			
3 0,9		3 0,9		Szabcheny tér			
4 3,0		4 3,0		Vadras utca			
7 2,3		7 2,3		ABC áruház			
10 2,7		10 2,7		Gyermekkorház			
12 3,1		12 3,1		Rózsa Ferenc sugárút			
14 3,4		14 3,4		Rózsa Ferenc Gimnázium			
16 4,0		16 4,0		Liget Vendéglő			
19 4,9		19 4,9		Móra park			
21 5,2		21 5,2		Szabcheny tér			
23 5,1		23 5,1		MARX TÉR			

DÍJSZABÁS:
Menetjegy
Alt. havi autóbusz-bérletjegy egy vonalra 30,- Ft
Alt. havi autóbusz-bérletjegy övön vonalra 80,- Ft

Tanuló és nyugdíjas havi autóbusz-bérletjegy övön vonalra 30,- Ft

Kombizás villamos és autóbusz-útvonalon havi bérletjegy 100,- Ft

Kombizás villamos és autóbusz-útvonalon tanuló és nyugdíjas havi bérletjegy 40,- Ft

Gyermek menetjegy:
6 évet be nem töltött gyermek felélt 1. bérletében díjmentesen utazhat.
6 évet betöltött gyermek kétféle menetjegyre jogosult.

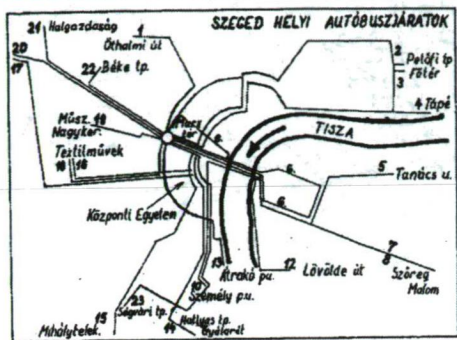
Pénziszó: 2,- Ft

A bérletjegyek korlátlan számú utazásra jogosítanak.
Szeged, 1969. január 10.

10. sz. AKÖV
Ferg. és Kőr. Könyvtár

Fk.: Császár Károly - Szegedi Hírvetési Helyi Üzem

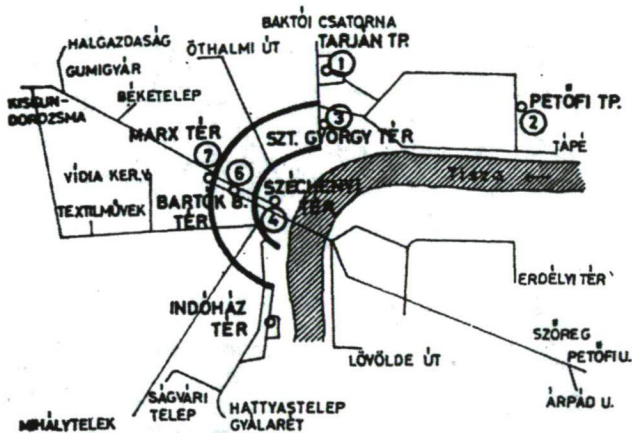
15. ÁBRA

Szeged város helyi autóbuszvonalai:

1. Marx-tér—Csongrádi sq.—Óthalmi út	12. Marx-tér—Hatyastelep—Lövölde út
2. Marx-tér—Pétfőtelep, Fő tér	13. Marx-tér—Dugonics tér—Személyi pu.—Árpád u. é.
3. Marx-tér—Pétfőtelep—Tápé	14. Marx-tér—Kézdivásárhely—Óthalmi út
4. Marx-tér—Tápé, Felszabadítás u.	15. Marx-tér—Mihálytelek
5. Marx-tér—Újváros, Tanács u.	16. Központi Egyetem—Textilművek
6. Marx-tér—Újváros (fő tér)	17. Marx-tér—Textilművek
7. Marx-tér—Szőreg, Petőfi u.—Szőreg, malom	18. Marx-tér—Vas- Mihályi N.ter, V. malom
8. Marx-tér—Szőreg, Árpád u.—Szőreg, malom	19. Marx-tér—Kézdivásárhely
9. Szeged, Személyi pu.—Újváros vá.	20. Marx-tér—Csongrádi—Egységtelep
	21. Marx-tér—Béketelep
	22. Marx-tér—Béketelep
	23. Marx-tér—Szabadeg tér—Mihályi t.

15/A ÁBRA

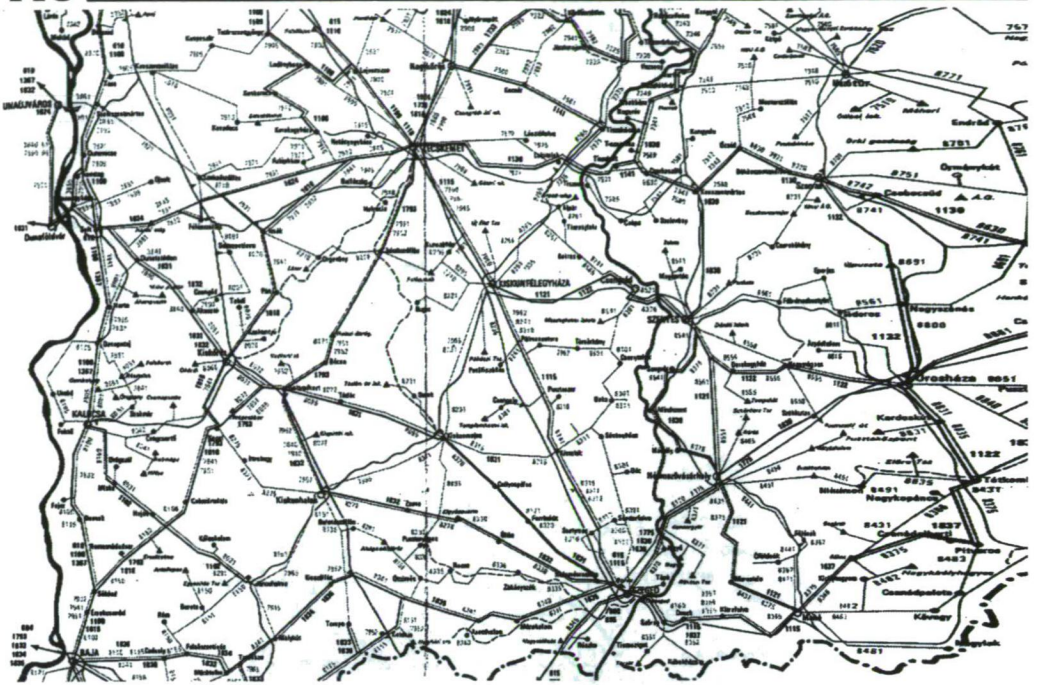

Szeged megyei város helyi autóbusz vonalhálózata

- TARJÁNTELEP**
- „10” Tarjántelep—Szegedi Vízud
 - „10/A” Tarjántelep—MÁV igazgatóság
 - „10/Y” Tarjántelep—Központi Egyetem
 - „11” Tarjántelep—Szeged, Személyi pu.
 - „12/R” Tarjántelep—Fémipari V.
- PÉTFŐTELEP**
- „20” Pétfőtelep—Központi Egyetem
 - „21” Pétfőtelep—Marx tér
- SZÉCHENYI TÉR**
- „30” Sz. György tér—Gyálaréti
 - „31” Sz. György tér—Hatyastelep
 - „32” Sz. György tér—Dugonics tér—Mihálytelek
 - „32/Y” Sz. György tér—Marx tér—Mihálytelek
 - „33” Sz. György tér—Marx tér—Ságváritelep
 - „33/Y” Sz. György tér—Dugonics tér—Szabadeg tér
 - „34” Sz. György tér—Béketelep

- SZECHENYI TÉR**
- „40” Széchenyi tér—Újváros (Körj.)
 - „41” Széchenyi tér—Nyitra u. (Óthalmi u.)
 - „42” Széchenyi tér—Gumigyár (Halgazd.)
 - „50” Szeged, Személyi pu.—Újváros vá.
- BARTÓK B. TÉR**
- „60” Bartók B. tér—Szőreg (Petőfi u.)
 - „61” Bartók B. tér—Szőreg (Árpád u.)
 - „62” Bartók B. tér—Baktói csatorna
 - „63” Bartók B. tér—Kézdivásárhely
 - „63/Y” Közp. Egyetem—Textilművek
 - „64/R” Bartók B. tér—Vidia kery v.
- MARX TÉR**
- „70” Marx tér—Lövölde út
 - „71” Marx tér—Tanács u.—Erdélyi tér
 - „72” Marx tér—Árpád vá.
 - „73” Marx tér—Tápé
 - „74/R” Marx tér—Textilművek
 - „75” Marx tér—Rubgy.—Kézdivásárhely

16. ÁBRA

17. ÁBRA

18. ÁBRA

19. ÁBRA

20. ÁBRA

Tájékoztató

Vállalatunk új szolgáltatást vezet be:

1975. május 1-től éjszakai iránytaxi járatot közlekedtet naponta:

Tarján viztorony—SZTK Rendelőintézet között
23,00 órától—4,20 óráig 20 percenként
SZTK Rendelőintézet—Tarján viztorony között
23,10 órától—4,10 óráig 20 percenként

Az iránytaxi járatot 8 személyes Mikrobusz végzi.

Útvonala: Tarján viztorony—Budapest körút—Csillag tér—Retek u. (Retek utca lezárásának időtartama alatt Sziléri sgt.)—József Általa sgt.—Lenin krt.—SZTK Rendelőintézet és vissza.

A iránytaxi a meghatározott útvonalon belül bárhol megállítható az utasok fel, illetve leszállása céljából.

Az iránytaxi viteldíja:

10,— Ft személyenként

— 6 éven aluli gyermekek díjmentesen utazhatnak.

A hilteltelt viteldíjat az iránytaxi vezetője menetjeggyel nyugtázza.

A: iránytaxin bármilyen címen élőzetti kedvezmény nem alkalmazható.

Bérletjegyek nem érvényesek.

VOLÁN 10. sz. Vállalat

Isk 12162

21. ÁBRA	22. ÁBRA
23/A1 ÁBRA	23/A2 ÁBRA

Közvetlen autóbusszjárat

SZEGED—DUBROVNIK között

A Volán 10. sz. Vállalat az elmúlt évhez hasonlóan az évben is beindítja menetrendszerinti nemzetközi autóbusszjáratát, és ezzel közvetlen összeköttetést biztosít az Adriai tengerpart kedvelt üdülőhelye között.

1975. június 6—szeptember 14. között heti egy alkalommal közlekedik járatunk az alábbiak szerint:

Szegedről indul	pénteken 15.00 órákor
Dubrovnikba érkezik	szombaton 08.00 órákor
Dubrovnikból visszaindul	szombaton 19.00 órákor
Szegedre érkezik	vasárnap 12.00 órákor

A kocsikon Ft fizetés ellenében, hűsítőkről gondoskodunk.

Menetdíj:

egyszeri útra	313,60 Ft
menettérti útra	627,20 Ft

Helyfoglalás, információ: Volán Utazási Iroda

Szeged, Bajcsy-Zsilinszky u. 28.
Telefon: 12-223, 12-448

VOLÁN 10. SZ. VÁLLALAT
S z e g e d

UTAZZON a

NEMZETKÖZI

MENETRENDSZERINTI

JÁRATAIVAL

Utazása előtt 60 nappal oda-vissza útra forint-fizetés ellenében válthatja meg menetjegyét a VOLÁN Utazási Irodában a VOLÁN nemzetközi menetrendszerinti autóbusszjáratokra.

Nemzetközi járataink:

SZEGED—ARAD
SZEGED—SZABADKA
SZEGED—DUBROVNIK

Dubrovnikban teljes ellátással biztosítja üdülését, kényelmét a VOLÁN Utazási Iroda.

Jó utazást kíván a

Szolgáltatásaink javuló színvonalával várjuk Önöket!

- kül- és belföldi társasutazások üdülési programok szervezése
- autóbussz különjáratok szervezése
- diákkirándulások szervezése
- XX személygépkocsi bérebeadás
- váhutatvétel
- MALEV repülőjegy árusítás
- idegenvezetés
- belföldi és nemzetközi autóbussz járatainkra menetjegy árusítás
- rendezvényeszközszolgáltatás
- senes sétahajó programok a Tiszán
- szállítmányozás
- nemzetközi fuvarozás
- darabáru fuvarozás
- MÁV pályaudvari oda- és elvutazás
- tiszeli és építőipari anyag házhoz szállítása TÖZÉP telepekről
- költöztetés rakodókkal
- autóműtési szolgáltatás
- tehertaxi és képviselői szolgáltatás
- eseménytaxi és túrntaxi megrendelés éjjel nappal
- FB gép és tiszeliolaj házhoz fuvarozás
- építkezéshez szükséges rakodógép és autódaru rendelkezésre bocsátás
- iránytáxi járatok éjjel a belvároshoz az Északi és Tárján városrészekben

Köszönjük, hogy velünk dolgoztak

10. sz. VÁLLALAT SZEGED

KIVÁLÓ VÁLLALAT

Vadna 10. ny. 820618

TAJÉKOZTATÓ

Taxi szolgáltatásunk bővítéséeként iránytáxi járatok közlekedését vezetjük be

1982. április 2-től

pénteki, szombati, vasárnapi napokon éjszakai órákban.

As iránytáxi járatok két útvonalon közlekednek:

"A" JELŰ ÚTVONAL:

Gyermekklinika - Lenin krt. - Nagy Jend. u. - Széchenyi tér -
- Régi Tisza híd - Székely sor - Odessa krt. - Új Tisza híd -
- Római krt. - Szállérii egt. - Budapesti krt. - Vistoronyi tér.

"B" JELŰ ÚTVONAL:

Gyermekklinika - Lenin krt. - Szt. Mihály u. - Szt. István tér -
- Vidra u. - Óbalmi út -
- Csongrádi egt. - Északi krt. - Óbalmi út.

Közlekedési időpontok:

"A" JELŰ ÚTVONALON

Gyermek klinikától: 23,30;
01,30; 03,30.

(Vistoronyi tér)

Vistoronyi tértől: 0,00; 02,00;
04,00.

(Gyermek klinikához)

"B" JELŰ ÚTVONALON

Gyermek klinikától: 0,30;
02,30.

(Óbalmi úthoz)

Óbalmi úttól: 01,00; 03,00.

(Gyermek klinikához)

AZ IRÁNYTAXI JÁRATOK AZ UTAZÁSI SZÁNDÉKÁT JELZŐ UTASNAK BE, ILLETVE KISZÁLLÁS CÉLJÁBÓL A JÁRATI ÚTVONALON MINDENÜTT MEGÁLLNÁK, KIVÉVE AZOKAT A HELYEKET ES ESETEKET AHOL EZT A KRESZ VONATKOZÓ RENDELÉTE TILTJA.

VEGYE IGÉNYBE AZ IRÁNYTAXI JÁRATOKAT!

MALEV
Hungarian Airlines

INDUL A

LÉGITAXI!!!

Vállalatok, intézmények kérésére 1982. május 4-től

AIR TAXI járatok:

Budapest—Szeged

Szeged—Szombathely—Győr—Budapest—Szeged

Szeged—Budapest

viszonylatban, (hetente kétszer!)

RÉSZLETES FELVILÁGOSÍTÁS:

VOLÁN IRODA

Szeged, Bajcsy Zs. u. 28.

Tel.: 11-792, 12-070 - Telex: 082415

Hétfőtől—péntekig: 8,30—16,30-ig.

Szombaton: 7,30—12-ig.

SZOLGÁLTATÁSAINK:

autótaxi, szállás, étkezés, városnézés, csoportos kirándulás.

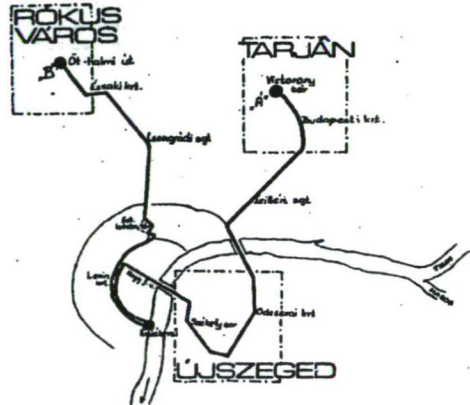

10. sz. VÁLLALAT SZEGED

KIVÁLÓ VÁLLALAT

Próbálja ki! * Olcsó! * Gyors! * Megéri!

IRÁNYTAXI JÁRATOK KÖZLEKEDÉSI ÚTVONALA

Viteldíj: 20 Ft (bárhol veszi igénybe az utas).

Az iránytáxi utazási igazolvány **NEM ÉRVÉNYES!**

A gépkocsivezető a viteldíjat menetjeggyel nyugtázza.

VEGYE IGÉNYBE SZOLGÁLTATÁSUNKAT!

Vadna 10. ny. 820618

Szeged

Pihenő, avagy a közúti személyszállítás története

Járatunkon szolgáltatásaink:

Utaskísérőnk kávét — üdítőt — hetilapokat
MÁV-VOLÁN menetrendi információt biztosít.

Ezen szolgáltatások díját, továbbá az utas-
baleset biztosítást és az útipoggyász szállítás
díját a részvételi díj magában foglalja.

SZEGEDRŐL a reggeli induláshoz
gyors-kényelmes
eljutást biztosít a

VOLÁN TAXI

megrendelhető a 13-333 és 13-008-as telefonon,
vagy a jegytömbben szereplő nyomtatvánnyal.
A kiöltőt megrendelést az ALFÖLD TOURS
Utazási Irodában szíveskedjen leadni.

A **HOLDFÉNY EXPRESSZ** járatral kapco-
latban bővebb felvilágosítás, jegyelővétel:

ALFÖLD TOURS
Szeged, Bajcsy-Zs. u. 28.
Telefon: 12-070

Kellemes utazást kíván

Tisza Volán ny. 070977

HOLDFÉNY
Expressz

TÁJÉKOZTATÓ

23/B ÁBRA	24. ÁBRA
25/A ÁBRA	25/B ÁBRA

26/A ÁBRA

Tisztelt Partnerünk!

Szeretnénk bemutatni Önnek a

TISZA VOLÁN
legújabb szolgáltatását.

1987. március 20-tól naponta közlekedik
SZEGED—BUDAPEST között

HOLDFÉNY EXPRESSZ
járatunk.

Szeged Marx tér autóbusszállomás
4-es kocsiállásról
3,30 órakor

Budapest Engels tér parkolóból
23,00 órakor indul.

Menetidő: 3 óra!

A **HOLDFÉNY EXPRESSZ** járatunk meg-
állítás nélkül közlekedik, csak Ferihegy II. ill.
Ferihegy I. repülőtérén áll meg fel- és leszállás
céljából.

Budapesten az Engels térre érkezik, ahonnan
gyors eljutást biztosít valamennyi fővárosi va-
sútállomásra.

Jegyváltás:

Menetjegyét már 30 nappal korábban megvál-
thatja Szegeden az Alföld Tours Utazási Iro-
dában. Közvetlenül indulás előtt is megveheti
jegyét a személyzetnél, ha van szabad hely az
autóbusszon, mert álló utast nem szállítunk.

Részvételi jegy ára:

220 Ft
(egy irányba)

GYERMEKEK 2 éves korig díjmentesen utaz-
hatnak. 2 éves kortól teljes áru jegy szükséges
külön ülőhely foglalással.

A **HOLDFÉNY EXPRESSZ** járaton
bérletek és utazási igazolványok
nem érvényesek!

26/B ÁBRA

Rónyai László

A kerékpár története

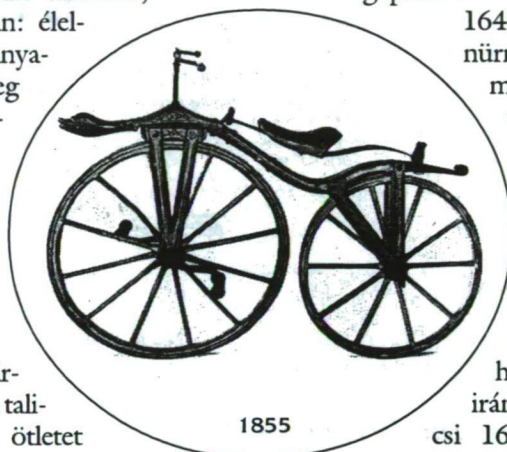
A közlekedésnek az a célja, hogy segítsen legyőzni a távolságokat. A vasút, a hajó, a gépkocsi nemcsak azt teszi lehetővé, hogy mi magunk utazzunk, hanem hogy nagy távolságokról szállítsuk mindazt, amire szükségünk van: élelmiszereket, tüzelőanyagot, és az ipar ezer meg ezer termékét. A korszerű közlekedés hosszú fejlődés eredménye. A vasút és a gőzhajózás alig másfél esztendő. A kerék? Sok ezer esztendő története.

Az első kerek járművek közé tartozik a taliga, szekér. Az első ötlet talán akkor kaphatta az ember, amikor nehéz tárgyakat a talajon vonszolva alájuk dorongokat helyezett, hogy azon gördíthesse. A tengely és a kerék tehát kezdetben egy darabból készültek, együtt forogtak. A nehézkes korongkerék csak lassan-lassan alakult át küllős kerékké.

Hérodotosz megemlíti valamiféle kétkerekű alkalmatosságot, amit állítólag az arab postafutárok használtak. A görög hadjáratokról szóló tudósításokban Plutarkhosz is szól ilyen eszközökkel közlekedő küldöncökről. (Ezeket a feljegyzéseket kételkedéssel kell fogadni, a görög források fantáziával átszótt misztikumai miatt.)

Leonardo da Vinci neves polihisztor 1519 körül sok különböző mechanikai eszköz megalkotásának tervén gondolkozott; közülük nem egy tervező papírra került. Valami emberi erővel mozgatható hajtányt is tervezett. Középkori feljegyzések arról is

megemlékeznek, hogy a kínaiak idősámítá-sunk több mint kétezer évvel olyan közlekedési eszközt használtak, ami nagyon hasonlított a kerékpár őseinek elfogadott „futógéphez”.

1649-ben Hans Hautsh nürnbergi kovácmester műszaki leírást ad saját találmányáról: egy szekérszerű kocsija belsőjében óramű segítségével, de izomerővel mozgatva óránként kétezer lépésnyi sebességgel haladva megállhat; újra elindulhat és tetszés szerinti irányba fordulhat: ez a kocsit 1650-ben Stockholmban

Károly Gusztáv svéd herceg birtokába került. A vallási fanatizmusban nevelt nép nem a technika megszállottjaként tevékenykedő feltalálót látta Hautshoban, hanem a sátán szolgáját. Elismerés helyett üldözésben volt csak része. Érdekes módon a vallási fanatizmusát építő gondolkodásmód fellegvárában, egy templomban is találkozzunk járógépféleség rajzával: az angliai Stock Poges-i templom 1642-ből származó színes ablaküveg festménye a járógépre kísértetiesen hasonló kétkerekű alkotmányt ábrázol.

1769-ben megjelenik a tandem őse: a London Magazin említést tesz egy Vevers nevű feltaláló kocsijáról, amelyet – a kocsit ülve irányító gazdája mögött a szorgoskodó szolga igyekezett mozgásban tartani. Az agyondíszített utazógép kezdetleges voltuk miatt hepehupás utakon elakadtak. Inkább csak a hatalom, a vagyon fitogtatására voltak

jók. Lehet hogy a kísérletezők hallottak is valamit egymás találmányáról, de az biztos, hogy egymástól függetlenül önállóan kísérleteztek.

Felismerte első készülékének hibáit, majd korszerűsítette a kerekeket összekötő építményt, és 1817-ben végül megszületett a „Draisienne” ahogy ma mondják a drezina Tulajdonképpen egy faszerkezet, a hátsó kerék fölé hosszabb bőr bevonatú ülést szereltek. A nyereg előtt keresztben ún. egyensúlyozó keret van, amire a vezető az alsó karját támasztja és a gépet széles futólépésszerű mozdulatokkal tolja előre az úton. 10-15 km/h közötti sebességet is elért. Drais maga „velocipedjéről” így ír:

„– Hegynek felfelé, jó minőségű országúton olyan gyorsan halad, mint egy jól kiléző ember.

– Sík vidéken, erős zivatar után mint egy postai futár a második órában.

– Sík vidéken, száraz gyalogúton, mint egy ügető ló a 4. óra felé.

– Hegyről le gyorsabban, mint egy ló versenyvágatában.”

Érdekessége ennek a szerkezetnek az, hogy a technikai megoldást, amit kitalált – önbeálló kerekek – ma a zsúrkocsikon használnak tömege 50 font (24 kg); előállítási ára tetszetős kivitelben 4 Karolina-arany (mai értékben 450 Ft körüli összeg – 1984-es adat). Az előrehaladás az utas lábaink földhöz csapkodásaival, illetve elrugaszkodásával történt. A két kerék egymástól való távolsága 1 méter 80 cm volt. A kerék átmérője 65 cm-es. A kereket vassín védte a kopástól.

Drais halála után néhány éven belül az angol posta a küldemények kézbesítésére a drezinával azonos, de angol elnevezésben hobby horse-oknak elkeresztelt járógépeket készítetett, és állított használatba. A mágnesok, úri „arszlánok” is felkapták az új divatot. Amikor azonban a köznép körében divattossá kezdett válni a becenevén csontra-

zónak keresztelt járógép, főúri nyomásra mind tilalmát állítottak a hatóságok a használatára. Használóikat kitiltották a városi forgalomból. Nagy propagandát jelentett a kerékpárnak egy Jenkiss nevű artista mutatványa, aki egy 300 méteres kötelet feszített ki a Niagara-vízesés zuhataga fölött és ezen a kötélén 11 perc alatt kerékpározott át az egyik oldalról a másikra.

Egyesek a gépet úgy építették, hogy az első nagy kereket követő kis kerék előre került. Ez volt a Star elnevezésű „Bicicle”. A kerékpárkerekeken a gumit tömör formában 1870 körül egy Cooper nevű angol sportember használta fel először. A végső forradalmasítást egy ír állatorvos, Dunlop újítása jelentette: 1879-ben ő találta fel a pneumatik – felfújható gumitömlős – rendszert. A történet szerint kertescskéjében locsolgatott mikor biciklizgető fia megállt apjánál és panaszkodott, hogy a tömörgumis kerékpár förtelmesen rázza. Dunlop egy hirtelen ötlettől vezérelve a locsolótömlőből levágott egy darabot, – mai szóval légkamrás tömlőt – s rászerezte a levett tömör gumiabroncs helyére.

1822-ben Lewis Gompertz a futógépet kézi emeltyűs-fogaskerekes mechanizmussal szerelte fel. 1839-ben Kirk Patrick Macmillan skót kovács elsőnek épít pedállal ellátott kerékpárt. 1855 körül Pierre Michaux francia kocsiepítő ugyan nem ismeri Macmillan skót kovács újításait, így hát egyelőre szerkezeti vázlatokat készített. Az az ötlete támadt, hogy a kereket köszörűként kellene meghajtani, vagyis pedálokkal. Michaux fia, Henry egy levelében 1861-et jelölte meg a feltalálás pontos évének. Apja találmányát életképesnek ítéli és rááll a pedálos kerékpárok gyártására. Igaz először csak fél pedállal próbálkoztak, ez azonban megnehezítette az egyensúlyozást. A vázat nemsokára fa helyett vasból készíti, és a nyeret ruganyosan rögzíti egy gyengén meghajlított acélszalagon. Kerékpárjára már

hátsó kerékhéket is felszerelt, amely az abroncsra nyomódik. A gyakorlati kivitelezésben segítségére van fia Ernest is. Ha Michaux első pedálos kerékpárját valóban csak 1861-ben készítette el, akkor megelőzte őt egy másik francia, Pierre Lallement kovács- és hintókészítő, aki saját bevallása szerint már 1860-ban megépítette az első, pedálokkal felszerelt, egy nyomvonalú hajtányt. A pedálok egyszerű puszángfa korongok voltak, amelyeken vaspecket dugott keresztül. Barátai azt tanácsolták Lallementnek, hogy mutassa be kerékpárját Párizsban. Ez 1863-ban meg is történt. Ebben az évben ismeri meg Michaux-t és elhatározza, hogy munkatársául szegődik. Michaux és Lallement átmenetileg együtt gyártják a michaulineket, majd Lallement kivándorolt Amerikába. Elszegényedve tért vissza 1867-ben

Párizsba, ahol Michaux közben fényes üzleteket csinált a kerékpárral és a pedálmeghajtás feltalálójaként ünnepezték. A kerékpár acélküllőket kapott 1867-ben. Egy Madison nevű angol először látja el a kerékpár kerekeit acélból készült nyomóterheléses radiálküllőkkel. Madison drótküllőit elsősorban W. F. Reinold és J.A. May angol kerékpárgyártó cége hasznosította nagy üzleti sikerrel.

Újdonságok könnyítik meg a kerékpározást: 1869-ben szerkesztette meg az első hátsó kerékhajtású kerékpárt Johann Friedrich Trefz stuttgarti tornatanár. Ugyanebben az évben M. Meyer Párizsban először gyártott vas kerékpárokat. A francia Surriray pedig a kerékpárok egyszerű tengelycsapágóját görgős és golyóscsapágókkal helyettesítette.

A XIX. század közepén két amerikai az USA-ban kísérleteket végez a Macmillan-biciklivel: F. Estell Richmondban és Calvin Witty Brooklynban. Tökéletesítik a skót kerékpárt, de a lábítónál maradnak.

A sváb Trefz, aki a hátsókerékhajtású pedálos biciklijét calcorotának nevezi, nem talált ugyan lehetőséget a gyártásra, de az ő ösztönzésére alakul meg Stuttgartban a C. F. Müller első nagy velocipédgyára. Franciaországban a következő „extrák” jelentek meg: könnyű tiszta fémgépek, vas kerékpárok, tömör gumiabroncsok, az első kerékhékek és kerékrugózás, sárhányó, szabadonfutó, sebesség váltómű, kettő és négy fokozatú golyóscsapágy, megnagyobbított hajtókerekű bicikli.

VASBÓL KÉSZÜLT PEDÁLOS KERÉKPÁR 1868-BÓL

1855. november 5-én a veló-kiállításon bemutatták a kerékpár történetének egyik legfontosabb újítását: a Guilet-Meyer-kerékpárt: pedálkarja van, amely azonban nem rudakon és fogantyúkon keresztül hat a hátsó kerékre, hanem hajtólánccal. Azonban a Michaux-féle sorozatban gyártott frontális meghajtású kerekek mellett nem tudott érvényre jutni. A kerékpár fejlődése tehát egy időre zsákutcába jut, még pedig az óriáskerekű velocipedek gyártásával. A gyorsaság növelésére csak egy mód nyílik: meg kell növelni a meghajtott első kereket, akár 250 cm-es átmérőig is. Ennél igen nagy a felborulás veszélye, így jókora bátorság kell ahhoz, hogy valaki nyeregbe szálljon. Divatba jöttek a kerékpáriskolák. Az Amerikai Egyesült Államokban valóságos iskolák alakultak

a velocipéd meglovagolásának gyakorlására. Egyedül New Yorkban több mint ötezer diákot számláltak akik ilyen intézményeket látogattak. Hasonló kerékpáriskolák Európában is alakultak.

1855 novemberében az első gyorsjáratú belső égésű motorral felszerelt kétkerekű jármű megteszi első három kilométeres útját. Itt már azonban a motorkerékpár őse jelenik meg.

Felhasznált irodalom

- ☐ Borbély Tibor: *Kerékpározás*. Bp., 1984.
- ☐ Czéra Béla-Nagy Ernő: *A legyőzött távolság*. Bp., 1967.
- ☐ Paturi, Felix: *A technika krónikája*. Bp., 1992.

A real renaissance book

JEAN DELUMEAU: *Reneszánsz*.
Budapest, 1997, Osiris könyvkiadó.

* * *

A könyv első kiadása 1984-ben jelent meg Párizsban, és ennek a kiadásnak az első magyar nyelvű változata ez az Osiris gondozásában megjelent mű. A könyvet Sujtó László fordította. A művet azért tartom figyelemre érdemesnek, mert hivatalosan a Felsőoktatási Pályázatok Irodája által lebonyolított felsőoktatási tankönyvtámogatási program keretében jelent meg, és főiskolás hallgatók lévén számunkra segédkönyvként kitűnően használható.

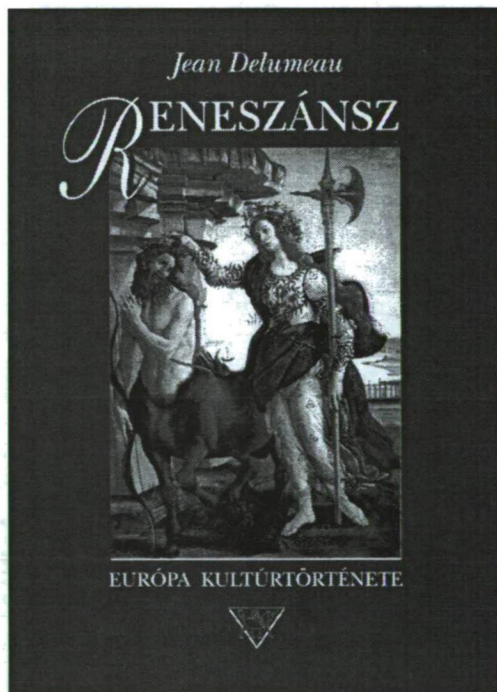
Úgy érzem, a könyv széleskörűen mutatja be a reneszánsz kialakulását, alapjait, fejlődését, bemutatva hatását az élet minden apró részletére kitérően. Az egyetlen hiányosságát abban érzem, hogy a szerző

teljesen elfelejtkezik a reneszánsz Kelet-Európára gyakorolt hatásairól, és csak halvány utalásokat tesz néhány végképp ki nem hagyható részletre (pl.: európai egyetemalapítások: Krakkó, Prága... stb.).

A mű három fő részből áll:

– *Erővonalak* című részben a szerző egy általánosabb történelmi áttekintéssel kezdi a korszak bemutatását, melyben kitér Európán kívül Ázsiára és Amerikára is, melyeket a korabeli európai ember nézőpontjából és szemszögéből mutat be. Párhuzamot próbál vonni a korszak gazdasági társadalmi, technológiai fejlődése közé a különböző földrészekben. Továbbá ebben a fejezetben tárgyalja a reneszánsz kapcsolatát az antikvitással és a humanizmus kialakulását is, valamint nagy hangsúlyt helyez a reneszánsz egyházreformjaira, az Avignoni fogságból visszatért pápák kísérleteire korábbi hatalmuk visszaszerzésére, valamint az egyház megreformálására indított kísérleteikre. Kitér a reformációra és hatásaira, elterjedésére, fontosabb alakjaira, s azok életére.

– A mű következő nagy fejezete *Az élet anyagi alapjai* című. Itt a mindennapi élet eszközeire helyezi a hangsúlyt, elsőként a technika fejlődésére (építészet, haditechnika újításai, hajózási segédeszközök megújulása, érdekességként az óragyártás fejlődésére is kitér...). Az üzletviteli eljárások című fejezetben Delumeau a gazdasági változásokat, az új pénzügyi eljárásokat tekinti át. Ebben a korszakban jelent meg a távolsági kereskedelem, a kettős könyvvitel, a biztosítás, a maiakhoz hasonló bankok kialakulása is a reneszánszra jellemző motívum. A könyvnyomtatás elterjedésével egyidőben megjelenik a papírpénz is Európában. A kapitalizmus kezdetei címet viseli a következő fejezet, aminek alapjait a kialakult gazdasági

és pénzügyi helyzet, a nagyobb hitelek biztosítása, a kereskedő-bankárcsaládok megjelenése (Mediciek, Fuggerek) biztosította. A következő fejezet a Városok és vidékek életéről ír, az emberek mindennapjait festi le. Itt tér ki a szerző a mezőgazdaság megújításaira, az új növények európai megtelepítésére (pl.: szegfűszeg, fahéj, hajdina, eperfa, burgonya, paradicsom, az új állatfajok behozatalára (pl.: gyöngytyúk, pulyka). Szó esik még a tudatos várostervezés megjelenéséről is, a palotaépítés kezdeteiről is. A második rész utolsó fejezete a Társadalmi mobilitás. Gazdagok és szegények című. Megjelenik benne a korszak „sikerembereinek” életrajza (Plantin-Moretus nyomdászcsalád, Leonardo da Vinci, Michelangelo), az arisztokrácia életstílusa, a polgárság egyre szélesebb rétege, öltözködése, étkezési szokásai, a reneszánsz konyhaművészete.

– Az új ember: a harmadik rész közép-pontjában a reneszánsz és humanista ember áll; az ő világszemlélete, jövőképe, lehetőségei kerülnek bemutatásra. A reneszánsz álmai című fejezet a kereszteshadjáratokból kiábrándult, a vallásosságtól távolodó társadalom problémáját állítja szembe az amerikai arany bűvöletébe került arisztokráciával. Tárgyalja a polgárság és a parasztság olvasmányait, melyek tükrözik vágyaikat, álmait. A XVI–XVII. századi Itália valóságos eszem-iszom országként jelent meg; különös módon egész Európának konkrét helyszínre volt szüksége, ahova vágyait kivetíthette. „Görög bor tengerében fürdő reszelsajt-hegyek és egész éven át friss, jeges vagy cukrozott gyümölcsöket termő fák

láthatók rajta, miközben a muskotályfolyókból sült pontyok és „matrózné módra” elkészített angolnák ugranak ki a partra, az égből pedig rántott fácán és szalonnával spékelt nyúl hullik eső helyett”. Delumeau itt sorolja fel a reneszánsz „nagy” olvasmányait is. Az Egyén és szabadság a reformáció hatásait mutatja be a társadalom különböző rétegeire. A gyermek és az oktatás is tárgyalásra kerül, bemutatja a kollégiumok, mint iskolatípus elterjedését, jellemző vonásait, valamint az egyetemeken tanított tananyag változásait, megújulását. Ide kapcsolódik a következő témakör is, a Nevelés, a nő és a humanizmus, ami azt hiszem nem igényel különösebb bemutatást. Az utolsó előtti rész a reneszánsz és a pogányság viszonyáról szól, kitérve az Európában elhatalmasodó erotikus rajongás irodalmára, a női szépség lázas csodálatára. Az inkvizíció által tiltott műveket külön kiemeli a szerző, valamint a racionalizmus megjelenését a különböző alkotásokban. Az utolsó fejezet a Boszorkányságtól a tudományig című, a technika és a tudományos szemlélet megváltozásait emeli ki (Erasmus Biblia-fordítását, okkultizmus megjelenését, a filozófia és a csillagászat fejlődését).

Egy időrendi táblázat követi a három fő részt, ami 1321-től 1595-ig mutatja be az eseményeket. A könyv része még egy több mint száz oldalas név és tárgymutatót, ami tartalmazza minden, a korban élt, és a reneszánszban megjelent szellemi irányzat és találmány rövid bemutatását.

HEGYI GERGELY

Magyar nyelvű református bibliakiadások a XVII. században

A címben megfogalmazott téma szakirodalma óriási, Bod Péter¹ bibliatörténetétől kezdve Bottyán János összefoglaló művéig² számos munka újabb és újabb kutatási eredményeket vonultatott fel a szakmai és a műkedvelő, érdeklődő közönség számára. Ezért ezen írás nem vállalkozik újabb szempontok felvázolására, hanem kihasználva a főiskola könyvtárájának remek lehetőségeit, az eredeti példányok alapján, – melyeket a Magyar Irodalom Tanszéken bárki kézbe vehet – összefoglalja a XVII. századi magyar nyelvű református bibliakiadásokat.

A három részre szakadt Magyar Királyság kultúr-, művelődés- és könyvtörténetének megkerülhetetlen fejezete a bibliakiadás. Az utóbbi évtizedben azonban egyre több az ellentétes álláspont, főleg művelődéstörténeti megközelítésekben, a magyar nyelvű kiadások olvasási szokásaival kapcsolatban³, éppen ezért egyre fontosabb a kiadások pontos ismerete.

Az előzmények

A humanizmus, Erasmus szellemi munkásságának köszönhetően, igen nagy hatással volt a reformáció nemzeti nyelvű bibliaolvasási programjának kidolgozására és megvalósítására. Ahhoz, hogy a XVII. századi bibliakiadásokat megvizsgálhassuk fontos megemlékezni a XVI. századi próbálkozásokról. A magyar nyelvű kiadásokat, melyek többé-kevésbé befolyásolták a Vizsolyi Biblia szövegtestét, a kor igen jelentős és erudícióval teljes humanista és protestáns elméi fordították és rendezték sajtó alá. Komjáti Benedek Szent Pál levelei⁴, Pesti Gábor Újtestamentuma⁵, Sylvester János fordítása⁶, Heltai Gáspár szinte teljes biblia-

kiadása, Méliusz Juhász Péter⁷, Félegyházi⁸ magyarázatokkal ellátott kiadása mind arra utal, hogy a vágy egy teljes magyar nyelvű bibliafordítás kiadására igen nagy volt. Így már nem is olyan egyedülálló és előzmények nélküli a méltán mindenek fölött álló tekintélynek örvendő, első teljes magyar bibliafordítás és kiadás: a Vizsolyi Biblia. Maga Károli Gáspár sem titkolta, hogy a három év alatt az eredeti héber és görög nyelvekből fordított Biblia nem egyedüli munka, hanem egy egész munkaközösség terméke. Ez a kollektív munkán alapuló fordítás lett az a szövegtest, melyet a későbbi református bibliakiadások megkerülhetetlen korpusznak tekintettek. Ezért mondhatjuk azt, hogy a XVII. századi református bibliakiadások a Károli Biblia szövegének variánsai.

A Hanaul Biblia

Már az 1590-es kiadás Elöljáró beszédében Károli Gáspár felhívja a figyelmet az esetleges fordítási hibákra. Szenci Molnár Albert, aki gyermekként jelen volt és segédkezett a Vizsolyi Biblia kiadási munkálatainál⁹, első kézből ismerhette a fordítás hiányosságait. Feltehetőleg ez és Károli személyisége volt a motíváló erő, mely a Biblia revíziójára ösztökélte. Azonban nemcsak a fordítási hibák kényszerítették újabb kiadásra, hanem az az igény is, mely egy kis alakú, könnyen használható Bibliát szorgalmazott, hiszen az 1590-es kiadású Biblia kódex nagyságú és a mindennapi használatra alkalmatlan volt.

A revízió munkafolyamatába külföldön tanuló magyar diákokat is bevonva **Szenci Molnár Albert** új formátumú és tartalmú kiadást teremtett, mely a kanonizált szent-

írásai könyveken kívül tartalmazott egy ajánlást Móric hesseni herceghez, illetve egy jegyzéket és magyarázatot a szövegben előforduló bibliai szavakról és nevekről. Így ezt, a **Hanauban**, 1608-ban kiadott Bibliát, nevezhetjük a Vizsolyi Biblia első javított kiadásának.

A tanszéki példány töredékes, hiszen csak az Újtestamentumot tartalmazza, tehát nem vizsgálhatjuk az egész kiadást, azonban annyit mindenképpen megállapíthatunk, hogy jól használható ezen kiadás, hiszen negyedréte nagyságú lapja már a zsebkönyv méretéhez közelít, a Frankfurtban öntött magyar betűi pedig igen jól olvashatóvá teszik a lapjukrót.

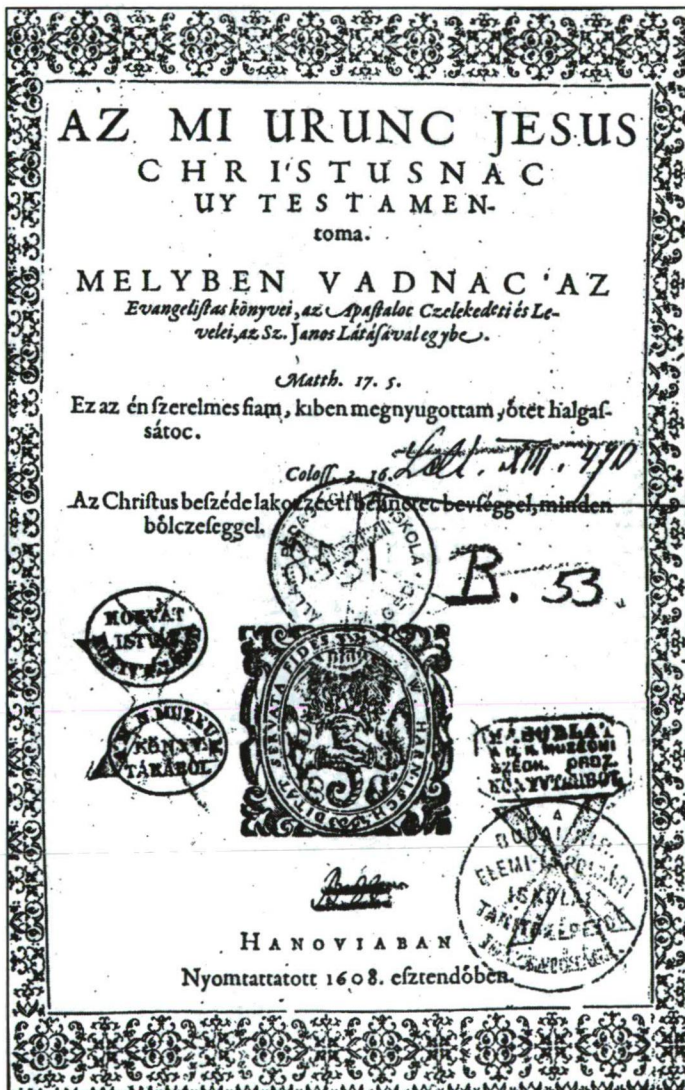
Ezen revideált kiadás négy év alatt elfogyott, tehát újabb kiadásra volt szükség, ezért 1612-ben Oppenheimben újból megjelenteti a Szentírást. Szenci az újabb javított kiadás végén közli a genfi dallamokra írt 150 szoltárát és más válogatott énekeket, a Heidelbergi Kátét, különböző imádságokat és az egyházi szertartások rendjét. Az 1612-es kiadás nem található meg főiskolánkon.

A Iansonius-féle kiadás

Erről a kiadásról nagyon kevés információ van. Feltehetőleg az egyre jelentősebb hiány miatt üzleti szempontokat figyelembe véve **Johan Iansonius** 1645-ben, **Amszterdamban** kiadja ma-

gyar nyelven a Bibliát, a Szenci-féle kiadás utánnyomásaként, de az idegen nyomdászok és korrektorok miatt igen romlott és hibás szöveg látja meg a napvilágot. Ezért egyre nagyobb igény merül fel egy tisztességes és pontos fordításra.

Az újabb kiadás előkészítéséhez ketten is hozzáfogtak. Komáromi Csipkés Györgyöt

1. ábra A HANAUI BIBLIA ÚJSZÖVETSÉGÉNEK CÍMLAPJA

Debrecen bízta meg, Misztótfalusi Kis Miklós¹⁰ saját elhatározásából látott munkához. Mindkét újtott szöveg igen kalandos úton tudott csak megjelenni.

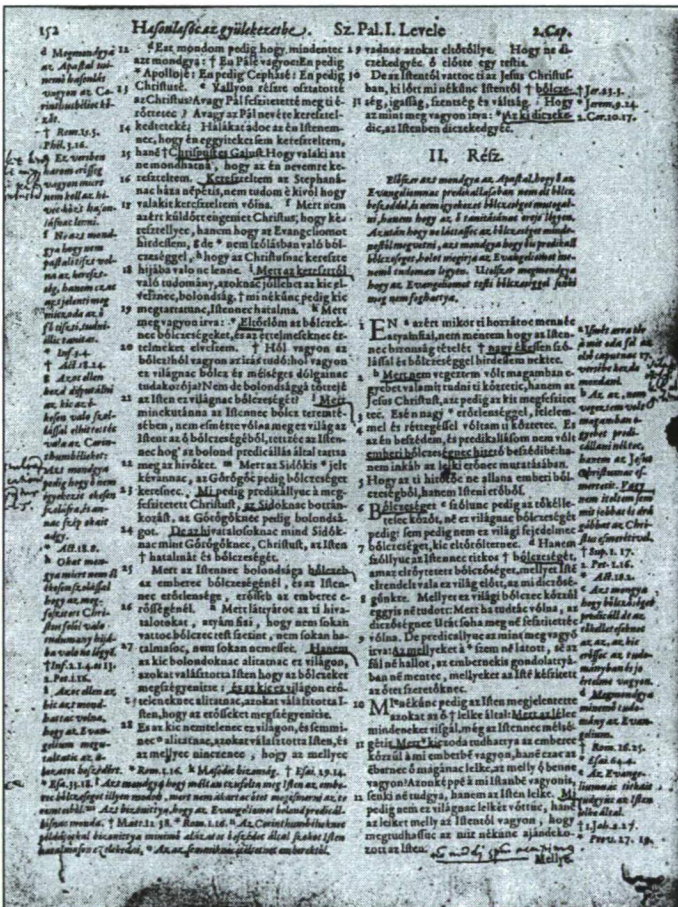
Misztótfalusi, Csecsei István és Kaposi Sámuel készítették el a fordítás újabb, javított változatát. Ebben a szövegben jelent meg először a dőlt betűs szedés azoknál a szöveghelyeknél, ahol a magyar változat a szövegértéshez elengedhetetlenül szükséges, de hiányzik az eredeti szövegből. Az újrafordítók mintegy 3000 hibát javítottak ki. 1685 jelent meg ez a változat, de Erdélybe csak 1689-ben érkezett. Misztót-

falusit a konzervatív egyházi vezetők megváltották eretnek Biblia készítésével. Sajnos, bár a vádak semmisnek bizonyultak, erkölcsi megbecsülést és elégtételt életében nem kapott Ennek ellenére a század legjelentősebb bibliakiadásának tartották – Aranyos Bibliának is nevezték – Magyarországon.

Komáromi Csipkés György 1675-ben készül el a fordítással, 1678-ban elhunyt, 1680-ban a fordítást elfogadták a margittai zsinaton, majd 1718-ban Leyden városában nyomtatták ki, hatalmas bolyongás után csak 1789-ben érkeztek meg a példányok Debrecenbe.

A Várad-i Biblia

Még a Iansonius-féle kiadás előtt I. Rákóczi György fejedelem 1638-ban elrendelte, hogy tudós férfiak vizsgálják át a Vizsolyi Bibliát és a fordítási hibákat javítsák ki. A szöveget a párizsi királyi többnyelvű (polyglott) Biblia segítségével Köleséri Sámuel nagyváradi teológiai tanár javította ki, sőt igen jelentős jegyzetapparátust is csatolt az új szöveghez. A nyomtatást 1657-ben kezdték meg Nagyváradon, Szenci Kertész Ábrahám nyomdájában. A munka igen jól haladt 1660-ig amikor a török ostromolni kezdte a várat és a várost. A 10000 példányban kinyomtatott ívekből 4000 elpusztult. A vár elcsétt, de az erősség feladásának egyik feltételként a várvédők a megmaradt 6000 példány Kolozsvárra való menekítését jelölték meg. Erről

2. ábra A HANAUI BIBLIA JEGYZETEKEL ELLÁTOTT LAPJA

tudósít Szalárdi János 1664-ben írott krónikájában.¹¹ A nyomtatást Kolozsváron fejezték be 1661-ben. A címlapon az iktári Bethlen-címer, a nyílal átlótt nyakú két hattyú, található. A kiadvány érdekessége, hogy az Új Testamentumnak külön címlapot készítettek.

Sajnos a főiskolai példány csonka, nincs meg a címlap és néhány egyéb oldala is hiányzik. A főiskolán meglévő Hanau, Iansonius-féle és Váradi Biblia-példányok segítenek eligazodni mindazoknak, akiket érdekel a XVII. századi református bibliakiadások nyelvtörténeti, exegetika történeti, művelődéstörténeti kérdéseinek boncolgatója. Azonban, ha irodalomtörténeti szerepüket vizsgálja, vagy a múlt érdekes tárgyi emlékeinek akar hódolni az ember, akkor is izgalmas csemegét rejtenek ezek a könyvritkaságok.

Felhasznált irodalom

- ☐ Bod Péter: *Szent Írás értelmére vezérlő magyar Lexikon*. Győr, nyomtattatott Streibig József által, 1746. (Leltári szám: 8367/1.)
- ☐ Bod Péter: *A Szent Bibliának Históriaja*. Szeben, nyomtattatott Sárdi Sándor által, 1748. (Leltári szám: 8369.)
- ☐ Bod Péter: *Magyar Athenas...* 1766.
- ☐ Bottyán János: *A magyar Biblia évszázadai*. Kiadja a Református Zsinati Irodalmi Sajtóosztálya, Bp., 1982.
- ☐ Borsa Gedeon-Hervay Ferenc-Holl Béla-Käfer István-Kelecsényi Ákos: *Régi magyarországi nyomtatványok*. I-II. köt. Bp., 1971, 1983.

A M I U R U N K I E S V S C H R I S T V S N A K U J T E S T A M E N T O M A

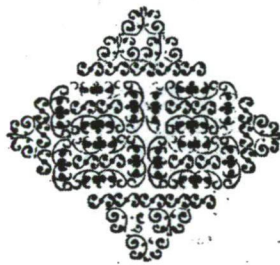
Mellyben vadnak az Evangelisták Könyvei, az Apostolok tselekedeti és Levelci, a Szent Iános Ielenésével egygyütt.

Matth. 17. vers. 5.

Ez az én Szerelmes fiam, kibem megnyugodtam ötet halgatók.

Colofs. 3. vers. 16.

A Christus befzede lakozzék ti bennetek bőséggel, minden böltséccéggel.

A M S T E L O D A M B A N,

Nyomtattatott IANSONIUS IANOS ÁLTAL.

M, DC, XLV.

3. ábra A IANSONIUS-FÉLE BIBLIA ÚJSZÖVETSÉGÉNEK
CÍMLAPJA

- ☐ Csapodi Csaba-Tóth András-Vértesy Miklós: *Magyar Könyvtártörténet*. Bp., 1987, Gondolat.
- ☐ *Erdély története 1606-tól 1830-ig*. II. köt. Szerk.: Köpeczi Béla. Bp., 1986, Akadémiai Kiadó.
- ☐ *Magyar Biblia-fordítások*. Vál.: Nemeskürty István. Bp., 1990, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- ☐ Misztótfalusi Kis Miklós: *Apologia*

Bibliorum (A Biblia védelmezése). Bp., 1985, A Magy. Ref. Egyház Sajtóosztálya, A magyar Bibliatanács Kiadója.

☞ Molnár József–Simon Györgyi: *Magyar nyelvemlékek*. (3. jav. és bőv. kiadás), Bp., 1980, Tankönyvkiadó.

☞ Péter Katalin: *Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*. Bp., 1995.

☞ Szabó Károly: *Régi magyar könyvtár*. Bp., 1879, MTA.

☞ Szalárdi János: *Siralmas magyar krónikája*. Bp., 1980, Magyar Helikon.

Jegyzetek

¹ Bod-Sárdi i. m.

² Bottyán: i. m.

³ *A Bibliaolvasás mindenkinek szóló programja Magyarországon a 16. században*. In Péter: i. m. 56.

⁴ Komjáti Benedek: *EPISTOLAE PAVLI LINGVA HUNGARICA DONATAE, AZ ZENTH PAAL leuley magyar nyeluen*, Krakkó, 1533.

⁵ Pesti Gábor: *Novum Testamentum seu quattuor euangelioru volumina lingua Hungarica donata*, Gabriele Pannonio Pesthino Interprete – *Új Testamentum magyar nyelven*, Bécs, 1536.

⁶ Sylvester János: *Uy Testamentum magyar nyelven*, Sárvár-Újsziget, 1541.

⁷ Méliusz Péter: *A Szent Pal APASTAL LEVELENEC MELLYET A COLOSSA-BELIEKNEC IRT PREDIcaciobereent valo magyarazattyá*, 1561 / *Az Szent*

Ianosnac tött icelenesec igaz es iras berint valo magyarazaóa..., Várad, 1568.

⁸ Félegyházi Tamás: *Új Testamentum*. Debrecen, 1586.

⁹ Lásd az 1. jegyzetet: 146. p.

¹⁰ „*Cum Biblia nostra editionis Janssonianae, que ad manus habemus, valde vitiosa esse...*” [A kezünkben lévő, Jansonius által kiadott Bibliánk, igen hibás volt... (a ford. saját)] Nicolaum Kis de M.Tótfalu: *Apologia Bibliorum anno 1684. Amstelodami impressorum, út et orthographiae...*, Claudiopoli, Anno 1697. 2. Hasonmás kiadás: A Magyarországi Református Egyház Sajtóosztálya, A Magyar Bibliatanács Kiadója, Budapest 1985.

¹¹ Szalárdi: i. m. 616.: „Az vezér hitlevele pedig, hogy amint íraték, az elsőszeri kiküldött cikkelyébül íratott volna, ez is hozzáadatott vala: minden kívánságok megengedetett, s valaki hová közülök menni akarna, passák, bégek rendeltetvén melléjek, minden javokkal kár és bántás nélkül elkísértetnének. Az oskolákhoz, szent egyházhoz tartozó minden dolgok, könyvek, minden eszközök (*mellyeken typographia s a végződésben levő bibliai exemplárok, ahhoz tartozó sok tallér papiros harangok, oskolához tartozó jószág, malom s káptalanbéli minden könyvek s levelek értetnek vala az első punc-tumok között azok lévén kívánságok között feltétve...*) kezekhez adatván szabadosan bír-hassanak.”

BARICZ ÁRPÁD

A MI URUNK
JESUS CHRISTUS-
NAC ÚJ
TESTAMEN-
TOMA.

MELYBEN VADNAC AZ
Evangelistáknac könyvei, az Apostoloc Cselekedeti, és
Levelei, a Szent János Látása-
val egyben.

Math. 17. 5.

Ez az én szerelmes Fiam, kiben meg-nyugottam, ötet
halgassátoc.

Coloff 3. 16.

A Christus beszéde lakozzéc si bennetec bövséggel, min-
den bölcseséggel.

V A R A D O N.

Nyomatott SZENCZI KERTESZ ABRAHAM által
M. D. C. L. X.

4. ábra A VÁRADI-BIBLIA ÚJ TESTAMENTUMÁNAK CÍMLAPJA

Arkhimédész halála

Az a bizonyos história Arkhimédésszel ugyanis nem egészen úgy történt, ahogyan megírták; igaz ugyan, hogy megölték, amikor a rómaiak elfoglalták Szirakuzát, de nem felel meg a tényeknek, hogy a házába egy fosztogató római katona tört volna be, és Arkhimédész mértani rajaiba merülve, hargosan ráfordult: „Ne bántsд köreimet!” Először is Arkhimédész nem volt amolyan szórakozott professzor, aki nem tudja, mi történik körülötte; ellenkezőleg, természetétől fogva igazi katonaeMBER volt, aki hadigépeket szerkesztett a szirakuzaiaknak a város megvédésére; másodsor pedig az a római katona sem volt valami részeg fosztogató, hanem egy művelt és becsvágyó vezérkari százados, Lucius nevezetű, aki jól tudta, kivel beszél, és nem fosztogatni jött, sőt, a ház küszöbén feszes vigyázzba vágta magát, tisztelgett és így szólt:

– Üdvözöllek, Arkhimédész.

Arkhimédész felemelte pillantását a viaszabláról, amelyen valóban rajzoltatott valamit, és azt mondta:

– Mi az?

– Arkhimédész – kezdte Lucius –, mi jól tudjuk, hogy a te hadigépeid nélkül ezek a szirakuzaiak egy hónapig sem tarthaták volna magukat; így meg két esztendeig bajlódunk velük. Ne gondold, hogy mi, katonák, nem becsüljük meg az ilyesfélét. Nagyszerű masinák. Gratulálok!

Arkhimédész legyintett.

– Ugyan, kérlek, semmi az egész. Közönséges hajítógépek, amolyan nagyobbfajta játékszer. Tudományos szempontból nézve nem sokat jelentenek.

– De katonai szempontból igen – vélekedett Lucius. – Ide figyelj, Arkhimédész, azért jöttem, hogy felszólítsalak, dolgozz velünk!

– Kivel?

– Velünk, rómaiakkal. Elvégre tudnod kell, hogy Karthágó hanyatlóban van. Kár segíteni nekik. Most majd úgy ellátjuk Karthágó baját, hogy bámulni fogsz. Inkább velünk tarthatnátok, mindnyájan.

– Miért? – dünnyögte magában Arkhimédész. – Mi, szirakuzaiak, véletlenségből görögök vagyunk. Miért kellene veletek tartanunk?

– Mert Szicíliaiban éltek, és nekünk Szicíliaira szükségünk van.

– S miért van rá szükségetek?

– Mert uralkodni akarunk a Földközi-tengeren.

– Aha – jegyezte meg Arkhimédész, és töprengve meredt a viasztáblára. – De én nem tanácsolnám nektek, Lucius. Ide figyelj, a világ urának lenni, ez egykor kegyetlenül sok munkát ad majd nektek. Kár a fáradságért, ami rátok szakad.

– Mindegy, de nagy birodalom leszünk.

– Nagy birodalom – morgott Arkhimédész. – Akár kis kört rajzolok, akár nagy kört, mindenképpen csak kör az. Határa van így is, úgy is... Sohasem szabadultok meg a határoktól, Lucius. Azt hiszed, hogy a nagy kör tökéletesebb a kicsinél? Azt képezed, hogy nagyobb géométer vagy, ha nagyobb kört rajzolsz?

– Ti, görögök, egyre csak érvekkel játszadoztok – vetette ellen Lucius százados. – Mi másképpen bizonyítjuk be a magunk igazát.

– Mivel?

– Tettekkel. Elfoglaltuk például ezt a ti Szirakuzátokat. Szirakuza tehát a miénk. Világos bizonyíték ez?

– Világos – mondta Arkhimédész, és az íróvesszővel beletúrt a hajába. – Igen, elfoglaltátok Szirakuzát; csakhogy ez már nem az a Szirakuza, soha többé nem is lesz, ami

eddig volt! Nagy és dicső város volt ez, ember; most már nem lesz nagy soha többé. Kár Szirakuzáért.

– Róma azonban nagy lesz. Róma lesz a legerősebb a földkerekségen. És így is kell lennie.

– Miért?

– Hogy megmaradjon. Minél erősebbek vagyunk, annál több az ellenségünk. Ezért van rá szükség, hogy mi legyünk a legerősebbek.

– Hát ami az erőt illeti... – dűnnyögte Arkhimédész. – Tudod, én egy keveset értek a fizikához is, Lucius, és most mondanék neked valamit. Az erő lekötődik.

– Mit jelentsen az?

– Hát ez amolyan törvény, Lucius. Az erő, amely hat, ezáltal lekötődik. Minél erősebbek lesztek, annál több erőtök használódik fel hozzá, és egyszer eljön az a perc...

– Mit akartál mondani?

– Ugyan, semmit. Nem vagyok én próféta, jóember, csupán fizikus. Az erő lekötődik. Többet nem tudok.

– Ide hallgass, Arkhimédész, nem akarnál velünk dolgozni? Fogalmad sincs róla, micsoda óriási lehetőségek nyílnának előtted Rómában. Te építenéd a világ legerősebb hadigépeit...

– Már meg kell hogy bocsáss, Lucius, öregember vagyok, és szeretném még kidolgozni, kifejteni egy-két gondolatomat... Amint látod, most is éppen rajzolgatok valamit.

– Arkhimédész, hát nem csábít az a gondolat, hogy velünk együtt megszerezd a világalmat? Miért hallgatsz?

– Ne haragudj – pusmogott Arkhimédész a viasztáblája fölé hajolva. – Mit is mondtál?

– Hogy a magadfajta ember kezébe keríthetné az uralmat az egész világ fölött.

– Úgy, világalalom – szólt Arkhimédész töprengve. – Ne neheztelj rám, de most fontosabb dolgom van. Tudod, tartósabb, időtállóbb valami, ami valóban megmarad.

– Mi az?

– Vigyázz, ne töröld el a köreimet! Arról van szó, hogy hogyan kell kiszámítani a körcikk területét.

Később hivatalos jelentést adtak ki, hogy a tudós Arkhimédész szerencsétlen baleset következtében életét veszítette.

Forrás: Karel Capek: *Történelmi görbektükör*. Bp., 1970.

Adomazgaza: Mészáros Csaba

A Hattyasi Suttyók nyerték a Belvedere-kupát

1999. október 8-án negyedik alkalommal rendeztük meg a Belvedere-kupa labdarúgótornát. A Hattyas sor szabadtéri és csarnokbeli pályáin két csoportban hét csapat vágott neki a küzdelmeknek.

A futballpályán is kiváló történelem szakosokat a hozzátartozók serény sereglete buzdította, a tanszék oktatói közül is többen megjelentek. A legnagyobb feltűnést mégis az új tanár, *Rácz Lajos* keltette, hiszen a Fehérterror csapatának hálóőreként egészen kiváló kapusteljesítménnyel rukkolt elő.

A Belvedere szerkesztői ezúttal is bizonyították, hogy – amint minden pályán – a futballban is helyállnak. Szokás szerint a *Forró-Döbör-Jancsák*-trió vette vállaira a csapatot, de *Kovács József* és *Domonkos Tamás* is hengerelt. Elöl pedig *Nagy Tamás* bizonyította, hogy olyan, mint az egri bor: minél öregebb, annál jobb.

A fiatalok persze behozhatatlan előnyben voltak. Különösen a *Hattyasi Suttyók Kovács Zoltán Fan Club* (sic! – egyébként inkább a csapatnév első fele tűnt találónak) és a Fehérterror csapata emelkedett ki a mezőnyből, ám a Homo Labilis és a Tű szerkesztősége is büszke lehetett csapatára.

Végül az elsőként említett négy csapat jutott az előöntöbe. Itt győzött a papírforma: a Suttyók simán lelépték az elképesztő sérüléshullámba került Belvedereséket. (Először Jancsák Csaba, utána *Ménesi György*, végül Domonkos szenvedett súlyos sérülést.) Ráadásul még 0–0-nál előbb a forróvérű Forró, majd a vasmarkú Kovács kapott kétperces kisbüntetést, és ez már több volt, mint amit a hőiesen küzdő öregfiúk elviselhettek. A másik ágon a Fehérterror ugyanilyen könnyedén jutott a döntőbe.

A harmadik helyért az erejével teljesen elkészült Belvedere, nagy izgalmak után, 1–0-ra verte a Homo Labilist. A döntőben a meggyőzőbb teljesítményt nyújtó Suttyók 3–1-re diadalmaskodtak a Fehérterror felett.

A jó hangulatú, nemes vetélkedés harmadik félidejét a vízműves klubban tartottuk. A Belvedere szerkesztősége itt adta át a megérdemelt jutalmakat a jócskán megszomjazott helyezetteknek, valamint a torna gólkirálynak, *Török Zsoltnak* és a legjobb kapusnak, *Szabó Gábornak*.

Találkozzunk jövő tavasszal!

ZÉKÁNY EDMUND

Számunk szerzői

ÁCS TIBOR tanár; BÁNKI-NAGY ENDRE hallgató (JGYTF); BARICZ ÁRPÁD hallgató (JATE BTK); BODNÁR TAMÁS hallgató (JGYTF); ENGI JÓZSEF közlekedéstörténész, Szeged; FORRÓ LAJOS tanár; HEGYI GERGELY hallgató (JGYTF); KISS GÁBOR FERENC tanár, hallgató (JGYTF); KOVÁCS GYÖRGY PhD-ösztöndíjas (JATE TTK); MÉSZÁROS CSABA hallgató (JGYTF); NAGY TAMÁS középiskolai tanár (Tatabánya); NÓTÁRI TAMÁS hallgató (JATE BTK-ÁJTK); ÖRDÖG ANDREA tanár; PATAKY ZOLTÁN, Tatabánya; RÓNYAI LÁSZLÓ hallgató (JGYTF); SOMOGYI FERENC hallgató (JATE BTK); VINCZE JÓZSEF hallgató (JGYTF).

Belvedere Kupa 1999 ősz

A kihívó csapat ...

és a győztesek

Belvedere Kupa 1999 ősz

ABC 1919

Tű

A Belvedere Meridionale Alapítvány ezúton hirdeti meg

a IV. Belvedere Helytörténeti Pályázatot.

Nevezni a következő kategóriákban lehet:

- I. Szeged és környéke, valamint Csongrád megye történetileg eddig még nem, vagy hiányosan feltárt településeinek helytörténeti feldolgozása.
- II. Bármely korszakból származó visszaemlékezés, napló, emlékirat és levél vagy bármely más eredeti dokumentum gyűjtése közlésre és esetleges feldolgozásra.

További feltétel, hogy a pályázati anyag egészében vagy részleteiben publikálatlan legyen.

Leadási határidő:

2000. február 29.

A pályázat elbírálását a tudományos élet meghatározó tagjaiból álló zsűri végzi.

A kategóriák győzteseinek jutalma **20 000 Ft**, valamint pályázati anyaguk megjelentetése a Belvedere Meridionale hasábjain.

A helyezettek értékes könyvjutalmakban részesülnek.

Megjelent!!!

Dér Terézia - Nótári Tamás

Exemplaria Graeca

Görög bölcsességek latin és magyar fordítással

TIMAIOS.

TIMÆUS.

ΤΑ ΤΟΥ ΔΙΑΔΟΧΟΥ ΠΡΟΣΗΛΙΑ.

PERSIANÆ DIALOGI.

ΣΕΒΕΡΑΤΗΣ, ΤΙΜΑΙΟΣ, ΕΡΜΟΒΕΡΑΤΗΣ, ΚΡΙΤΙΛΟΣ.

SEBATER, TIMÆUS, HERMOBATER, KRITILUS.

II. ΣΕΒΕΡΑΤΗΣ. Ἄξι, δύο, τρεῖς ἢ ὀλίγη τέταρτος ἔστιν, ἢ οἱ οὗτοι Τίμαιος, καὶ τῶν ἄλλων μὲν διατεταμένον, τὸ πᾶν δὲ ἰσχυρότατον;

SEBATER. Timæus, duo, tria : totum ubi quatuor quatuor, autem Timæus, curam, qui epulla heri excepit ante excepturi sunt?

III. ΤΙΜΑΙΟΣ. Ἀπόδειξις τις αὐτῶν συνέσταται, ἢ Σέβερ-
της οὐ γὰρ ἂν ἐὰν ἐξῆς ἀπελάσθηται τῆς συνομιλίας.
SEB. Ἐπιδοῦν τὸν πᾶνδὲ τὸ ἔργον καὶ τὸ ὑπὲρ τοῦ
ἀπόντος ἀναπληροῦν μέρος.

TIMÆUS. Valde habet nominatim affectus est, a Seberato; non enim sua epulla ab heri contentis abesset.
SEB. Epulla tuum est et hunc contentis ubi quatuor ubi quatuor impleto?

IV. Πάνυ μὲν οὖν, καὶ ἀπὸ δυνάμεως γὰρ οὐδὲν ἴσχυ-
ρὸν αὐτῶν γὰρ ἂν εἰς ὅσους ἄλλους ὑπὸ αὐτῶν ἐξ-
αίρεται ὡς ἦν πρότερον ἕνα ἢ οἱ πρόδημος ἢ

TIMÆUS. Est totum, et pro viribus ubi ubi reliqua habemus; neque enim his fuerit heri a te hospitalibus quibus abesset immo-
ribus exceptus non stultus te mihi restitui amicus remissio.

Kapható a szerkesztőségben és a jobb könyvesboltokban.